

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OĞUZ İSYANI VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sena SARSILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa KALKAN

Çankırı – 2024

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OĞUZ İSYANI VE BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sena SARSILMAZ
ORCID:0000-0001-9871-0622

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa KALKAN

ankırı – 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iii
TEZ KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	viii
1. BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi	2
1.1.1. Yöntem	2
1.1.2. Amaç	2
1.1.3. Kapsam	3
1.2. Konu İle İlgili Ana Kaynaklar	3
1.2.1. Kaynaklar	3
2. BÖLÜM.....	1
SULTAN SENCER’İN ASKERİ FAALİYETLERİ.....	1
2.1. Selçuklular Kimdir?	1
2.2. Sencer’in Selçuklu Devleti’ne Hâkim Olması	7
2.2.1. Sultan Sencer’in Batı’daki Faaliyetleri	10
2.2.2. Batınî Mücadelesi.....	11
2.2.3. Karahanlı Seferi.....	12
2.2.4. Gazne Seferi	13
2.2.5. Sencer’in İlk Harezm Seferi	15
2.3. Sencer’in İlk Mağlubiyeti: Katvan Savaşı.....	16
2.3.1. Katvan Mağlubiyeti	16
2.4. Sultan Sencer’in İkinci Harezm Seferi	21
2.5. Sultan Sencer’in Üçüncü Harezm Seferi	23
2.6. Gurlular İle Yaşanan Mücadele.....	24
3. BÖLÜM.....	27
OĞUZ İSYANI.....	27
3.1. Oğuz İsyanına Kadar Batı’da Yaşanan Olaylar	27
3.2. Oğuzların Menşei	29
3.3. Oğuzlar ve Selçuklu Etkileşimi	37
3.4. Oğuz İsyanı.....	40
3.5. Sultan Sencer’in Esirlik Dönemi	45

3.6. Esaret Esnasında Yaşanan Olaylar	47
4. BÖLÜM.....	50
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ’NİN YIKILIŞI.....	50
4.1. Sultan Sencer’in Esaretten Kurtarılışı ve Ölümü	50
4.2. Sencer’in Ölümünden Sonra Yaşanan Hadiseler	51
4.3. Büyük Selçuklu Devlet Sistemi.....	56
4.4. Büyük Selçuklu Devleti’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi	58
SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA	66
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım *Oğuz İsyanı ve Büyük Selçuklu Devleti Üzerindeki Etkileri* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tezin içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

23/06/2024

İmza

SENA SARSILMAZ

TEZ KABUL VE ONAY
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sena Sarsılmaz tarafından hazırlanan *Oğuz İsyanı ve Büyük Selçuklu Devleti Üzerindeki Etkileri* başlıklı bu çalışma, 16.07.2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı*'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Mustafa KALKAN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Rahman ADEMİ	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Sayime DURMAZ	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Orta Çağ birçok göç ve istilaya sahne olmuştur, bunların en önemlilerinden biri ise Oğuz istilasıdır. İslam medeniyetine dâhil olan Oğuzlar, burada Müslümanlığı kabul etmiş ve büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti olarak adlandırılan bu siyasi teşekkül, devrin en büyük devleti olarak tarihe geçmiştir. Selçuk'un oğulları ve torunları bu imparatorluğu kurarken, zaman zaman kendi soydaşlarıyla da mücadele etmişlerdir. O dönemde soydaşlarının güçlendiğini ve devlet kurduğunu gören birçok Oğuz boyu, onlara katılmak için göç etmişlerdir. Bu göçler sonucu, ülke içerisinde karışıklıklar ve çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Selçuklu Devleti, ülkeye gelen bu Oğuzlara karşı köklü bir çözüm bulamamıştır. Bulunan çözümlerde Oğuzları memnun etmeye yönelik olmamış, onları kontrol altına almaya yönelik olmuştur. Bundan dolayı da Oğuzlar, gelenekleri gereği kendi beylerini güç unsuru olarak kabul etmiş ve mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir. Onların isteği, kendilerini kabul edecek, yabancı unsurları bertaraf edecek, kendi soy ve kanlarından meydana gelen bir devlettir. Ancak onların bu istekleri hiçbir zaman yerine getirilmedi. Bundan dolayı mücadelelerine, Sultan Sencer dönemine kadar devam etmişlerdi. Selçuklu Devleti'nin son büyük hükümdarı Sencer, Oğuzlarla yaşanan savaş sonucu esir alınmış ve kurtarıldıktan sonra vefat etmiştir. Sencer'in vefatıyla Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesindeki rolünün tamamlamıştır. Dolayısıyla, Oğuzlar tarafından kurulan Selçuklu Devleti yine kendi soydaşları tarafından yıkılmıştır.

Orta Çağ tarihi içerisinde istilalar dikkat çekici bir araştırma alanıdır, bundan dolayı da, devrin en önemli devletinin yaşamış olduğu istila sonucu yıkılması ilgi çeken konulardan biridir. Danışmanım sayesinde "Oğuz İsyanı ve Büyük Selçuklu Devleti Üzerindeki Etkileri" konusunu detaylı olarak çalışma fırsatını elde ettim. Tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Kalkan'a, çalışma sürecindeki desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Eğitim hayatım ve tezin çalışma sürecinde bana sundukları fırsatlardan ve desteklerinden dolayı aileme en içten şükranlarımı sunarım.

24/05/2024

Sena SARSILMAZ

ÖZET

Tezin Başlığı :Oğuz İsyanı ve Büyük Selçuklu Devleti Üzerindeki Etkileri
Tezin Yazarı :Sena Sarsılmaz
Danışman :Doç. Dr. Mustafa Kalkan
Anabilim Dalı :Tarih
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi :16.07.2024

Sultan Sencer devri (1119-1157), Selçukluların en geniş sınırlara ulaştığı devirdir. Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nde en uzun süre saltanat sürmüş hükümdardır. O, 60 yıl Selçuklu Devleti'nde hükümdarlık yapmıştır. Bazı tarihçiler onun devrini “İkinci İmparatorluk” olarak adlandırmıştır. Uzun süren saltanatı boyunca sınırları genişletmiş, birçok zafer kazanmış ve birçok devleti Selçuklu Hanedanlığına bağlamıştır. Melikşah'tan sonra başlayan fetret devrine son vermiş ve devleti, eski heybetli günlerine döndürdüğü gibi yeni zaferlerle taçlandırmıştır. Karahitaylara karşı kaybedilen Katvan Savaşı'na kadar yenilmez sultan olarak adlandırılıyordu. Ancak Katvan Savaşı'ndan sonra, kısa sürede itibarını kazansa da, Oğuz İsyanı ile birlikte bütün itibarını kaybetmiştir. Oğuzlara yenilen Sencer esir düşmüş, kötü muamele görmüş ve devleti büyük istila ve yağmalara sahne olmuştur. Esir olarak Oğuzların eline düştüğü zamanlarda, birçok yerde adına hutbe okunuyor ve otoritesi hala devam ediyordu. Hatta bazı kaynaklara göre öldükten sonra da adına hutbe okunmaya devam etmiştir. Bu tarihte görülmeyen bir olaydı. Sultan Sencer ve Büyük Selçuklu Devleti, konargöçer Oğuz kabilelerinin yenilgisi sonucu tarih sahnesinde çekilse de, otoritesi uzun yıllar devam etmiş ve kendisinden sonra gelen devletlere örnek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Oğuzlar, İsyan, Sultan Sencer, Türkmen

ABSTRACT

Thesis Title : Oghuz Revolt and its effects on the Great Seljuk Empire
Author : Sena SARSILMAZ
Supervisor : Assoc. Prof. Doctor Mustafa KALKAN
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 16.07.2024

The reign of Sultan Sanjar (1119-1157) was the period when the Seljuks reached their widest borders. Sanjar was the longest reigning ruler of the Great Seljuk Empire. He ruled the Seljuk Empire for a total of 60 years. Some historians have called his reign the "Second Empire". During his long reign, he expanded the borders, won many victories and annexed many states to the Seljuk dynasty. He put an end to the period of conquest that began after Melikshah and returned the state to its former glory and crowned it with new victories. He was called the invincible sultan until the Battle of Katwan, which was lost against the Karahitai. However, after the Battle of Katwan, although he regained his reputation for a short time, he lost all his reputation with the Oghuz Revolt. Having been defeated by the Oghuz, Sanjar was captured, mistreated and his state was the scene of great invasions and plunder. When he was captured by the Oghuz as a prisoner, khutbahs were read in his name in many places and his authority still continued. According to some sources, even after his death, khutbas continued to be read in his name. This was an unprecedented event in history. Although Sultan Sanjar and the Great Seljuk State withdrew from the stage of history as a result of the defeat of the nomadic Oghuz tribes, his authority continued for many years and became an example for the states that came after him.

Keywords: Great Seljuk Empire, Oghuzes, Revolt, Sultan Sanjar, Turcoman

KISALTMALAR

a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.e.	Adı Geçen Eser
ss.	Sayfa Sayısı
s.	Sayfa
S.	Sayı
çev:	Çeviri
haz:	Hazırlayan
c.	Cilt

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Araştırmamız, Orta Çağ'da kurulan Türk devleti Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Oğuz isyanı sonucu yıkılışını konu almaktadır. Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in İslam topraklarına gelmesinden sonra torunları burada bir devlet kurmuştur. 1040 yılında Dandanakan'da Gaznelileri yenen Selçuklular, devletlerinin temellerini bu yıllarda atmışlardır. O dönem başa geçen Tuğrul Bey devletin sınırlarını genişletmiş ve yürüttüğü politika ile imparatorluğu sağlam temeller üzerine inşa etmiştir. Tuğrul Bey döneminde çift başlı bir yönetim vardır. Kendisi ve kardeşi Çağrı Bey, uyumlu siyasetleri sayesinde devleti büyütmüşlerdir. Tuğrul Bey'in ölümüyle birlikte başa geçen Alp Arslan, tek başına yönetici konumuna geçmiş ve Malazgirt Savaşıyla birlikte ülke sınırlarını Anadolu'ya kadar genişletmiştir. Bu sayede Türkler, Anadolu'ya göç etmiş ve orası bir Türk yurdu haline gelmiştir. Dönemin önde gelen veziri Nizamülmülk sayesinde kurulan medreseler, İslam tarihine yeni bir kazanım sağlamıştır. Alp Arslan'dan sonra tahta çıkan oğlu Melikşah döneminde, devletin toprakları en geniş coğrafi sınırlara kadar uzanmıştır. Ondan sonra başlayan fetret devri, ülkenin gidişatını kötü etkilemiş ve sınırlar içerisinde sıkıntılar büyümüştür. Sırasıyla tahta Berkyaruk, Muhammet Tapar ve Sencer geçmiştir. Berkyaruk ve Tapar zamanında hanedan çatışmalarından dolayı durağan bir dönem yaşanmıştır. Ancak Sultan Sencer'le birlikte devlet, eski altın çağına dönmüştür. Sencer zamanında imparatorluğun sınırları genişlemiş ve ikinci imparatorluk dönemi yaşanmıştır. Ancak Karahitayların İslam topraklarına gelmesi ve Oğuzların isyana soyunması, Sencer için işleri daha da zor duruma sokmuştur. İmparatorluğun en parlak dönemini yaşayan Sencer, konargöçer kavimlerden gelen saldırılarla zayıflamış ve 1157 yılında hayatını kaybetmiştir. Oğuzların durdurulamaz saldırıları, ülkeyi harabeye çevirmiştir. Ülkenin her yeri görülmemiş şekilde yağmalanmış ve insanlara zulüm edilmiştir. Bu tarihten sonra Büyük Selçuklular kolu tarih sahnesine karışmıştır, onun bıraktığı boşluğu Harezm Devleti doldurmuştur. Anadolu'da ise Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarını genişletmiştir. Her ne kadar Büyük Selçuklu Devleti yıkılsa da, ondan sonra gelenler, haleflerinin

bıraktığı mirası taşıyarak Osmanlılara kadar ulaştırmıştır. Böylece Büyük Selçuklu Devleti hem kendi çağına hem de kendinden sonraki çağlara örnek olmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

1.1.1. Yöntem

Giriş bölümüyle birlikte dört bölümden oluşan tezin ilk bölümünde; Selçukluların ortaya çıkışı ve Sultan Sencer'in tahta geçiş konuları işlenmiştir. İkinci bölümde ise tezin ana konusu Oğuz İsyanı ve ondan sonra yaşananlar aktarılmıştır. Tезin son bölümünde ise Sultan Sencer'in ölümü, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ve bu süreçten sonra yaşanan olaylar ele alınmıştır. Büyük Selçuklu devleti neden yıkıldı? sorusu çerçevesinde araştırma yapılmıştır. Bu soru üzerine metotlar geliştirip, kaynaklar ele alınmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu dönem değerlendirilip, karşılaştırmalar yapılmıştır.

Araştırmanın modelinde birinci elden kaynaklar-kaynak eserler ve tetkik eserler incelenerek araştırma yapılmıştır. Araştırmanın yerinde ise Sencer döneminde ülke sınırları içerisinde Oğuzlarla yaşanan askeri mücadelelerin olduğu alanlar incelenmiştir. Yöntemde, bazı devletlerle Selçuklu Devleti arasındaki benzer ve farklı yönler üzerine çeşitli mukayeseler yapılırken, komperatif-karşılaştırmalı metod kullanılmıştır. Buradaki amaç, dönemine göre konunun çağdaş olan devletlerle mukayese edilebilmesini ve anlaşılmasını sağlamaktır.

1.1.2. Amaç

Tez çalışmasında, Büyük Selçuklu Devleti içerisindeki Oğuz İsyanı ve bu isyana giden süreci, kapsamlı olarak ele alma amacı tasarlanmıştır. Sultanın siyaseti, Oğuzların göçleri, isyanın seyri, sonraki dönem ve devletin yıkılışı bu plan doğrultusunda ele alınmıştır. Tezimizde, devleti yıkılışa götüren sebepler ve Selçuklu Devlet yapısı anlatılmıştır. Oğuzların İslam coğrafyasına nasıl geldikleri, Müslüman olmaları ve Sultan Sencer'in siyaseti aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra isyandan sonra devletin ne durumda olduğu, isyanın etkileri ve Sultan Sencer'in esir alınması gibi konular incelenmiştir. Oğuzların neden isyan ettiği ve isyanın sonucunda nelerin yaşandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihin en büyük devletinin yıkılma sebebinin neler olduğu anlatılmak istenmiştir.

1.1.3. Kapsam

Araştırmada, Selçukluların kim olduğu ve Sultan Sencer'in çevresindeki devletlerle olan münasebetlerin yanı sıra devletin içerisinde bulunduğu durum anlatılmıştır. Çalışma, Sultan Sencer'in tahta çıktığı tarihten, ölümüne kadar olan dönemde yaşadıklarını kapsamaktadır (1118-1157). Oğuzların ne zaman isyan ettiklerini ve devletin yıkılış sürecini ele almaktadır.

1.2. Konu İle İlgili Ana Kaynaklar

1.2.1. Kaynaklar

İlk önce, Birincil kaynak olarak ele aldığımız İbnü'l Esir'e ait, İslam Tarihi olarak adlandırılan el Kâmil fi't-Tarih eserinden bahsetmemiz gerekir. Ali İbnü'l Esir olarak tanınan yazar, Arap kökenli bir tarihçidir. Kendisi, 10. yüzyılda yaşamış, bazı nedenlerden dolayı Cizre'ye göç etmek durumunda kalmıştır. Bilimsel yaşamı Musul'da geçmiş ancak sıklıkla Bağdat'a gitmiştir. Selahattin Eyyubi ile birlikte Suriye'de de bulunduğu söylenmektedir. Yazar kitabında, yaşadığı dönemde önemli olayları, kavimleri ve devletleri ele almıştır. Selçukluları da kapsamlı bir şekilde anlatan kitapta, Karahitay Devletini anlattığı kısımdan yararlanılmıştır. Karahitayların faaliyetleri ve civar devletlerle olan mücadeleleri bölümünden de faydalanılmıştır.

Diğer ana kaynak ise Ahmed bin Mahmud'un Selçukname adlı eseridir. Dönemi en iyi anlatan eserlerden olan Selçuknameler, Selçuklu Devleti'ni kapsamlı bir şekilde ele alır. Ahmed bin Mahmud eserinde Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçukluları, Kirman ve Irak Selçuklularını ele almıştır. Tez çalışmamızda, eserin Karahitaylar bölümü ve Sultan Sencer'in esareti konularını içeren kısımları kullanılmıştır. Bir diğer önemli eser ise Mirhând'ın Tabaka-i Selçûkiyyeadlı eseridir. Eser, Selçuklular ve çağdaşı olan devletler hakkında bilgiler sunmaktadır. Yazar yedi ciltlik eserinde, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Harezmşahlar gibi devletlerin tarihlerini ele almıştır. Bu eserin Selçuklular kısmından yararlandık. Ana konumuz olan Oğuz İsyanı bölümünde, isyan sürecinde, Sultan Sencer'in içinde bulunduğu durum ve isyandan sonra yaşanan istila hareketleri ve zulüm girişimleri kısımlarını da kullandık.

Bir diğerkaynağımız ise ünlü tarihçi Faruk Sümer'e ait olan Oğuzlar (Türkmenler) adlı eseridir. Faruk Sümer, Orta Çağ Türk tarihçisidir. Selçuklular, Oğuzlar ve Türk Beylikleri üzerine çalışmaları vardır. Yazarın eseri, Oğuzları kapsamlı bir şekilde ele alması açısından ana kaynak niteliğinde kullanılmıştır. Eserden, Selçuklu içerisindeki Oğuzlardan, Oğuzların faaliyetlerinden ve Selçuklu Oğuz etkileşiminden yararlanılmıştır. Oğuzlar dönemini anlatan bir diğerkaynak ise S. G. Agacanov'un Oğuzlar adlı kitabıdır. Eser, Büyük Selçuklu dönemi öncesinde yaşayan Oğuzları, Oğuz Yabgularını ve Oğuz boylarını anlatmaktadır. Biz ise eserden, 11 ve 12. yüzyıllardaki Oğuz boylarından ve Selçuklu Devleti içerisindeki faaliyetlerinden yararlandık. Özellikle Oğuz boylarını ele alması açısından çalışmamıza önemli katkılarda bulunmuştur.

Selçuklular hakkında bilgi veren bir diğeri isim ise Mehmet Altay Köymen'dir. Selçuklu tarihçisi olarak bilinen yazar, Selçuklular hakkında kaleme aldığı eserlerle birlikte literatüre büyük katkıda bulunmuştur. Onun yazdığı eserler ve ortaya koyduğu bilgiler, çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu olarak adlandırdığı üç ciltlik eserinin yanında, birçok makale ve kitapları vardır. Araştırmamızda yazarın birkaç kitabı ve makalesinden yararlanılmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri) eseri, özellikle Sultan Sencer devrini ele alması açısından ana tetkik eser niteliğinde değerlendirilmiştir. Sultan Sencer'in faaliyetleri açısından kapsamlı bir şekilde yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra yazarın Selçuklu Devri Türk Tarihi kitabından, Oğuz İsyanı kısmından faydalanılmıştır.

Selçuklular zamanı hakkında bilgi veren diğerkaynakımız ise Erdoğan Merçil'dir. Orta Çağ Türk Tarihi alanında uzman olan yazarımızın Selçuklular hakkında birçok eseri mevcuttur. Yalnızca Selçuklular değil, Selçukluların çağdaşları ve Müslüman Türk Devletleri hakkında da eserleri vardır. Bu açıdan çalışmamıza yol gösteren önemli yazarlardan birisidir. Yazarın birkaç eserinden Sultan Sencer'in siyasetini anlatan kısımlardan yararlanılmıştır. Özellikle Selçuklular hakkında, kapsamlı bilgiler sunması açısından oldukça yararlı eserlerdir. Yararlandığımız diğerkaynak bir yazar ise Osman Turan'dır. Osman Turan, Selçuklu Tarihi üzerine detaylı incelemelerde bulunan Türk tarihçisidir. Onun eserleri alan hakkında detaylı bilgiler sunar. Yazar, Selçuklu Tarihi'ni geniş bir çerçevede ele almıştır. Bu sayede alana her

açıdan bakma fırsatı yakalanmıştır. Yapacağımız genel değerlendirmelerde önemlikatkıları olmuştur.

2. BÖLÜM.

SULTAN SENCER'İN ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1. Selçuklular Kimdir?

Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçukoğulları, Müslüman olduktan sonra Maverâünnehir'e oradan da Horasan'a geçmişlerdir. Devrin önemli devleti olan Gaznelilere karşı kazandıkları Dandanakan Zaferi'nden sonra Tuğrul Bey sultan olmuştur. Sünni itikadı üzere hareket etmesinden dolayı, İslam dünyasının koruyucusu haline gelmiştir. Daha sonra gelen Malazgirt Zaferiyle ünü dünya üzerinde yayılmıştır. Selçuklular, Alparslan ve oğlu Melikşah döneminde kazanılan zaferler ve yapılan ilmi ve kültürel faaliyetler sonucunda, sınırlarını en geniş noktalara kadar ulaştırmıştır. Fetret devrinden sonra Sencer'in tahta çıkmasıyla birlikte ikinci imparatorluk devri yaşanmış ve ülke güvence altına alınmıştır. Ancak Oğuzların Sencer'in saltanatını yıkıp onu esir almasıyla birlikte, devlet çökme noktasına gelmiştir. Sultan Sencer'in 1157 yılında ölümüyle birlikte, Büyük Selçuklular tarih sahnesine karışmıştır.¹

Selçuklu Devleti, İslam dinini kabul ederek İslam dünyasında önemli bir siyasi otorite sağlamıştır. Bu sayede, İslam Devletleri tarihinde bir çağ açılmasına sebep olmuşlardır. Selçuklular iki kola ayrılmışlardır. Birinci kolu, Selçuk Bey'in oğlu Mikail'in soyundan gelen Büyük Selçuklular, Irak, Suriye ve Kirman Selçukluları oluşturmuştur. İkinci kolu ise Türkiye Selçukluları temsil ediyordu. Bunların başında Selçuk Bey'in büyük oğlu Arslan Yabgu'nun soyundan gelenler bulunuyordu. Selçuklular, 14. asra kadar Türkistan, Horasan, Hârizm, İran, Suriye, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da varlık göstermişlerdir. Onlar, Türkistan'dan Akdeniz kıyılarına kadar hüküm sürmüş bir sülaledir.² Devletin temelleri, 1020 yılında Selçuk Bey tarafından atılmış ve torunları sayesinde bağımsızlık kazanarak ülke sınırları genişletilmiştir. Yaşadığı dönem içerisinde dünyanın en iyisi olarak adlandırılmış ve hayata geçirdiği uygulamalar kendisinden sonraki devletlere örnek olmuştur.³

¹ Cağfer Karadaş, "Selçukluların Din Politikası", *İSTEM*, sayı:2, 2003, s.95-96.

² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s.54.

³ Abdulvahap Akıncı, Ahmet Burak, "Selçuklu Devleti Kuruluş Döneminde (1040-1092) Türk Devlet Anlayışında Pers Etkileri", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt:10, sayı:1, 2022, s.44.

Selçuklular zamanında İran, Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da Şii mezhebine mensup Büveyhiler ve İsmailiye'den gelen Fatımilerden dolayı, Sünni İslam dünyasının otoritesini sarsmıştır. Selçuklu egemenliği sayesinde Sünni İslam anlayışı tekrar güç kazanmıştır. Konargöçer anlayışa sahip olan bu beylik, kurduğu devleti İran ve İslam geleneğine göre yönetmiştir. Orta Asya, İran, Irak ve Anadolu'da bulunan Gazneliler, Büveyhiler ve Bizans İmparatorluğu, Selçukoğulları karşısında güç kaybetmişlerdir.⁴ Kaynaklar, devlete ismini veren Selçuk'un 10. yüzyılda, Aral Gölü ve Volga arasında yaşayan Dukak adlı bir beyin oğlu olduğu konusunda hemfikirdir. Selçuklu soyunun Oğuzların Kınık boyundan geldiği düşünülmektedir.⁵

Selçuklular ortaya çıkmadan önce Oğuzlar, Seyhun dolaylarında yaşardı. Batılarında Türk kavimlerinden Hazarlar ve Bulgarlar, doğu kısmında Karluklar, kuzey bölgesinde Kimekler ve güneyde ise İslam coğrafyası bulunmaktaydı. O dönem Oğuz Yabgu Devleti'nin başında Yabgu unvanlı bir yönetici vardı. Yabgu Devleti'nin yönetim yapısından dolayı, her kabile kendi reisi tarafından yönetilmekteydi. Selçuk Bey'in babası olduğu bilinen Dukak'ın soyu ile ilgili net bir bilgi yoktur.⁶ Demir Yaylı lakabıyla anılan Dukak'ın Oğuz beyinin yanında bulunan ya da ondan sonra gelen önemli bir kişi olduğu düşünülür. Onun ordu komutanı yani subaşı olma ihtimali de vardır. 10. yüzyılda yaşadığı bilinen Dukak'ın, Demir Yaylı lakabını alması onun alp savaşçılardan olduğunu gösterir.⁷

Yabgu, önemli devlet işlerini Dukak'a sorarak hallederdi. Ancak bir gün ona haber vermeden bir Türk kavmine karşı sefer hazırlığı yapmıştı. Dukak'ın bunu öğrenmesi sonucunda da aralarında arbeye yaşanmış ve Dukak bir kılıç darbesiyle Yabgu'yu yaralamıştı. Yabgu bu olay sonucunda Dukak'ın öldürülmesini istese de, etrafındakiler buna sıcak bakmamıştı. Dukak yaptığıının yanlış olmadığını, bir kavme zulmü engellediğini ve devletin bekasını koruduğunu belirtmişti. Netice olarak haklı bulundu ve Yabgu ile barışmaya razı edildi. Bu olay sonucunda bir ziyafet yapıldı ve iki tarafta birbirini kucaklayarak barıştı. Bu olay Dukak'ın otoritesinin daha da

⁴ A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, (çev: Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.1-2.

⁵ Peacock, a.g.e., s.22.

⁶ Abdulsamet Yaman, Eda Akgül Arslan, Cihan Arslan, "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sayı:40, 2018, s.159-160.

⁷ Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2015, s.70.

artmasına sebep oldu.⁸

Bazı kaynaklar, Dukak'ın ölümünden sonra Selçuk'un küçük yaşta olduğunu ve hemen babasının yerini almadığını belirtir. Küçük yaşta olan Selçuk büyüdükçe Yabgu'nun gözüne girmiş ve onda komutanlık vasıflarının olduğu görülerek bu göreve tayin edilmişti. Selçuk bu göreve getirildikten sonra zayıf olan Yabgu'ya karşı prestiji artmıştı. Halk tarafından da sevilmesine rağmen babasını destekleyen beyler onu istemiyordu. Onun devletin başına geçmek istediği düşünülüyordu.⁹ Bunun yanında kaynaklara göre Yabgu'nun karısı Selçuk'un kocasının saltanatını yıkacağını ve kocasını bertaraf edeceğini düşünmeye başlamıştı. Bundan dolayı kocasına niyetini belli etmiş ve onu ortadan kaldırması konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Selçuk bundan haberdar olduktan sonra ülkeyi terk etmekten başka çaresi olmadığını düşünmüş ve kendisine katılan kişilerle birlikte, İslam ülkesi içerisinde bulunan Cend'e göç etmişti.¹⁰

Bazı kaynaklar, Selçuk Bey'in göç nedeninin otlak sıkıntısı olduğunu yazmaktadır. Otlak sıkıntısından dolayı Yabgu ile problem yaşayan Selçuk, Cend bölgesine yerleşmişti. Maverâünnehir sınırları içerisinde olan Cend, Yabgu Devleti'ne bağlı olarak vergi vermekteydi. Selçuk'un Cend'e göçü, 10. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir. Kaç kişiyle ve ne kadar sürüyle gittiği bilinmemektedir.¹¹ Selçuk, Cend bölgesine göç ettikten sonra, o bölgenin dini ve siyasi yapısına ayak uydurmak için kabilesiyle birlikte Müslüman olmuştu. Bu şekilde o bölgede sağlam bir temel atmak istemişti. Tahminen 960'lı yıllarda Müslüman olan Selçuklular, tarihi bir olaya imza atmışlardı. Selçuk Bey, Müslüman olduktan sonra kâfirlere vergi verilmez diyerek, Oğuz Yabgusuna karşı başkaldırmıştı. Kaynaklara göre, yaşanan çatışmalar sonucunda oğlu Mikail şehit düşmüştü. Selçuk, geride kalan torunları Tuğrul ve Çağrı Beyleri himayesine

⁸ Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu (İslâm Âlemine Girmeden Önce Selçuklular)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:15, sayı:1-3, 1957, s.101-102.

⁹ Köymen, a.g.m., s.104-105.

¹⁰ Özgür Türker, Firdevs Özen, "Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme'ye Göre Selçuklu Hanedanı'nın Menşei", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:41, 2017, s.337.

¹¹ Aydos Şalbayev, *Oğuzların Göçleri ve Yayılmaları (Başlangıçtan (VII. Yüzyıl) XIII. Yüzyıla Kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.129-130.

almıştı.¹²

Selçuk Bey'in dört oğlu vardı. Bunlar; Mikail, Arslan ya da İsrâil, Yusuf ve Musa idi. Selçuklular bulundukları bölgedeki siyasi hareketliliğe müdahil olmuşlar ve önemli bir konuma gelmişlerdi. Onları ilk tanıyan Samani Devleti'ne, Karahanlılara karşı yardım etmişlerdi. Samani hükümdarı onların bu yardımlarından sonra Nûr kasabasını onlara vermişti. Selçuk'un oğlu Arslan ve beraberindekiler bu kasabaya yerleşmişti. Selçuk Bey'in 1009 yılında ölümü üzerine oğlu Arslan, yabgu olarak başa geçmişti. Arslan başa geçtiği esnada Tuğrul ve Çağrı Beyler ona itaat ederek, kendi boylarının başında bulunmaktaydılar. Onlar bu dönemde siyasi ortamın kendilerine uygun hale gelmesini beklemişlerdi. Ancak bu esnada da amcalarını telaşlandıracak akınlarda yapmışlardı.¹³

Selçuklu Türkmenlerinin faaliyetleri, Gazneli ve Karahanlı devletlerini rahatsız etmişti. Bunun üzerine Karahanlı Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmut, Selçuklu beyi Arslan Yabgu'ya karşı plan kurmuşlardı. Onlar, Arslan Yabgu'yu düzenledikleri davet sonucunda yakalatıp Kalincar kalesine hapsedmişti. Bununla Türkmenleri sahipsiz bırakmayı hedeflemişlerdi. Ancak bu süreçten sonra Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin prestiji artmaya başlamıştı. Türkmenlerin yeni lideri Musa Yabgu olsa da asıl ön plana çıkan Tuğrul ve Çağrı kardeşlerdi. Sultan Mahmut, yüklü miktarda vergi alabilmek için itirazlara rağmen Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a yerleşmesine izin verdi. O, Serahs, Bâverd ve Ferâve'yi yurtluk olarak verdi.¹⁴ Sultan Mahmut'un ölümüyle birlikte Gazneli tahtına oğlu Mesut oturmuştu. Onun döneminde de Türkmenlere karşı uygulanan politika devam ettirilmişti. Bu politikalara karşı Türkmenler, farklı bölgelere dağılmış ancak oralarda mücadeleye devam etmişlerdi. Tuğrul ve Çağrı kardeşlere bağlı birlikler, Hazar Denizi'nin güneydoğu taraflarına inmeyi sürdürmüşlerdi. Böylece Türkmen birlikleri, 1035 dolaylarında Horasan'ın farklı bölgelerine yerleşmişti.¹⁵

Selçuklu beyleri Tuğrul ve Çağrı, Sultan Mesut'a mektup yazarak ona hizmet etmek istediklerini söylemişler ve bunun yanında Nesâ ve Ferave'yi istemişlerdi. Ancak

¹² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.7, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.96-97.

¹³ Yıldız, a.g.e., s.97-98.

¹⁴ Şalbayer, a.g.e., s.141-142.

¹⁵ Abdolvahid Soofizadeh, "Selçuklu Devleti Döneminde Horasan'ın Önemi", *DTCF Dergisi*, cilt:63, sayı:1, 2023, s.7.

Gazneli cephesi bunu kabul etmediği gibi savaş ilan etmişti. Gazneliler, Nesâ'da gerçekleşen savaşı ağır bir yenilgiyle kaybetmişlerdi. Zafer sonunda Selçuklular kendi aralarında bir toplantı yapmışlar ve Gaznelilere barış teklif etmişlerdi. 1035 yılında yapılan antlaşmayla Selçuklu beylerine, Dihistan, Nesâ ve Ferave şehirleri bırakılmıştı. Aynı zamanda onlara çeşitli unvanlarda verilmişti.¹⁶Güçlenmeye başlayan Selçuklular, yapılan barışa rağmen faaliyetlerine devam etmişlerdi. Gazneli Devleti onların üzerine ordu göndermişti. Selçuklular, gönderilen bu birliğe rağmen faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. 1036 yılında Sultan Mesut'tan Merv, Serahs ve Baverd'i istemişlerdi. Mesut'tan istediklerini alamayınca Merv'i ele geçirip hutbede Mesut'un adını zikretmemişlerdi. 1038 yılında ise Gazneli ordusu mağlup edilerek Nişabur ele geçirilmişti. Nişabur'un alınmasından sonra hutbe Tuğrul Bey adına okunmuş ve tahta çıkarılmıştı.¹⁷

Yaşanan bu olaylar sonucunda Sultan Mesut önderliğindeki Gazne ordusu, 23 Mayıs 1040 yılında Dandanakan mevkiinde Selçuklu ordusuyla karşı karşıya geldi. Üç gün süren savaş sonucunda Gazne ordusu ağır bir yenilgi aldı ve Sultan Mesut savaş meydanından kaçmayı başardı.¹⁸ Selçuklular, 1035 yılında başladıkları mücadeleyi 1040 senesindeki zaferle neticelendirmişlerdi. Bu zafer neticesinde Horasan kesin olarak alınmış ve devletin kuruluşu gerçekleşmişti. Dandanakan'dan sonra Selçukluların fetih yön ve hareketleri belirlenmiştir.¹⁹

Selçuklular, kazandıkları zaferden sonra kendi aralarında yaptıkları toplantı sonucunda Tuğrul Bey'i kurulan devletin sultanı ilan etmişlerdi. Adet gereği etraftaki devletlere ve halifeye fetihnameler gönderilmişti.²⁰Yapılan toplantıda, bazı önemli kararlar da alınmıştı. Sultan olan Tuğrul Bey, Nişabur ve batı bölgesinde fethedilecek yerlerihimayesine aldı. Melik unvanı alan ve ordu komutanı olan Çağrı Bey ise Merv, Ceyhun, Serhas, Belh ve Gazne'ye kadar olan bölgeleri aldı. Musa Bey ise

¹⁶ B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan" (çev: İsmail Kaynak), *Belleten Dergisi*, cilt:19, sayı:76, 1955, s.521-522.

¹⁷ Zahoder, a.g.m., s.523-524.

¹⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s.114.

¹⁹ Gülseren Azar Nasırabadi, "Büyük Selçuklu Dönemi'nde Hemedan'ın Siyasi Tarihi", *USAD*, sayı:12, 2020, s.214.

²⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.21.

Herât, Bûst, İsfizâr ve Sistân'a kadar olan yerleri himayesine kabul etti.²¹

Yapılan bu taksimat, Selçukluların Türk devlet geleneğine bağlı kaldığını gösterir. Hutbede Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin adları birlikte söyleniyordu. Çifte hükümdarlı bir yapıya sahip olunmasından dolayı devlet işleri kardeşler arasında paylaştırılmış ve işler kolaylıkla yürütülmüştü.²² Selçukluların Dandanakan'ı kazanması, onların sağlam bir irade ve temele sahip olduklarını gösterir. Onlar karar verirken eski geleneklere göre hareket ediyordu. Böylece geçmişteki tecrübeler sayesinde zaferlere ulaşmışlardı. Onlar bu sayede güçlü bir yönetim yapısına sahip olmuşlardır.²³

Dandanakan galibiyetinden sonra prestiji artan Selçuklular, adını civar ülkelerde duyurmaya başlamıştı. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle birlikte Selçuklular, İslam tarihine ve coğrafyasına da adımlarını atmışlardı. Bir imparatorluk kuran Selçuklular, sadece Türk tarihinde değil İslam tarihinde de yeni bir başlangıca yol açmışlardı. Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamanın yanı sıra, bilim ve sanat alanında da önemli başarılarla imza atmışlardı.²⁴ Selçuklu Türkmenleri, İslam dinini kabul ederek dünya tarihinde adını duyurdu. Onlar, İslam ülkelerinin ve dininin en önemli koruyucuları olmuşlardı. On asır gibi uzun bir süre bu görevi yerine getirmişlerdi. Aynı zamanda Fars ve Arap geleneklerine karşı kendi benliklerini korumuşlardı.²⁵

Selçuklu Türkmenlerinin faaliyetleri, Arap ve Fars kültürünü olumsuz etkilememiş olması, onların başarısıdır. İslam dininin bilmeden koruyucusu konumuna erişmişlerdir. Özellikle Alparslan ve Melikşah'ın hâkimiyet yılları, kültürel açıdan zirveye ulaşılan bir dönemdir.²⁶ Selçuklu Türkmenleri, bir bozkır kabilesiyken imparatorluk kurmayı başarmışlardır. Cend'de başlayan serüvenleri, Anadolu içlerine kadar sürmüştür. Özellikle ülkenin ilk temsilcilerinin, dış siyasetteki ustalığı devletin kalıcı temellere sahip olmasını sağlamıştır. Tuğrul Bey'den sonraki sultanların

²¹ Ergin Ayan, *Sultan Tuğrul Bey (Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.88.

²² Ayşe Dudu Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:27, 2010, s.641.

²³ Burak Nazif Sarıcı, "Büyük Selçuklularda Devlet-Yönetim Anlayışı ve İtaat Kavramı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:28, 2023, s.5.

²⁴ Samira Kortantamer, "Arap Kaynaklarında Selçuklular", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt:8, sayı:1, 1993, s.239.

²⁵ Salim Koca, "Türkler ve İslâmiyet", *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt:8, sayı:22, 1996, s.263.

²⁶ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993, s.164.

faaliyetleri sonucu, Türk tarihinde önemli dönüm noktaları yaşanmıştır.²⁷ Selçuklular, hedeflerine daima sert mücadelelerle ulaşmışlardı. Onlar döneminde İslamiyet'i kabul eden Türkler, bir devlet olarak birleşmemişlerdi. O dönemde Oğuz kabileleri dahi Selçuklulara tam anlamıyla sadık değillerdi. Bunun en önemli örneği, kendi kavmi olan Oğuzlar tarafından esir alınan son Selçuklu sultanı Sencer'dir.²⁸

2.2. Sencer'in Selçuklu Devleti'ne Hâkim Olması

Sultan Sencer, 6 Kasım 1086 yılında Sincar şehrinde dünyaya geldi. Tam adı Ahmet Sencer'dir. Çocukluğunda ağır bir çiçek hastalığı atlattı. Sultan Melikşah çocukluğundan beri ona önemli vilayetlerde görev yapma imkânı sundu. Aynı zamanda devletin ileri gelenlerini hizmetine vermiş ve ona devlet yönetimi hakkında tecrübe edinme fırsatı tanımıştır. Babasının ölümünden sonra ağabeyi Sultan Berkyaruk tarafından da önemli görevlere getirildi. Uzun yıllar Horasan melikliği yapmış ve orada yaşamıştır.²⁹

Sencer, meliklik zamanında Berkyaruk tarafından Horasan'a gönderilmişti. Buraya, Arslan Argun'un, kölesi tarafından öldürülmesinden dolayı getirilmişti. Berkyaruk, Sencer'in Horasan'da kalmasını ve buranın işlerini düzene sokmasını söylemişti. Sencer'e Horasan idaresinin verilmesi, sultana karşı güven vermesinden ve o dönemde yaşının daha küçük olmasından kaynaklıydı. Sencer ve Berkyaruk, birlikte Nişabur ve Horasan şehirlerini ele geçirmişlerdi. Daha sonra, Arslan Argun'un askerleri üzerine gitmişlerdi. Onların geldiğini haber alan askerler, af dilemişler ve affedilmişlerdi.³⁰ İran naibi Berkyaruk, Sencer'le mücadelesi esnasında, kumandanlar tarafından öldürülmüştü. Naib bu zamana kadar Sencer'e karşı hareket etmişti. Harezm ise İran naibinin itaatinden çıkarak Sencer'e tâbi olmuştu. Bu esnada, Türkmenlerin Harezm'i istila etmesinden dolayı Harezmşah Mehmet, Berkyaruk yerine Sencer'den yardım istemişti.³¹ Bu dönemde Haçlı Seferleri ortaya

²⁷ Nagehan Vurgun, “*Sultan Sencer Dönemi'nde Dış Politika*”, Mustafa Aça (Ed.), Mehmet Ali Yolcu (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya-Anadolu*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022, s.103.

²⁸ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (haz: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s.100.

²⁹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.257.

³⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi İçerisinde Sancar'ın Meliklik Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023, s.17-18.

³¹ Köymen, a.g.e., s.21-22.

çıkması, Tapar ve Berkyaruk saltanat mücadelesine başlamıştı. Sencer ise Devletşah adındaki tiginin, Toharistan bölgesindeki isyanıyla ilgileniyordu. Sencer bu tiginin yenerek esir aldı. Daha sonra ise Tirmiz'e ordu göndererek burayı ele geçirdi. Bu bölge, Karahanlı topraklarını ele geçirmek için önemli bir yerdi.³²

Sencer, 1113-1114 yılları arasında Arslan Han üzerine sefer hazırlığı yapmıştı. Arslan Han, halkın mallarını ele geçirip onlara zulmetmeye başlamıştı. Arslan Han, Sencer'in ikazlarını dinlememiş ve bunun üzerine melik, ordusuyla sefer hazırlığına girişmişti. Korkuya kapılan Arslan Han, Sencer'in önemli komutanlarına müracaat etmişti. Sencer, huzura gelip itaat ederse affedeceğini bildirmişti. İlk başlarda kabul etmeyen Arslan Han daha sonra tam itaat sunmuştu.³³ Melik Sencer, Gazneli Devleti'ni tabiiyeti altına almak istiyordu. Behram Şah, Gazneli tahtından kardeşi Arslan Şah'ı indirerek hükümdar olmak düşüncesindeydi. Bunun üzerine Selçuklu hükümdarından yardım istemişti. Sencer ise ilk aşamada hakem olarak arabuluculuk görevi üstlenmişti.³⁴ Daha sonra ise Sencer, Arslan Şah'a karşı Behram Şah ile birlikte bir ordu göndermişti. Bu ordu, Gazne hükümdarını mağlup etmişti. Arslan Şah ise Sencer'i ikna çabalarına devam ediyordu. Ancak Sencer, Gazne ordusuna karşı giriştiği savaşı kazanmış ve tabiiyeti altına almıştı. 8 Mart 1118 yılında ise adına hutbe okunmuştu.³⁵

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine 14 yaşındaki oğlu Mahmut, Büyük Selçuklu sultanı ilan edildi. Sencer kardeşinin ölümüne üzülmüş, matem tutmuş olsa da Mahmut'un henüz yaşının küçük olmasından ve yaptığı faaliyetlerden dolayı duruma müdahale etmeye karar verdi. Böylelikle Sencer, 14 Haziran 1118 tarihinde Büyük Selçuklu sultanlığına talip olduğunu yüksek sesle duyurdu. Sultanlığını ilan eden Sencer, halifeden de bunu onaylamasını istedi. Halife ona saltanat hilati ve menşur gönderdi. Böylelikle Sencer sultanlığını ilan etmiş oldu.³⁶

Sultan Mahmut ise amcasının harekete geçtiğini öğrenince onunla anlaşmak adına Enûşîrvân b. Hâlid ile Fahreddin Togayürek'i huzuruna gönderdi. Amcasına, Mâzenderan bölgesi ile birlikte, her yıl 200.000 altın göndermeyi teklif etti. Ancak

³² Köymen, a.g.e., s.22-23.

³³ Köymen, a.g.e., s.80.

³⁴ Köymen, a.g.e., s.81-82.

³⁵ Köymen, a.g.e., s.83-84.

³⁶ Sevim, Merçil, a.g.e., s.257-258.

bazı kaynaklara göre Sultan Mahmut, Hâcib Ali Bar'ın baskısıyla Karahanlı hükümdarına işbirliği içeren bir mektup gönderdi. Bu nedenlerden dolayı Sencer, yeğenine karşı mücadele etmeye karar verdi.³⁷

Mahmut ve Sultan Sencer, 1119 yılının yaz mevsiminde Sâve'de savaşa başlamışlardı. Mahmut bu savaş sonucu yenilmiş ve İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştı. Hacıb Ali'nin veziri Dergüzinî ve vezir Sümeýremî, hediyelerle birlikte Sultan Sencer'in huzuruna çıkmışlar ve sultanla uzlaşma sağlamışlardı. Sultan Sencer'in huzuruna çıkan Mahmut bağışlanmış ve vezirleri tarafından, amcasının yanında normal bir kişi gibi davranmasına karar verilmişti. Bu kararla Mahmut, sultanlığı simgeleyen hiçbir davranışta bulunmayacaktı. Kendi saltanat alameti olan rengi kullanmayacak, amcasını karşılarken yedek ata binecek, sultanın alameti olan renkleri kullanacaktı. Amcasının yanında olduğunda yeri öperek, ayakta dikilecekti. Amcasının yanındayken onun adına bando çalınmayacaktı. Kendi başına farklı bir çadırda değil amcasının çadırında, ailesinden birisi gibi yaşayacaktı. Amcasının şefkatine nail olabilmek için yirmi gün bu şekilde duracaktı. Bunun sonunda sultan ona Irak Sultanlığını geri vermişti.³⁸

Mahmut ve Sencer arasındaki görüşmelerden sonra Mahmut, Sencer'in yanında misafir olarak kaldı (1119). İki taraf arasındaki görüşmeler sonucu bir anlaşma imzalandı. Sultan Sencer ülkeyi kendisi ve kardeşinin oğulları arasında paylaştırdı. Yaptığı düzenlemeler sonucunda devletin başkentini Merv'e taşıdı. Sultan Sencer, erkek evladı olmadığı için Mahmut'u hem damadı olarak hem de es-sultanü'l-muazzam unvanıyla Irak Selçuklu Devleti'nin başına atadı.³⁹ Sencer, kendisine de devletin tek hükümdarı olarak es-sultanü'l-azam unvanını aldı. Yapılan paylaşımlar sonucunda; Rey, Mazenderan, Taberistan, Kumis ve Damganla birlikte ülkenin doğusu hissesine düştü. Mahmut'a ise Hemedan, İsfahan, Cibâl beldeleri, Kirman, Fars, Huzistan, Irak, Azerbaycan, İrminiyye, Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebia, Musul, el-Cezire, Diyar-ı Mudar ve Suriye bölgelerini verdi.⁴⁰ Sencer'in devleti doğuya taşımamasının ve Merv'i başkent yapmasının sebepleri vardı. O, çocuk yaştan itibaren

³⁷ Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi, (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, c.1, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.234.

³⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi, c.4*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006, s.1659-1660.

³⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular (Yeni Bir Devrin Başlangıcı)*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s.302.

⁴⁰ Piyadeoğlu, a.g.e., s.302.

buranın yönetimini almıştı. Bundan ötürü bu bölgeye ayrı bir bağlılığı vardı. Bu sebepten dolayı halk ona karşı sevgi beslemişti. Diğer bir sebep ise Türk ya da Moğol kitlelerinin saldırılarını devlete yönelik tehdit olarak görmesiydi.⁴¹

Diğer yeğenleri arasında da paylaşımlar yapan Sencer, devletin daha adaletli ve huzurlu bir yer olacağını düşündü. Kendisinin unvanının ve tek hükümdar olmamasının ülkeyi ve yeğenlerini rahatlatacağı kanaatindeydi. Ancak çok sürmeden yeğenlerinden bazı olumsuz haberler almaya başladı. Atabeylerin etkisinden dolayı batı vilayetleri karışmaya başladı. Sultan Sencer, sürekli olarak orayı kontrol etmek durumunda kaldı. Başkentın taşınması da ülkenin geleceğini etkileyen en önemli faktörlerden biri oldu. Merkezden uzakta bir yerin başkent olması, devletin yıkılmasına zemin hazırlayan etkenlerden birisi olacaktı.⁴²

2.2.1. Sultan Sencer'in Batı'daki Faaliyetleri

Hille hâkimi Dübeys b. Sadaka, Abbasi halifesi ile anlaşmazlığa düştüğü için Mahmut'un kardeşi Tuğrul ile birlikte, Irak'ta başka bir Selçuklu Devleti kurmaya çabalamıştı. Tuğrul ve Dübeys girdikleri bu harekâta başarılı olamamış ve Sencer'e sığınmak zorunda kalmışlardı. Sultan Sencer onlara istediklerini vermediği gibi, Dübeys'i tutuklatmıştı. Abbasi halifesi, Sultan Mahmut ile ilişkilerini düzelterek hem siyasi haklarını yeniden kazanmak istemiş hem de ikisi birlikte Sencer ile mücadele etmeye karar vermişlerdi.⁴³

Bunu haber alan Sultan Sencer, Mahmut'a mektup yazarak bu ittifakı bozmasını söyledi. Sultan Mahmut amcasının isteğini yerine getirerek ittifaktan ayrıldı, halife ile silahlı çatışmaya girdi. Sultan'ın amacı, halife ile Selçuklu Devleti arasındaki hukuki durumu düzeltmekti. Mahmut halifeyi yenmesine rağmen onun siyasi üstünlüğünü tanıdı. Bu durumdan dolayı, Sultan Sencer sefere çıkarak Rey' gelmek zorunda kaldı. Mahmut'u Rey'e çağırdı ve burada görüştüler. Görüşmelerin olumlu sonuçlanmasıyla Sencer memnun bir şekilde geri döndü (1128). Mahmut bundan sonra halifeyi kontrol altına almak için girişimlerde bulundu. Ancak 10 Eylül 1131 tarihindeki ölümü üzerine bu çabalar yarıda kaldı.⁴⁴

⁴¹ Fatih Sadıç, *Büyük Selçuklu Devleti Sultan Sancar Devri Devlet Teşkilâtı ve Kültür Hareketleri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ordu 2022, s.21-22.

⁴² Piyadeoğlu, a.g.e., s.303.

⁴³ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2016, s.113.

⁴⁴ Merçil, a.g.e., s.113-114.

Sultan Mahmut'un ölümünden sonra batı bölgesinde bazı gelişmeler yaşandı. Sultan Sencer'e danışılmadan tahta Sultan Mahmut'un oğlu Davud geçirildi. Bu durumdan hoşnut olmayan Mesut itiraz etmiş ve ikili arasında taht mücadelesi başlamıştı. Selçuk Şah da hak iddia ederek bu mücadeleye katıldı. Bunu haber alan Sencer, durumu düzeltmek adına Rey'e geldi. Sultan'ın taht için düşündüğü kişi diğer yeğeni Tuğrul'du.⁴⁵

Mesut, halife ve Selçuk Şah, Sencer'in batıdaki hâkimiyetini kırmak için anlaştılar ve onunla mücadele etmek için harekete geçtiler. İki taraf Dinever yakınlarında karşılaştılar ve Sencer bu savaştan galip çıktı (1132). Neticede Sultan, Irak Selçuklu Devleti tahtına yeğeni Tuğrul'u geçirdi. Ancak batı bölgesindeki olaylar daha da karmaşık hâle geldi. Sultan Tuğrul hem Davud hem de Mesut ile taht mücadelesine girmek zorunda kaldı. Taraflar arasında birkaç kez çatışmalar yaşandı. Nihayetinde Tuğrul tahtına yeniden oturmuştu ancak 1134 yılında ölümü üzerine Mesut, Sencer'den izin almadan tahta oturdu. Sencer, Mesut'un sultanlığını kabul etmişti ancak elinde bulunan birkaç emiri teslim etmesini söyledi. Mesut, Sultan Sencer'e tabi olmadığını göstermek amacıyla emirleri teslim etmedi.⁴⁶

Halife Müsterşid ise Mesut'un sultanlığına karşı çıkarak ona savaş açtı. Daymerk'teki mücadeleyi Mesut kazandı ve halife esir düştü. Ancak halife, Mesut'un yanındayken Bâtınîler tarafından öldürüldü. Yeni gelen Halife Râşid silahlı mücadeleyi devam ettirerek, Sultan Sencer'e ve Mesut'a savaş açtı. Bu mücadele neticesinde galip gelen Mesut oldu ve Bağdat'a girerek Muktefi'yi halife ilan etti (1136). Sultan Mesut'un sürekli emirlerin etkisi ve baskısı altında kalması, Sencer'i tekrar batıya sefer yapmaya itti. Rey'de Mesut ile görüşen Sultan memnun olarak geri döndü (1150).⁴⁷

2.2.2. Batınî Mücadelesi

Sultan Sencer devrinde ileri gelen şahıslardan birisi olan Muhammed Herevî'nin, Sultan Mahmut ya da halife tarafından Sultan Sencer'e elçi olarak gönderilmesine karar verilmişti. Mahmut'un veziri olan Dergüzinî ise bu durumdan dolayı Herevî'yi

⁴⁵ Merçil, a.g.e., s.114.

⁴⁶ Merçil, a.g.e., s.114-115.

⁴⁷ Merçil, a.g.e., s.115-116.

kıskanarak, vezirlik görevinin kendisinden alınacağını düşünmüştü. Bu sebepten dolayı Dergüzinî, Batınî askerleri ile anlaşarak Herevî'yi öldürmelerini istemişti. Muhammed Herevî geri dönüş yolunda, Hemedan'da namaz kıldığı esnada öldürülmüştü. O, Sultan Mahmut ile görüşmek üzere geri dönmekteydi.⁴⁸

Bu olay sebebiyle olacak ki Sultan Sencer'in veziri olan Ahmet Kâşânî'ye Batınîlere karşı mücadeleye girişilmesi emri verildi ve ele geçirildikleri anda öldürülmeleri buyruldu. Vezir, Batınîlerin elinde bulunan Turşiz ve Beyhak bölgelerine asker sevk etti. Selçuklu birlikleri emir üzerine burada bulunan Batınîleri öldürerek ganimet aldılar (1126). Ancak Batınîler yalnızca bu bölgelerde değil, Selçuklu ülkesinin diğer topraklarında da aktif olarak hareket ediyorlardı. Banyas şehrini ele geçiren Batınîler, Musul hâkimi olan Aksungur Porsukî'yi de öldürmüşlerdi (25 Kasım 1126).⁴⁹

Sultan Sencer'in veziri Kâşânî, Dergüzinî'nin vezirlik yapmasına karşıydı. Dergüzinî ise onun bilgeliği karşısından kendisini yetersiz görüyordu. Bu sebepten dolayı Dergüzinî, tekrar Batınîlerle anlaşarak veziri öldürmelerini istemişti. Anlaştığı Batınîleri Horasan'a göndermişti. Batınîlerden birisi vezirin atlarıyla ilgilenen seyis olarak görev aldı. Bu Batınî, vezirin atlarını kontrol ettiği bir gün sakladığı bıçak ile onu öldürdü. Vezirin öldürülmesindeki diğer bir etken de, onun Batınîlerle olan mücadelesiydi. Bu olaydan sonra sultan, Batınîlerle mücadeleye girerek onlara ağır bir darbe indirdi.⁵⁰

2.2.3. Karahanlı Seferi

Sencer melikliği döneminde Karahanlı Devleti'ni düzene sokmuştu, devletin başına Arslan Han Muhammed b. Süleyman'ı atamıştı. Ancak Arslan Han'ın felç geçirmesi üzerine devletin başına oğlu Nasr Han nâib olarak görevlendirildi. Fakat bu sıralarda nüfus sahibi olan Alevî âlimEşref Semerkandî ve şehrin lideri bir anlaşma neticesinde Nasr Han'ı öldürdüler. Nasr Han'ın öldürülmesinden dolayı isyan çıkmış ve Arslan Han endişeyle hem Türkistan'daki diğer oğlu Ahmed'e hem de Sultan Sencer'e haber göndermişti. Şehzade Ahmed Sencer'den önce şehre gelerek Alevî âlimi

⁴⁸ Sevim, Merçil, a.g.e., s.262.

⁴⁹ Sevim, Merçil, a.g.e., s.262-263.

⁵⁰ Sevim, Merçil, a.g.e., s.263.

öldürüp şehrin liderini tutuklattı. Bununla birlikte Karahanlı Devleti'nde isyan büyümeden önlenmiş oldu.⁵¹

Bu esnada Sultan Sencer, Arslan Han'dan aldığı haber üzerine Semerkant'a doğru yola çıktı. Ancak Arslan Han oğlunun durumu kontrol altına aldığını görünce Sencer'e geri dönmesini isteyen bir haber gönderdi. Sencer bu duruma kızsda da bulunduğu yerde kalarak ava çıktı, av esnasındayken tam teçhizatlı 12 kişiyi fark ederek onları yakalattı. Sorguya çekilen bu askerler, Arslan Han'ın onları Sultan Sencer'i öldürtmek için görevlendirdiğini söyledi. Sultan Sencer onları öldürttükten sonra Semerkant'ı kuşatma altına aldı. Uzun bir kuşatmadan sonra, şehri ele geçirdi (Nisan 1130). Sencer'den korkan Arslan Han bir kaleye kapandı ve Sencer'in aman vermesi üzerine yanına gitti. Arslan Han aynı zamanda Sultan Sencer'in kayınpederiydi. Bundan dolayı Sencer, ona iyi davranarak kızının yanına gönderdi.⁵²

Sultan Sencer, Semerkand'ı aldıktan sonra, Batı Karahanlı tahtına Arslan Han yerine, ilk önce Hasan Tekin b. Ali'yi, daha sonra da İbrahim b. Süleymani'yi tahta geçirdi. Bunlardan sonra da, kız kardeşinin oğlu olan II. Mahmut b. Muhammed'i tayin etti. Batı Karahanlılar bu dönemde, tamamıyla Sencer'e tâbi bir devlet idi.⁵³

2.2.4. Gazne Seferi

Selçuklu ve Gazneli mücadelelerinin en önemli noktası, Dandanakan Savaşı'dır (1040). Gazneliler savaşı kaybetmelerine rağmen sınırlarını muhafaza etmişlerdir. Sencer'in iktidarına kadar iki taraf arasında eşitlik korunmuştur. Sultan Sencer daha melikliği esnasında Gazneli Devleti'ni Selçuklulara bağlı hale getirmiştir.⁵⁴ Sultan Sencer'in meliklik zamanında düzene koyduğu bir diğer yer ise Gazne'dir. Meliklik döneminde Gazne'yi Selçuklu Devleti'ne bağlamış ve devletin başına Behramşah'ı getirmiştir. Behramşah, uzun müddet Selçuklu Devleti'ne bağlılığını sürdürmüştür. Tabi devlet olarak göndermesi gereken vergiyi de aksatmadan göndermiştir. Ancak zamanla Behramşah, Gazne halkına kötü davranmaya ve vergiyi aksatmaya başladı.

⁵¹ Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, c.1, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.313.

⁵² Öngül, a.g.e., s.313-314.

⁵³ Öngül, a.g.e., s.314.

⁵⁴ Sena Saraç, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Gûrlular Devleti İle Siyasî Münasebetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cil:4, sayı:7, 2022, s.59.

Bu davranışları, bağlılık kurallarına aykırıydı. Bundan dolayı Sencer, Gazne'ye sefer düzenlemek için harekete geçti.⁵⁵

“Sefer için belirlediği zaman sonbaharın başlangıcıydı (Ağustos-Eylül 1135). Aslına bakıldığında seferin zamanlaması hiç de uygun değildi. Neticede Gazne, denizden 2225 metre yükseklikte bulunduğundan Merv'den buraya ulaşmak için yüksek geçitlerden geçmek gerekiyordu. Düşünüldüğü gibi olmuş, yola çıkan Sencer, ordusuyla birlikte kış şartlarına yakalanmıştı. Geline nokta askerler yaşanan sıkıntılar ve ihtiyaçlarının karşılanmaması sebebiyle Sencer'e şikâyetle bulunmuşlardı. Ancak Sencer geri dönmeye yanaşmadı.”⁵⁶

Behramşah da hava şartlarından dolayı Sencer'in sefere çıkamayacağını düşündü. Bundan ötürü herhangi bir hazırlık yapmadı. Ancak işler onun düşündüğü gibi olmadı. Sencer'in Gazne yakınlarına geldiğini haber alan Behramşah endişelenerek Sencer'e bir elçi gönderdi. O, Sencer'den kendisini affetmesini istedi, Sencer ise önemli adamlarından biri olan Mukarreb Cevher'i ona göndererek huzurunda tekrar itaat ederse affedeceğini bildirdi. Behramşah bu şartını kabul ederek Cevher ile birlikte Sencer'in yanına gitti. Ancak ertesi gün huzura çıkacağı esnada Sencer'in alayını gören Behramşah, korkuya kapılarak geri dönmeye çabaladı. Mukarreb Cevher'in ikna çabaları boşuna gitmiş ve Behramşah, ilk önce Gazne'ye dönmüş, daha sonra da Hindistan'a gitmişti.⁵⁷

Bu yaşananların ardından Sencer, Gazne şehrine girerek vergileri tahsil ederek hazineye de el koydu. Behramşah'ı bir mektupla kınayarak düşüncelerinin yanlış olduğunu belirtti. Sencer'in Gazne'de bulunmasının sebebi Behramşah'ın davranışlarıydı. Behramşah'ın ülkesini ele geçirme gibi bir niyeti yoktu. Behramşah, Sencer'in mektubuna yanıt olarak özür dilemiş, üzerine gelindiği için korktuğunu belirtmiş, af dileyerek tekrar ülkesinin başına geçmek istediğini söylemişti. Sencer onun iyi niyetine güvenerek tahtını tekrar ona bıraktı. Sencer ayrıldıktan sonra ülkesine dönen Behramşah, Sultan Sencer ölene kadar Gazne şehrinin başında

⁵⁵ Piyadeoğlu, a.g.e., s.312.

⁵⁶ Piyadeoğlu, a.g.e., s.312-313.

⁵⁷ Piyadeoğlu, a.g.e., s.313.

kaldı.⁵⁸

2.2.5. Sencer'in İlk Harezm Seferi

1128 yılında Harezm tahtına oturan Atsız, bilgili ve faziletli bir hükümdar idi. Yiğitlik ve cesaret açısından oldukça iyiydi ve bu onu ön plana çıkaran özelliklere sahipti. Selçuklu Devleti'ne çokça hizmette bulunmuş ve Sencer'in hizmetinde birçok yeri fethetmişti. Sultana yaptığı hizmetlerden dolayı otoritesi artmış ve bu sayede sultanın sevgisini kazanmıştı. Etrafındaki insanların onu kıskanması sonucu isyanlar başlamıştı.⁵⁹

Harezm bölgesi valisi Kutbeddin Muhammed, yöneticiliği boyunca daima Sencer'e bağlı kalmıştı. 1128'de ölmesi üzerine yerine oğlu Atsız, Harezm Devletinin başına geçerek Harezmşah olmuştu. Atsız da babası gibi Sencer'e bağlı olmuş, ona önemli hizmetler yapmıştı. Şüphesiz onun en önemli sadakat belirtisi Karahanlı seferi esnasındaydı.⁶⁰ Bazı kaynaklara göre, sefer esnasında, av yerinde avlanan sultanı öldürmek için bazı asker ve köleler vardı. Av yerinde olmayan Atsız, öğlen at isteyerek hızlı bir şekilde sultanın yanına gitti. Atsız av yerine varmadan sultan tehlikeye düşmüştü. Atsız oraya yetişerek sultanı kurtarmış ve onu rüyasında gördüğünü ve tehlikede olduğunu söylemişti. Bu ve bunun gibi olaylardan sonra Atsız'ın değeri sultanın gözünde yükselmişti.⁶¹

Atsız'ın itibarının bu denli yükselmesi, bazı önemli kimseleri kıskandırmaya başladı. Zaman içerisinde kıskançlığın artması, Atsız'ın Harezm'e dönmesine sebep oldu. Atsız, Harezm'e dönmek için sultandan izin istediği vakit Sencer, onun gidişinin ne amaçla olduğunu anlamış ancak yine de gitmesine izin vermişti. Bunun nedeni ise Atsız'ın gösterdiği sadakat ve hizmetlerdi.⁶² Atsız, yönettiği topraklardaki askerî faaliyetleri sonucu gücünü ve kudretini artırdı. Bundan dolayı bazı kimseler onu, Sencer'e şikâyet etmeye başladı. Cend ve Mankışlak gibi yerlerde askerî faaliyetlerini sultandan izin almadan yapmaya başladı. Aynı zamanda bu bölgede

⁵⁸ Piyadeoğlu, a.g.e., s.313-314.

⁵⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, s.256.

⁶⁰ Sevim, Merçil, a.g.e., s.272.

⁶¹ Sevim, Merçil, a.g.e., s.272-273.

⁶² Uğurhan Karaarslan, Hüseyin Özdemir, *Selçuklular (Çift Başlı Kartalın Hikâyesi)*, c.1, Historia Yayınları, İstanbul 2018, s.280-281.

yaşayan Müslümanlara da zarar verdi. Bu sebeplerden ötürü Sultan Sencer, Harezm seferine çıkmak zorunda kaldı.⁶³

Atsız, Sencer'in ülkesi üzerine sefere çıktığını öğrenince, ordusunu daha fazla güçlendirmek için asker toplamaya başladı. Bu esnada da, Selçuklu ordusunun hareketini kısıtlamak için Hezaresb Kalesi etrafını bataklığa çevirtti. Ancak yaptığı bütün bu işler yenilgisine engel olamadı. Ordusu ağır bir yenilgiye düşerken kendisi de kaçtı. Esir düşen oğlu ise beraberindeki emirlerle birlikte öldürüldü.⁶⁴ Atsız, oğlunun ölümünden dolayı hiçbir zaman Sencer ile barışı düşünmedi. Sencer'in yeğeni Süleyman, melik olarak Harezm Devletinin başına tayin edildi. Ancak kısa süre içerisinde Atsız, Harezm halkının desteğiyle melikliğini geri aldı. Fakat iki taraf da Karahitay tehlikesinden dolayı geçici de olsa barış yapmak zorunda kaldı (1141).⁶⁵

2.3. Sencer'in İlk Mağlubiyeti: Katvan Savaşı

2.3.1. Katvan Mağlubiyeti

Kitanlar olarak adlandırılan kabile Budist idi. Kendileri gibi imparatorluklarının resmi dini de Budizm idi. Uygurlar, Müslümanların baskılarından dolayı bu kavmin korumasını kabul etmişlerdi. İslamiyet için sıkıntıyla başlayan bu durum, Kitanların İslam topraklarına gelmesiyle birlikte felakete dönüşmüştü.⁶⁶ Moğollaşmış bir kabile olan Kitanlar, bozuk bir dille konuşurlardı. Uzun yıllar boyu Çin'de yaşadıkları için onların kültürlerini benimsemişlerdi. Ancak boylar arasındaki düzen konusunda Türkleri örnek almışlardı.⁶⁷

Karahitayların selefleri olan Hitaylar, ilk olarak Çin kaynaklarında Moğolistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Proto-Moğol topluluğu olarak geçer. Kaynaklar onları Tunguz olarak zikretse de onlar, Moğollaşmış bir kabiledir. Güney Mançurya yerleşimlerinden zamanla güney-batı bölgesine yayılmışlardı ve To-baların

⁶³ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.281.

⁶⁴ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.281.

⁶⁵ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.281-282.

⁶⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*, (çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan) Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s.228.

⁶⁷ Sencer Divitçioğlu, *Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2015, s.51.

hâkimiyetini tanımış görünüyordular.⁶⁸Hitaylar, VI. asırda I. Göktürk Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Ancak ileriki yüzyıllarda II. Göktürk Devleti'ne bağlanmak durumunda kalmışlardı. Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra, aynı şekilde Uygurlara tabi olmuşlardı. Bu durum, 840 yılında Uygurların yıkılmasına kadar devam etti. Daha sonraki süreçte çoğalan Hitaylar, Türk kabilelerinin göçlerinden oluşan boşluğu kendi çıkarlarına göre doldurmuşlardı.⁶⁹

“Bu sayede 907 tarihinde bir kabile konfederasyonu kurmaya muvaffak olan Kıtaylar, Apoki (916-927) adlı bir şefin idaresinde toplandılar. Moğolistan'ın büyük bir kısmını hâkimiyetine alan Apoki, kendisini Çince Tai-tsu unvanıyla imparator ilan etti. 926 tarihinde Moğolistan'a giren Apoki, Orhun bölgesine hâkim olduktan sonra, 840 tarihinden beri Kara-Balgasun'da bulunan Kırgızları buradan kovmayı başardı. Ardından da bölgenin eski hâkimleri olan Uygurları, tekrar buraya yerleşmeye davet etti. Ancak yerleşik hayata alışmış olan Uygurlar, göçebe hayata dönmek demek olan bu teklifi geri çevirmişlerdir. Bundan sonra Kuzey Kore'yi ve Mançurya'yı hâkimiyetine alan Apoki, 926 tarihinde ölmüştür. Halefi, 947 tarihinde sülale unvanı olarak Liao adını benimsemiş ve Kıtaylar bundan sonra Çin tarihinde bu isimle anılmıştır.”⁷⁰

Hitaylar, X. asrın ikinci yarısında yönlerini batıya çevirdiler. 1009 tarihinde Uygurlardan Batı Kansu bölgelerini almışlar ve Karahanlılara karşı tehdit olmaya başlamışlardı. Karahanlılara karşı yaptıkları saldırı, hükümdar Togan Han tarafından geri çevrildi. Bundan dolayı Hitayların yayılmaları bir süre durakladı (1016). Ancak Hitayların istila hareketi bazı durumlara yol açmıştı. Bu bölgede yaşayan kabilelerin batıya hareketlenmeleri sonucunda, Uygurların kuzey kısmında bulunan Oğuzlar da harekete geçmek zorunda kalmıştı. Bazı kaynaklar, Oğuzların İran bölgesine göç etmelerini Hitayların istilasına bağlamıştır.⁷¹

Hitayların hareketliliği Karahanlılarla sınırlı kalmamıştır. Gaznelilerle de temasa

⁶⁸ Osman G. Özkuzugüdenli, *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar (Katvan Savaşı)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s.27.

⁶⁹ Özkuzugüdenli, a.g.e., s.27.

⁷⁰ Özkuzugüdenli, a.g.e., s.27-28.

⁷¹ Özkuzugüdenli a.g.e., s.28.

geçen Hitaylar, 1024 senesinde Sultan Mahmut'a elçi göndererek izdivaç teklifi sunmuşlardır. Ancak Sultan Mahmut bu teklifi kibarca reddetmiştir. Hitay Devleti, Çinlileştikten sonra, 1125 yılında Cürcenlere karşı direnememiş ve hâkimiyetlerine son verilmiştir.⁷²Karahitaylar, Kuzey Çin'de Liao Sülâlesi adı altında uzun yıllar hüküm sürmüş daha sonra batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. İslam coğrafyasıyla ilk defa 1128 tarihinde ya da bir süre sonra temasa geçmişlerdir.⁷³ Gürhan Çin'den ayrılıp Türkistan coğrafyasına geldiği esnada, Hitaylar Türkistan topraklarındaydı. Onlar bu zaman diliminde Karahanlıların hizmeti altındaydı. Gürhan'ın Türkistan coğrafyasına gelmesiyle birlikte onun devletine katıldılar.⁷⁴

Arslan Han, Hitayları Çin sınırındaki geçitlere yerleştirerek onlara on bin çadır gönderdi. Böylece Hitaylar, Çin'i güvendetularlardı. Bir sene Arslan Han onlara kızdı ve çocuk sahibi olmalarını yasakladı. Bunu kabul edemeyen Hitaylar, ona saldırmanın yollarını aradılar. Tam bu esnada zengin bir ticari kafilе onların yolundan geçti. Bu kafilеyi yakalayan Hitaylar onlara, otlakları bol, geniş bir bölge göstermelerini istemişlerdi. Onlar da Balasagun bölgesinin kendileri için uygun olabileceğini söylemişlerdi. Bunun üzerine Hitaylar, Balasagun bölgesine hareket ettiler. Bir yandan da kendilerine sürekli saldıran Arslan Han'dan çekiniyorlardı.⁷⁵ Bu durum uzun bir zaman devam etti. Çinli Gürhan gelince ona itaat etmeye başladılar. Böylece nüfuzları çoğaldı, şöhretleri arttı ve Türkistan hâkimi olmayı başardılar. Ele geçirdikleri yerlerdeki halklara zarar vermiyorlar, yalnızca her şehir ve köyden birer dinar tahsis ediyorlardı. Tarla ve çiftlikler ise Gürhan ve ailesine aitti.⁷⁶

Karahitaylar, kuzeyden yeni bir girişimde bulunmuşlardı. Kırgız ülkesini geçerek Güneydoğu bölgesine yönelmişler, burada İmil şehrini kurmuşlardı. Onların bu faaliyetine, Karahanlı hanedanına mensup Balasagun Han'ı engel olamadı. Böylece Karahitaylara birçok Türk kavmi katıldı ve 40.000 haneye ulaştılar. Burada bulunan İlig Han'ın içişlerine karışmaya başlamışlardı.⁷⁷ Balasagun Hanı'nın hâkimiyetinde

⁷² Özkuzugüdenli, a.g.e., s.28-29.

⁷³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.323-324.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi (El Kâmil Fi't-Tarih)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, c.9, s.157.

⁷⁵ Esîr, a.g.e., c.9,s.157-158.

⁷⁶ Esîr, a.g.e., c.9, s.158.

⁷⁷ Köymen, a.g.e., c.2, s.325-326.

bulunan Karluk ve Kanglı Türkleri, devletin zayıflamasından faydalanarak isyan etmiş ve devlete ait malları yağmalamışlardı. Bu olay neticesinde han, Karahitaylar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Balasagun'a giren Karahitaylar, görevlerini yerine getirdikten sonra şehirden ayrılmayarak Balasagun tahtına oturmuşlardı.⁷⁸

Burada devleti yeniden inşa ettiler. Halkı Müslüman olan bir yerleşim yerine gelerek teşkilat kurmaları, Karahitayların tarihi açısından önemlidir. Fetihlerini zorlanmadan devam ettiren Karahitaylar, Kanglıları kesin olarak itaat altına aldılar. Doğuda, Karahanlıların merkezi Kaşgar ve Hoten'i ele geçirdiler. Tarım Havzasını topraklarına kattılar. Kırgızlar üzerine sefere çıkarak, Beşbalığ'ı ele geçirdiler. Uygurları itaat altına alarak, Maverünnehir işleriyle ilgilenmeye başladılar.⁷⁹ Karahitaylar daha sonra yardım talebi üzerine Maverünnehir bölgesine hareket etti. Bunu haber alan Semerkand Hanı Mahmud b. Muhammed, onları Hocend bölgesinde karşıladı ve iki taraf bu sınır bölgesinde savaşa tutuştu. Savaşın sonunda han, mağlup olarak Semerkand'a dönmek zorunda kaldı.⁸⁰

Hanın mağlup bir şekilde Semerkand'a dönmesinden sonra halk, büyük bir korkuya kapıldı ve zor duruma düştü. Buhara ve Maverünnehir'de bulunan diğer şehir halkları da aynı korku ve endişe içerisinde girdi. Yaşanan bu olaylardan sonra Semerkand hanı durumu Sultan Sencer'e bildirip ondan yardım istedi. Bu yardım talebi üzerine Sencer asker toplamaya başladı. Kendisine; Horasan'da bulunan hükümdarlar, Sicistan hükümdarı, Gur ve Gazne sultanı ve Mazenderan hükümdarı katıldı. Kaynaklara göre Sencer yüz binden fazla asker toplamıştı.⁸¹ Sultan Sencer, Semerkand'a geldikten sonra Karahanlı hükümdarı, Karlukları kendisine şikâyet etti. Bu şikâyet üzerine Sencer, Karluklar üzerine yürüdü. Sencer'in üzerlerine yürütmesi sonucu Karluklar, Karahitay hükümdarı Gürhan'a sığındı. Gürhan, Karlukların affedilmesi için Sultan Sencer'e mektup gönderdi.⁸²

Sencer, Gürhan'ın mektubundaki sözleri kabul etmedi. Ona cevap olarak yazdığı mektupta Gürhan'ı İslam'a davet etti. Bunun yanında ordusunun kalabalık

⁷⁸ Köymen, a.g.e., c.2, s.326.

⁷⁹ Köymen, a.g.e., c.2, s.326.

⁸⁰ Esîr, a.g.e., c.9, s.158.

⁸¹ Esîr, a.g.e., c.9, s.158.

⁸² Mustafa Demir, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2011, s.160.

olmasından ve askerlerinin meziyetlerinden bahsederek, onların ok ile kılı ikiye ayırdıklarını belirtti. Mektupta tehditkâr bir üslup kullandı. Sencer'in veziri mektubun Gürhan'a gönderilmesini istemedi. Ancak sultan elçi ile mektubu Gürhan'a gönderdi.⁸³ Gürhan mektubu okuduktan ve anladıktan sonra sinirlendi, elçiyi yanına çağırdı. Ona iğne ve iplik vererek Sultan Sencer'in mektupta dediğini yapmasını istedi. Elçinin bunu yapamadığını gören Gürhan şiddetlendi. Gerçeği yansıtmayan sözler söylendiği için kızdı ve elçiyi geri gönderdi. Bu olaydan sonra Gürhan, tabi vilayetlere haber yollayarak asker toplamaya başladı.⁸⁴

Gürhan mektuba bir cevap verme gereği duymayarak hazırlıklarına başladı. Onun ordusunun temelini Türkler, Çinliler ve Hitaylılar oluşturuyordu. Kaynaklara göre ordusu 100.000 kişiyi buluyordu. İki tarafın ordusu da sayı bakımından birbirine yakındı. Savaş Semerkand'a yakın Katvan mevkiinde gerçekleşti ve kaynaklara göre, tarihin en büyük ve önemli savaşlarından biri yaşandı (9 Eylül 1141).⁸⁵ Karahitaylara sığınan Karluklar, savaş esnasında çok büyük varlık göstermişlerdi. Sicistan hâkimi de Selçuklular tarafında çok önemli işler yapmıştı. Selçuklular savaş meydanında ağır mağlubiyet aldı. Sencer'in ordusunda çok sayıda zayıat oluştu. Sultan Sencer, Karahitay yenilgisiyle birlikte, ilk mağlubiyetini almıştı.⁸⁶ Sultan Sencer'in askerleri arasında anlaşmazlık ve husumet vardı, Hitay ordusu çok çetin savaşçılara sahipti. Bu gibi durumlar, Sencer'in ordusunun dağılmasına sebep oldu. Savaş meydanında ordusunun dağıldığını gören Sencer, korkuya kapıldı ve şaşırıldı. Sicistan hâkimi Ebu'l-Fazl, durum karşısında soğukkanlılıkla Sencer'in kaçmasına yardım etti. Sencer savaş meydanında kaçarak Belh'e doğru yola çıktı.⁸⁷

Sultan Sencer hayatının ilk yenilgisini Karahitaylara karşı aldı. Ordusu tamamen bozguna uğradı ve eşi Terken Hatun da esir düştü. Sultan, Mahmut ve beraberinde on beş kişiyle Tirmiz'e kaçtı. Eşi Terken Hatun'u 500.000 dinar karşılığında kurtardı. Karahitaylar, Maveratünnehir bölgesini ele geçirdi. Bu mağlubiyet, İslam dünyası açısından ağır bir darbe oldu. Sencer, Ceyhun Nehri ötesindeki topraklarını kaybetti. Türkistan coğrafyası tarihinde ilk defa putperest bir milletin hâkimiyetine girmek

⁸³ Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, (çev: Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2011, s.203.

⁸⁴ Mahmud, a.g.e., s.203.

⁸⁵ Köymen, a.g.e., c.2, s.330-331.

⁸⁶ Esîr, a.g.e., c.9,s.159.

⁸⁷ Mahmud, a.g.e., s.204-205.

zorunda kaldı.⁸⁸ Sultan Sencer'in mağlubiyeti dünyada büyük bir yankıya sebep oldu. Müslümanların son yüzyıllarda sürekli galip geldikleri zaferlerden sonra bu, alınan ilk yenilgiydi. Ağır mağlubiyet, Avrupa'da, hatta Haçlılar arasında yankı uyandırdı. Mağlubiyet, bu insanlar arasında özgüven ve cesarete sebep oldu.⁸⁹

Orta Asya'da yaşayan ve Orta Asya Türkleri olarak anılan Oğuzlar, ya korktukları için ya da alınan mağlubiyetten dolayı, Doğu İran'a göç etmeye başlamışlardı. Buraya yerleştikten sonra, uygulanan katı yönetimden dolayı halk, kaynaşmaya başladı.⁹⁰ Mağlubiyete Selçuklu cephesinden bakacak olursak bu yenilgi, Sultan Sencer'in aldığı ilk büyük yenilgiydi. Bu yenilgi, Sencer'in saltanatına ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tarihi boyunca İslam ülkeleri dışından gelen ilk darbeydi. Bunun sonucunda, bazı İslam ülkeleri Müslüman olmayan bir devleti tanımak zorunda kaldı. Aynı zamanda birçok Selçuklu ülkesi elden çıkarak Karahitay hâkimiyetine girdi. Amuderya'nın diğer tarafında kalan bölge, hatta Belh şehri de kaybedildi. Karahitay Devleti bu bölgeleri kendi teşkilatlanmasına göre düzenledi.⁹¹

“Diğer taraftan, aynı imparatorluk bakımından, bu meydan muharebesinin en büyük neticesi, Mâverâünnehr'de imparatorluğa tâbi bir devlet yerine, hududu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu hududunun hemen ötesinden başlayan müstakil ve kudretini kendisini yenmekle ispat etmiş bir devletin meydana gelmesidir. Bu suretle Sultan Sancar'ın takip ettiği, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu batıdan ve doğudan bir emniyet çemberiyle çevirmek” şeklinde formüle edebileceğimiz siyasetinde büyük bir gedik açıldığını görüyoruz. Katvan Meydan Muharebesi, İkinci İmparatorluk tarihinin bir dönüm noktasıdır.”⁹²

2.4. Sultan Sencer'in İkinci Harezm Seferi

Sencer'in Katvan'da mağlup olması sonucu, Atsız için uygun bir ortam oluşmuştu. Bazı kaynaklar, Karahitayları Atsız'ın çağırdığına dair bilgiler verir. Ancak Atsız'ın

⁸⁸ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2011, s.104.

⁸⁹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev: Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014, s.256.

⁹⁰ Roux, a.g.e., s.258.

⁹¹ Köymen, a.g.e., c.2, s.333.

⁹² Köymen, a.g.e., c.2, s.335.

topraklarının da Karahitaylar tarafından yağma edildiği ve Atsız'ın onlara haraç verdiği bilindiğinden dolayı bu bilgi çok doğru kabul edilmez.⁹³ Katvan mağlubiyeti Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlayan etken olmanın dışında, İslâm dünyasını birçok alanda sıkıntıya soktu. Yenilginin ardından Sencer'in toparlanmasına fırsat kalmadan Atsız isyan başlattı. Atsız, Sencer'in yenilgisini fırsat bilerek Selçuklu şehirleri üzerine harekete geçti.⁹⁴ 1141 yılında Horasan'a yürüyerek Serahs önüne geldi. Burada Ebû Muhammed ez-Zeyyadî, halk adına Atsız'ı karşıladı ve ona iyi davrandı. Atsız daha sonra başşehir Merv'e doğru harekete geçti. Burada Ahmed el-Bâherzî adlı din adamı onu karşıladı. Tek isteği Merv halkına dokunulmamasıydı. İsteği kabul eden Atsız, şehir dışına yerleşti. Burada önemli kişilerle toplantı yaptı.⁹⁵ Atsız, devletin önemli kişileri ile görüşmeler yaparken, şehir halkı onun adamlarını öldürmeye muvaffak oldu. Bir kısım ise askerleri şehirden atarak kapıları kapattı. Bunun üzerine Atsız şehre girip, kendini savunmaya çalışan halkla savaşıarak birçok kişiyi öldürdü (20 Ekim 1141).⁹⁶

Atsız Merv'i ele geçirdikten sonra Sultan Sencer'in tahtına oturdu ve daha sonra Harezm'e geri döndü. Bunun yanında Sencer'in hazinesinden alınan değerli eşyalar, sandıklarla Harezm'e götürüldü. Merv şehrini yağmaladıkları esnada, saray kütüphanesinden kitaplar kayboldu.⁹⁷ Bir süre sonra Atsız, Nişabur'a yöneldi ve oraya doğru hareket etti. Şehrin ileri gelenleri onu karşılayarak Merv'de yaptığı kötülükleri burada yapmaması için istekte bulunmuşlardı. Atsız bu isteği kabul etti. O, yalnızca Sencer'in adamlarının mal varlıklarına el koydurdu. Atsız, daha önce hiçbir yerde yapmadığı hareketi bu şehirde yaptı. Sencer'in adını hutbelerden çıkartıp kendi adına hutbe okutmaya başlattı (28 Mayıs 1142).⁹⁸ Hutbe olayından sonra, halk içerisinde ayaklanmalar ve kıpırdanmalar başladı. Bu ayaklanmaların isyana dönüşmesinden korkan âlimler, halkı sakinleştirmeyi başardı. Kimse Merv'de yaşananları yaşamak istemiyordu. Bundan dolayı Atsız'ın adı hutbelerde iki ay okutuldu. Atsız daha sonra Beyhak'ta da aynı istilaları gerçekleştirdi ve Horasan'ın

⁹³ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (çev: Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s.349.

⁹⁴ Erkan Göksu, *Büyük Selçuklular (1040-1157)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s.112.

⁹⁵ Öngül, a.g.e., s.249.

⁹⁶ Öngül, a.g.e., s.249.

⁹⁷ Öngül, a.g.e., s.249-250.

⁹⁸ Piyadeoğlu, a.g.e., s.327.

çoğu yerini yağmaladı. Sencer ise bu esnada Karahitay tehlikesine karşı tedbir almaktaydı. Ancak Karahitaylar, Maverâünnehir bölgesinden ayrıldıktan sonra Sencer, Atsız'ın üzerine yürüyebildi.⁹⁹

“Sencer ortalarda yokken güç sergileyen Atsız'ın, gücü sarsılan Sencer'in kuvvetlerine karşılık verebilmesi çok mümkün görünmüyordu. Bunun bilincinde olan Atsız, başkenti Gürgenç'te tedbirler alarak savunmaya çekilmişti. Hemen kuşatmaya başlayan Sencer, biri Sungur diğeri Emir-i ahur Miskalu't-Taci komutasında iki kuvveti, şehrin doğu ve batı tarafına göndermişti. İki komutan da kendilerine verilen görevi başarmış, şehre girmişlerdi. Bunun anlamı Sencer'in kısa süre sonra Gürgenç'e hâkim olabileceğiydi. Ancak öyle olmadı. Nitekim iki komutan arasındaki husumet sebebiyle Mikalu't-Taci mevkiini bırakarak geri çekilmiş, Sungur'u tek başına Atsız'ın önüne atmıştı.”¹⁰⁰

Bu olanları gören Atsız, harekete geçip Sungur'u yenerek Sencer'in şehre hâkim olmasını engelledi. Ancak Sencer kuşatmayı devam ettirdi. Geri dönmeyi düşündüğü esnada iki taraf arasında barış görüşmesi başladı. Atsız, Sencer'e tekrar bağlı olmayı, para ödemeyi ve Sencer'in hazinesinden aldığı parayı geri vermeyi kabul etti. Hazineden aldığı sandıkların mührünü açmamıştı ve böylece geri iade etti.¹⁰¹

2.5. Sultan Sencer'in Üçüncü Harezm Seferi

II. Harezm Seferinin üzerinden çok geçmeden Atsız tekrar hareketlenmeye başladı. Atsız'ın verdiği sözde durmadığını fark eden Sencer, zamanın ünlü şairi Edib Sabir'i uzlaşma için Atsız'a gönderdi. Ancak Harezm lideri, Sultan Sencer için başka planlar kurmuştu.¹⁰² Atsız bu sefer fazla ileri giderek Sultan Sencer'i öldürtme planları yaptı, birkaç Batınî ile anlaştı ve Sultan Sencer'i öldürmeleri için gönderdi. Ancak Sencer'in elçisi Edib Sabir planı öğrendi ve vakit kaybetmeden Sencer'e haber verdi. Planı başarılı olmayan Atsız, Edib Sabir'in sultana haber gönderdiğini öğrendi ve sultana haber gönderen Selçuklu elçisini Ceyhun Nehri'ne attırdı.¹⁰³

⁹⁹ Piyadeoğlu, a.g.e., s.327.

¹⁰⁰ Piyadeoğlu, a.g.e., s.327-328.

¹⁰¹ Piyadeoğlu, a.g.e., s.328.

¹⁰² Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.286.

¹⁰³ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.286.

Yaşananlardan sonra Sultan Sencer, üçüncü kez Harezm üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Harekete geçen Sencer karşısında Atsız, geçmişteki tecrübelerini örnek aldı. Atsız, açık bir meydanda konuşlanmak ya da Gürgenc'e kapanmak istemedi. Bu sefer Sencer'i, Harezm'in Hezaresb Kalesi'nde karşıladı. Sultan, iki aylık kuşatmanın ardından kaleyi ele geçirdi ve Gürgenc'e ilerledi. Sultanın Harezm kapısına geldiğini anlayan Atsız, yeniden yenilgisini kabul etmek zorunda kaldı. Âhupûş lakabıyla anılan bir dervişi aracılığıyla sultana göndererek af diledi. Sultan Sencer onu yine affetti.¹⁰⁴

Sencer, Atsız'ı bazı şartlar koyarak affetti. Bu şartlardan birisi, Atsız'ın Ceyhun Nehri sahilinde sultana bağlılığını sunmasıydı. Ceyhun Nehri sahiline gelen Atsız, Sencer'e olan bağlılığını atından inmeden yalnızca başıyla selamlayarak gösterdi. Bunun yanında sultanın konakladığı yerden ayrılmasını beklemeden bulunduğu yerden ayrıldı.¹⁰⁵ Bütün bu davranışlara rağmen Sencer'in Atsız'ı sürekli affetmesinin bazı sebepleri vardı. Bunlardan birisi, Atsız'ın Karahitaylara otuz bin dinar vergi ödemesiydi. Aynı zamanda kuzeyde Müslüman olmayan Türklerle mücadele ederek onların ilerlemesini durduruyordu. Böylelikle Atsız, Selçukluların kuzey bölgesinde tampon görevi görüyordu.¹⁰⁶

Sultan Sencer her sefer sonucunda Atsız'ı affetmiş ancak her isyanında da karşısında ordusuyla duracağını göstermişti. Bunun neticesinden Üçüncü Harezm isyanı Atsız'ın son isyanı oldu. Atsız bu isyandan sonra Selçuklu Devleti'ne karşı hiçbir harekette bulunmadı. Hatta Sencer, Oğuzlar elinde esirken dahi hiçbir şey yapmadı. Bunun yanında Sencer, Oğuzların elinden kurtulduğu vakit, ona bağlılığını sundu ve ölene kadar Selçuklu Devleti'ne bağlı kalmayı kabul etti.¹⁰⁷

2.6. Gurlular İle Yaşanan Mücadele

Sultan Sencer melikliği esnasında Gurluları devlete bağlı hale getirmişti. Gurluların Selçuklu Devleti ile ilk temasları Gur hükümdarı Melik İzzeddin Hüseyin zamanında olmuştu. Bu dönemde Gurlular, Gaznelilere bağlı idi ve Gaznelilerin başında Behram Şah vardı. Gur lideri bu dönemde Gazneli ve Selçuklu liderleriyle barışçıl bir politika

¹⁰⁴ Öngül, a.g.e., s.251.

¹⁰⁵ Öngül, a.g.e., s.251.

¹⁰⁶ Öngül, a.g.e., s.252.

¹⁰⁷ Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157))*, cilt:1, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s.278.

izlemişti. Bazı kaynaklara göre Sencer tahta çıktığı zaman ona ilk isyan eden Gurlular idi. Selçukluların Katvan yenilgisinden sonra, bölgedeki hâkimiyeti yıkılmıştı. Sencer'in yenilgisinden yararlanan Gurlular, Herat'a ilerlemişti. Gurlular, Herat'ı aldıktan sonra Belh'e ulaşmıştı. Üzerine gönderilen Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratmışlardı. Katvan'dan sonraki zaman içerisinde Gurlular sürekli asilik yapmıştı. Sencer, kendi orduyla birlikte onların üzerine yürümeden başarı elde edilememişti.¹⁰⁸ Gur Devleti, Afganistan topraklarında bulunan bir devlettir. Gazne ve Kabil'in kuzeybatısında yer alan bir ülkeydi. Gurlular ilk başlarda Gazne Devleti'ne tabi idi. Ancak Selçukluların o bölgeyi ele geçirmesi sonucu Selçuklulara tabi hale gelmişlerdi. Katvan mağlubiyeti sonucunda bağımsız olma inançları artmıştı ve mücadeleye başlamışlardı. Gurluların yaptıkları yalnızca bağımsızlık mücadelesi değildi, Gazneliler ve Gurlular arasında büyük ve acımasız bir mücadele başlamıştı.¹⁰⁹

Gur Devleti'nin hükümdarı Seyfüddin Suri'nin altı tane erkek kardeşi vardı. Bu kardeşler arasında taht mücadelesi baş gösterdi. Bu mücadelede yenik düşen Kutbeddin, Gazne'ye sığındı. Behramşah'a sığınan bu melik, zamanla Gaznelilerin sevgisini kazandı. Bu sevgiden rahatsız olan sultan, Kutbeddin'i zehirletti. Bu olaydan sonra Seyfüddin kardeşi için Gazneliler üzerine yürüdü. Behramşah'ın Hindistan'a kaçması sonucu Gazne tahtını ele geçirdi (1148). Ancak geri dönen Behramşah tahtı ele aldığı gibi Seyfüddin ve askerlerini acımasızca bertaraf etti.¹¹⁰

“Askerler kazığa oturtularak öldürülürler: Şef de yüzü zifte bulanmış bir şekilde bir öküzün üzerinde pazarda dolaştırıldıktan sonra kellesi vurularak öldürülür. Hayatta kalan tek kardeş Alaeddin Hüseyin “İslam'ın bugüne kadar görmediği en korkunç canavarlardan birisidir” diye tanımlanır- deli bir öfkeye tutulur. Kim varsa, haydut, çulsuz çaputsuz herkesi toplar ve Gazne'ye yürür. Bundan korkan Bahram Şah, Hindistan'a kaçır. Hüseyin ailesinin onursuzca cezalandırıldığı görkemli ve zengin büyük şehre girer ve korkunç bir biçimde intikam alır (1150). Tüm erkekler öldürülür ve kadınlara tecavüz edilir. Başkenti Gur'a kadar zincirleyerek sürüklediği mollaların kanıyla binalarına harç yapar

¹⁰⁸ Saraç, a.g.m., s.59-60.

¹⁰⁹ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.289.

¹¹⁰ Karaarslan, Özdemir, a.g.e., s.289-290.

ve Bağdat'ın rakibi bu şehri, camileri, sarayları, üç yüz hamamı, Hindistan'dan getirilen hazinelerle birlikte ateşe verir. Yangın yedi gün yedi gece sürer."¹¹¹

Gazne'yi kimsenin yapmadığı şekilde, acımasızca harap eden Alaeddin, büyük bir gurur duymaya başladı. Birçok ülkeden asker onun himayesi altına girdi. Bu esnada Emîr-i Hâcib aynı zamanda Herat valisi Ali Çetrî isyan etmiş, bunun yanında Alaeddin'e yardım etmişti.¹¹² Bütün bu yaşananlardan sonra Sencer, Gurlular üzerine yürümeye karar verdi. Hazırlıklarını tamamlayan sultan, Mârâbâd'a ulaştı. Bu esnada Gurlular da harekete geçmişlerdi. Gur hükümdarı Alaeddin, Selçuklulara karşı savaş düzeni aldı ve iki ordu 1152 tarihinde karşı karşıya geldi. Kazanacağına inanan Alaeddin, askerlerinin kaçmasını engellemek için arkasında bulunan araziye bataklığa çevirdi. Hatta yanında Sencer için zincir getirdi.¹¹³ Savaş sonucunda Selçuklu ordusu galip geldi. Gur ordusunun büyük bir bölümü, hükümdar Alaeddin ve Ali Çetrî esir alındı. Ali Çetrî, ihanetinden dolayı sultan sancağı altında iki parçaya ayrıldı. Alaeddin ise zincirlenerek Merv'e götürüldü. Ancak bir süre sonra affedilerek ülkesine geri gönderildi. Gur Devleti bu yenilgiden sonra, Sencer ölene kadar Selçuklu Devleti'ne tabi olmuştu. Bu zafer, Katvan mağlubiyetinden sonra, Selçuklu Devleti'nin otoritesini geri kazanmasına sebep oldu.¹¹⁴

¹¹¹ Roux, a.g.e.,s.261-262.

¹¹² Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, (çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yayım, İstanbul 2014, s.120.

¹¹³ Özgüdenli, a.g.e., s.279.

¹¹⁴ Özgüdenli, a.g.e., s.279-280.

3. BÖLÜM

OĞUZ İSYANI

3.1. Oğuz İsyanına Kadar Batı'da Yaşanan Olaylar

“Sultan Mesud’un, Halife Râşid’in öldürülmesinden sonra giriştiği ilk icraat, metbûu Sultan Sancar’ın bir fermanla, Irak Selçukluları Devleti’nin vezirliğine tayin ettiği İmâdü’-d-dîn Ebü’l-Berkât’ı öldürmek olmuştur (Kasım 1138).¹¹⁵

Öldürülen bu vezir, görevi esnasından Halife Raşid’e karşı mücadeleye sevk edildi. Bu vezirin öldürülme sebebi Sultan Mesut’un, Sencer’in hâkimiyetinden çıkmak istemesi olarak görülebilir. Kaynak, onun giriştiği bu olayın, Sencer’in Harezm seferiyle meşgul olmasıyla ilgili olabileceğini belirtir.¹¹⁶ Sultan Mesut, Selçuklu Devleti ile olan bağlarını koparmaya hem cesaret edememiş hem de istememişti. O, azledilen vezir yerine, eskiden Sencer’in hazine nazırlığını ve Rey valiliğini yapan Mehmet Hâzin’i tayin etti. Onun vezirliği askeriyenin nüfuzunu kırmaya çalışmak olarak kabul edilebilir.¹¹⁷

Bu vezirin göreve gelmesine ve siyasetine karşı çıkan komutanlar bulunmaktaydı. Bunların başında Azerbaycan hâkimi Atabey Karasungur gelmektedir. Karasungur, vezirin öldürülmesini, aksi takdirde sultanlığını feshedeceğini söylüyordu. Atabeyin elinde Selçuklu şehzadelerinin olması ona bu cesareti vermekteydi. Bunun üzerine Sultan Mesut, veziri öldürüp Atabey’e gönderdi. (1038).¹¹⁸ Bu esnada halifelik içerisinde de bazı hareketlilikler yaşanıyordu. Buradaki sorunun kaynağı halifenin veziriydi. Halifenin veziri, anlaşıldığı üzere Sultan Mesut’tan güvence alarak halifenin kararlarına karşı çıkmakta ve işleri kendi bildiği gibi yönetmekteydi. Ancak mücadele zirveye ulaştığı zaman vezir, Sultan Mesut’tan yardım istedi.¹¹⁹ İki yıl Sultan Mesut’un yanında kalan vezir, Mesut’tan halife ile arasında aracı olmasını istedi. Ancak halife onu, Sultan Mesut’un vezirinin araya girmesiyle affetti. Bu olaylar esnasında Sultan Sencer, Karahitaylara karşı mağlup oldu. Ancak onun haberi

¹¹⁵ Köymen, a.g.e., c.2, s.383.

¹¹⁶ Köymen, a.g.e., c.2, s.383-384.

¹¹⁷ Köymen, a.g.e., c.2, s.384.

¹¹⁸ Köymen, a.g.e., c.2, s.384-385.

¹¹⁹ Köymen, a.g.e., c.2, s.386.

henüz Irak dolaylarına ulaşmadı.¹²⁰

Sencer, Katvan yenilgisinin ardından, Karahitayların batıya ilerleyeceğini düşünerek hazırlık yapmaya başlamıştı. Sencer, Irak Selçuklu Sultanı Mesut'a elçi göndererek, Rey şehri ve bu durumdaki yerlere serbest hareket etme izni verdiğini söylemişti. Bunun yanında, ordusu ile birlikte, bir tehlike karşısında harekete geçmek için Rey şehrinde bulunmasını belirtmişti.¹²¹ Sultan Mesut amcasının emri dâhilinde Rey şehrine gitti. Ancak Karahitayların batıya doğru ilerlemediği görülünce Mesut geri döndü. Ülkesine döndükten sonra, Has Bey Belengeri adlı emirin kontrolü altına girdi. Bu durum karşısında Sultan Sencer, yeğenine haber göndererek emiri görevinden almasını istediği gibi bazı tehditlerde bulundu.¹²² Sultan Mesut amcasının isteğini kabul etme taraftarı değildi. Amcasını sürekli oyalamaya çalışması üzerine Sencer, yeğeninin üzerine yürüdü. Sultan Mesut, amcası Rey'e geldiğinde yanına gitmek istemedi. Ancak bazı emirlerin araya girmesiyle amcasının huzuruna çıktı. Sultan Sencer, yeğeninin sözlerine zorda olsa güvenerek Horasan'a geri döndü (1150).¹²³

Sultanın siyaseti daha ziyade, doğuya ve batıya olmak suretiyle iki cepheli ve dışa açıktır. Kendisini sıkıntıya sokacak iç mesele yok denecek gibiydi. Bunun nedeni ise, meliklik zamanında Horasan'da devlet sistemini kurmuş olmasıydı. İmparatorluğunun başlangıç evresinde batı ile daha ilgiliydi. Batıyı düzenlemek ve burada Selçuklu sistemini oturtmak başlıca hedefiydi. Doğuyu meliklik zamanında düzenlediği için batı ile ilgilenme fırsatı vardı.¹²⁴ Sultan Sencer batı için çok çaba sarf etmiş olsa da, orayı tam anlamıyla nizama sokamamıştır. Sonrasında yaşanan olaylardan ötürü, doğuya yöneldiği dönemlerde de batı karışık hâldeydi. Ancak Sultan Sencer için önemli olan bölge doğu idi. Yaşanan ufak bir karışıklıkta dahi o bölge üzerine sefere çıkmıştı. Devleti yıkan olayın doğuda yaşanmış olması, Sultan Sencer'in doğu siyasetinin haklılığını ortaya koymaktadır.¹²⁵

Bakıldığında Büyük Selçuklu Devleti'nin doğusunda yaşanan olaylar ile batısında

¹²⁰ Köymen, a.g.e., c.2, s.386-387.

¹²¹ Sevim, Merçil, a.g.e., s.279.

¹²² Sevim, Merçil, a.g.e., s.279.

¹²³ Sevim, Merçil, a.g.e., s.279-280.

¹²⁴ Köymen, a.g.e., c.2, s.397.

¹²⁵ Köymen, a.g.e., c.2, s.397.

yaşanan olaylar arasında farklılıklar vardır. Nitelik ve içyüz açısından farklılık gösteren olaylar yaşanmıştır. Doğuda yaşanan olaylar, daha ziyade kurulu olan düzene karşı yaşanan mücadelelerdi. Batıda henüz kurulu bir düzen yoktu. Bundan ötürü burada düzen kurmak için faaliyetler yapılmaktaydı. Doğuda yaşanan olaylar kolay çözülebilen, basit mücadelelerdi. Ancak batı biraz daha farklıydı. Burada tek bir unsurun değil, birçok unsurun içerisine girdiği, karışık olaylar yaşanmaktaydı.¹²⁶

3.2. Oğuzların Menşei

Bozkırlardaki Türklerin en önemli özelliği, boylar ve boy birlikleri şeklinde yaşamalarıydı. Oğuzlar dönemi, bunun en üst noktasının yaşandığı dönemdi. Oğuzlar, milattan önce başlayan bozkırdaki Türk boyları kompozisyonunun sonunu oluşturmuşlardı. Her dönemde, büyük hanedanların yanında boyler birliği ya da boylar vardı. Genellikle hanedanlar, bu boy kitlelerine dayanır ya da onların soyundan gelirdi. Oğuzlar, bozkırdan gelip yayılan kavimlerin sonucuydu.¹²⁷

Yukarı Moğolistan'da bulunan eski Türk yazıtlarında, Tokuz Oğuz ya da Oğuz ismindeki kavmin adlarına rastlanmaktadır. 9. yüzyıldan itibaren birçok tarihi kaynakta, farklı isimlerle anılan Oğuzlar, zamanla daha sık anılmaya ve yayılmaya başlamıştı.¹²⁸ Oğuzların ismi, Bizans kaynaklarında Uz, İslam kaynaklarında Guz ya da Ğuz, Göktürk kitabelerinde Oğuz ya da Tokuz Oğuz, Rus ve Hazar kaynaklarında ise Torki, Tork ve Torçin olarak telaffuz edilmektedir. Kaynaklarda, Oğuz kelimesinin birçok farklı tonlaması ve anlamı vardır. Bazı kaynaklara göre Oğuz, öküz demektir. Bazılarına göre ise ok ile bağlantılıdır.¹²⁹

Eski Osmanlıcaya göre Oğuz kelimesi genç boğa anlamına gelmektedir. Bunun yanında erkeklik ve cesaret belirtisi olarak, değerli ya da iyi ve doğru kişi anlamlarını da almıştır. Şehirli halk tarafından ise yaşam tarzlarından dolayı köylü olarak telaffuz

¹²⁶ Köymen, a.g.e., c.2, s.397-398.

¹²⁷ Ahmet Taşağıl, “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, Tufan Gündüz (ed.), Mikail Cengiz (ed.), *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s.21.

¹²⁸ James Hamilton, “Tokuz-Oğuz ve On-Uygur”, (çev: Yunus Koç, İsmet Birkan), *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, sayı:7, 1997, s.187.

¹²⁹ Fuzuli Bayat, “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2004, s.71.

edilmiştir.¹³⁰ Görüldüğü gibi Oğuz sözcüğü anlamı üzerine birçok araştırma denemesi yapılmıştır. Bugüne kadar süren çalışmalar yeni verilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oğuz adı, eski çağlarda meydana geldiği için zamanla değişimler yaşamıştır. Bazı kaynaklara göre Oğuz adının üç ayrı anlamı vardır. Bunlar: Türk hükümdarı olan Oğuz, kabileleri oluşturan kitle ve Türk milleti içerisinde etnik bir grup olarak Oğuzlar.¹³¹ Bazı kaynaklar, Oğuz Kağan ve Oğuz kavminin bir ve aynı olduğu konusunda hemfikirdir. Oğuz kavmi diğer adlarıyla birlikte, Asya ve Avrupa arasındaki sahaların tarihinde yerini almıştır. Başka bir kavmin bu derece yayıldığı görülmemiştir. Oğuz kavmi, Bizans kaynaklarında Osmanlıların ataları olarak gösterilmiştir.¹³²

Destanlarda karşımıza çıkan Oğuzlar, Türk milletini oluşturan ve parçası olan Oğuzlar ya da Türkmenlerdir. Oğuzlar kitabelerde Tokuz Oğuz, Üç Oğuz, Altı Oğuz, Sekiz Oğuz şeklinde ifade edilir. Uygur dönemine ait bazı yazıtlarda Sekiz Oğuz boyu geçmektedir. Bilge Kağan'ın kitabesinde ise Üç Oğuz karşımıza çıkar. Kaynaklara göre, 10. asrın başından itibaren 24 boy ifadesi ön plana çıkmaktadır.¹³³ Oğuzların içerisinde Türkmenler çıkmıştır. Her boyun kendine ait damgası vardır. Kınık ve Kayı boyları en önemli boylar olarak kabul edilir. Çünkü bunlardan gelenler devlet kurmuş ve sultan olmuşlardır. Orta Çağ'da yaşayan insanlar, milliyetleri ve soylarından haberdardır. Bu birçok kaynaktan da karşımıza çıkar. Kaynaklar, Üçok ve Bozokların önemli iki bölük olduğunu söyler. Bunun yanında Anadolu ve Suriye'de yaşayan Türkmen kitlesinin aslı, Alp Arslan zamanında Anadolu'ya yerleşenlerdir.¹³⁴

Oğuz adını ve Oğuzları ilk olarak, Göktürk kitabelerinde görmekteyiz. Kitabelere göre, Oğuz kavmi dokuz budundan oluştuğu için onlara Tokuz Oğuz denmiştir. Kutluğ Şad ve Tonyukuk zamanında en güçlü budun Tokuz Oğuzlardı. İlk dönemlerde Göktürk Devleti'ne bağlı olan Oğuzlar, daha sonra Göktürk Devleti'nin

¹³⁰ Louis Bazin, “Oğuz ve “Türk” Sözlere Üzerine Notlar, (çev: Ebru Kabakçı), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı:39, 2015, s.36.

¹³¹ Bilge Özkan Nalbant, “Oğuz” Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkbilgi*, S.20, 2010, s.47-49.

¹³² Denis Sinor, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, (çev: Ahmet Ateş), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt:4, sayı:1-2, 2022, s.3.

¹³³ Saadettin Gömeç, “Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:23, sayı:35, 2004, s.116-117.

¹³⁴ Altan Çetin, “Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dair Bir Değerlendirme”, *Belleten*, cilt:72, sayı:264, 2008, s.484-485-486.

yerini alan Uygurlara tâbi olmuşlardı. Tokuz Oğuzlar, Uygur Devleti'ne bağlıyken, zaman zaman bazı isyanlara katılırlardı. Zaman içerisinde On Uygurların yanında yer almaya başlamışlardı. 840 yılı civarında, Uygur Devleti'nin yaşadığı felaket sonucu Doğu Türkistan'a doğru göçe katılmışlardı. Buraya yerleştikten sonra adları duyulmamaya başlamıştı. Batı Göktürk tarafını oluşturanlara Onok denmişti. Kaynaklara göre Onoklar, eşit olarak iki kola ayrılmıştı. Aynı şekilde Oğuz elinde de boylar Bozok ve Üçok olarak ikiye ayrılmıştı. Karlukların Batı Göktürk Devleti'ni yıkmaları sonucu Oğuzlar, Maverâünnehir'e gelmişlerdi. Kaynaklara göre bu olay, Halife Mehdi zamanında yaşanmıştı (775-785).¹³⁵ Göktürkler zamanında Türklüğün batı tarafında Oğuzlar ve Uygurlar vardı. Onlar, Moğollarla çok yakın komşuydu ve onlara efendilik yaparlardı. Hatta bazı kaynaklar Uygurların, Moğolların akıl ve medeniyet öncüleri olduğunu söyler. Cengiz'in devletinde de onlar belirleyici unsur olmuşlardı.¹³⁶

Oğuzlar, tarihleri boyunca birçok göç hareketi gerçekleştirmiştir. Bu göçler sonucunda birçok boyla etkileşime girmişlerdi. Bu etkileşimler sonucunda dil ve kültür açısından onlardan etkilenerek farklılıklar yaşamışlardı. Oğuzlar, göçleri sonucu Karluklarla sıkı bir mücadele içerisinde yöneldi. 766 yılında Karluklar, Yedisu bölgesinde bulunuyordu. Kaynaklara göre Oğuzlar, 775-776 yıllarında Maverâünnehir'de bir isyana katılmışlardı. Yedisu bölgesinde bulunan Oğuzlar, Karluklar tarafından Sırderya'ya itilmişlerdi. 828-844 yıllarında ise Türkistan'ın batısında idiler. Oğuzların Sırderya bölgesinde bulunduğu dönemde, orada Peçenek hâkimiyeti vardı.¹³⁷ Oğuzlar bir süre yurt arayışına girmişler ve daha sonra Aral sahillerinde yurt bulmuşlardı. Onlarla birlikte bu bölgeye; Karluklar, Halaçlar, Peçenek ve Onokların bir kısmı gelmişlerdi. Oğuzlar, 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sırderya Nehri taraflarında hayatlarını sürdürmekteydi.¹³⁸

9. yüzyıl başlarından beri İslam kaynakları tarafından varlıkları bilinen Oğuzların, önceki kavimlerle bir ya da aynı olduğunu görmekteyiz. Ancak onların hareketleri hakkında net bilgi yoktur. Bazı kaynaklara göre 8. yüzyılda, Ötüken çevresinde

¹³⁵ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:33, s.325.

¹³⁶ Osman Karatay, *İlk Oğuzlar (Köken, Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s.30.

¹³⁷ Çetin Kaya, *VIII. ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2014, s.44-45.

¹³⁸ Kaya, a.g.e., s.46.

bulunan Oğuzlar, bilinmeyen nedenlerle batıya göç etmişlerdi.¹³⁹ 10. yüzyılda Oğuzlar, Hazar Denizi'nden Seyhun Irmağının orta yatağındaki yer ile, bu bölgenin kuzeyindeki bozkırlarda bulunurlardı. Yani Farab ve İsficab'a kadar olan yerlerde. Bazı kaynaklar onların Karluk, Kimek, Bulgar ve Hazar ülkeleriyle, İsficab'a uzanan İslam ülkeleri sınırında olduğunu belirtir. Oğuzlar, bu bölgede Karluklarla ve kuzey tarafında ise Peçenekler ve Kimeklerle komşuydular. Kaynakların belirttiğine göre Hazar ülkesine akınlar yapmaktaydılar. Oğuzların lideri olan Yabgu, Yenikent şehrinde ikamet ediyordu. Aynı zamanda İslam coğrafyası içerisinde olan Cend ve Huvâre şehirleri onun hâkimiyetindeydi.¹⁴⁰

Oğuzlar, komşuları olan Karluklarla iyi geçinmemiş sürekli savaşmışlardı. Aynı zamanda Çigillerle de sürekli savaş halindelerdi. Oğuzların güney tarafındaki Müslümanlarla da iyi geçinmedikleri biliniyordu. Onlar, İslam ülkelerinin baş düşmanları olarak nitelendiriliyordu. Oğuzlar, İslam ülkelerine hem Harizm hem de Maverâünnehir taraflarından saldırmıştı.¹⁴¹ Bozkırda, farklı Türk toplulukları sürekli bir savaş hâlindeydi. Bunun sonucu olarak da göçler yaşanmaktaydı. Bazı kaynaklar Türklerin, gruplarının ve çeşitlerinin fazla olmasından ve çok fazla araziye sahip olmalarından bahseder. Oğuzların yanı sıra Karluklar, Türgişler ve Kimekler de Türk topluluğuna ait bir kabiledir. Türklerde her kabileye ait ayrı araziler mevcuttu ve bunlar devamlı olarak savaş hâlindeydi.¹⁴²

Oğuzların kendine ait bir devlet kurdukları belirtilir. Bu devletin başında yabgu unvanlı beyler bulunurdu. Ancak bu devlet hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Oğuzlar 24 boydan meydana gelir. Her boyun kendine ait bir beyi olduğu gibi bir yurdu da vardı. Bu bey ve boyların kendine ait savaşçıları ve orduları bulunurdu. 24 boy arasında hiyerarşik bir düzen vardı. Oğuz hanı, genellikle önde gelen boyların beyleri arasından seçilirdi. Bu boy birliği, Üçok ve Bozok diye ikiye ayrılırdı. Kaynaklara ve destanlara göre hangi boyun daha üstün olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹⁴³ Kaynakların birçoğu, çatışmalardan dolayı Moğolistan

¹³⁹ Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine (Kâşgari'den Notlar: II)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, cilt:7, 1959, s.2.

¹⁴⁰ Faruk Sümer, "X. Yüzyılda Oğuzlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:16, sayı:76, 1958, s.134-135.

¹⁴¹ Sümer, a.g.m., s.151.

¹⁴² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.III, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006, s.1376.

¹⁴³ Avcıoğlu, a.g.e., s.1382-1383.

bölgesinde ikamet eden Oğuzların, Aşağı Seyhun ve Aral Gölü bölgesine göçtüklerini belirtir. Orhun yazıtlarındaki Oğuzlar ve Seyhun bölgesindeki Oğuzlar, tarihçilere göre aynı kişilerdi. Bu savı destekleyen tarihçi İbnü'l-Esîr'dir. Bu görüşü, Sultan Sencer'i esir alan Oğuzlar hakkında verdiği bilgilere dayandırılır.¹⁴⁴

Belh Oğuzları (Sencer'i esir alan Oğuzlar), Halife Mehdî zamanında uzak bölgelerden Maverâünnehir'e göç eden bir kabiledir. Müslüman olan bu Oğuzlar, bulundukları bölgede bazı meselelere karışmışlardır. Gerçekleştirdikleri faaliyetlerden dolayı onlar, Karluklar tarafından cezalandırılarak bulundukları yerden kovulmuşlardır.¹⁴⁵ Birçok tarihçi, Orhun yazıtlarındaki Dokuz Oğuzlar ile Seyhun Nehri kıyısında bulunan Oğuzlar arasında benzerlik olduğunu ileri sürer. Aynı zamanda Oğuzların 9. yüzyıldan önce batıya kalabalık gruplar şeklinde göçtüklerini belirtirler. Ancak belirtilen bu göç hakkında herhangi bir kanıt yoktur. Bu yalnızca bir tahmin olabilir.¹⁴⁶

Bazı tarihçiler ise doğu göçlerini kabul ederler. Onlar Oğuzları yerli İran halkı ve Türk-Moğolların karışımı olarak vasıflandırır. Seyhun-Aral bölgesinde yaşayan Massagetler ve doğudan göç eden kabileler burada uzun yıllar yaşamışlardır. 4. yüzyılda Akhunlar kabilesi bu bölgeye yerleşir. Oğuzları, bunların ardılları olarak görürler. Bazı kaynaklara göre Oğuzlar, 6 ve 7. yüzyıllarda dil ve kültür açısından Akhunları örnek alırlar. ¹⁴⁷Bazı tarihçilere göre Oğuzlar, kültürleri ve dilleri açısından Akhunları temsil ederler (6 ve 7. yüzyıl). Aynı zamanda Oğuzlar, Akhunların ardılları olarak belirtilir. Oğuzları Türk-İran karışımı kabul eden bazı tarihçiler, eski Yunan yazılarında adı geçen bazı kabileleri Oğuzlarla ve Peçeneklerle bir araya getirirler. Türkleşen İran kabilelerinden bazıları, Oğuzlar içerisinde eski adlarını korumuş olabilirler.¹⁴⁸

“Tarihçilerimiz, bu savı çürütecek bir kanıt getirmemekle birlikte, Seyhun Oğuzlarının Moğolistan'daki Dokuz Oğuzların ardılları oldukları savından vazgeçmek istemezler. Prof. Faruk Sümer ise, Dokuz Oğuz savına karşı çıkmamakla birlikte, Oğuzların Batı Göktürklerin, yani

¹⁴⁴ Avcıoğlu, a.g.e., s.1376.

¹⁴⁵ Avcıoğlu, a.g.e., s.1376.

¹⁴⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s.1376-1377

¹⁴⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s.1377.

¹⁴⁸ Avcıoğlu, a.g.e., s.1377.

Onokların ardılları olmasını daha büyük olasılık sayar. Ama o da Prof. Kurat gibi Oğuzların ve Peçeneklerin eskiden Aral Gölü çevresinde yaşadıklarını kabul etmez.”¹⁴⁹

9. yüzyılın ilk yarısındaki İslam kaynakları bize, Dokuz Oğuzlardan farklı olarak Oğuz adını anmaya başlarlar. 8. yüzyıl sonlarına doğru şekil alan Oğuz kabilelerine, Uzak Doğu bölgesinden yani Kitaylar’dan kabileler katılmış olabilir. Ancak Seyhun Oğuzlarını, Orhun yazıtlarındaki Oğuzlarla bütünleştirmek tarihsel açıdan uygun olmaz. Bazı tarihçiler Seyhun’da bulunan Oğuzların On Oklar’dan geldiğini söyler.¹⁵⁰ Oğuz adlı son ve önemli kitle, Horasan’da, 12. yüzyıl ortalarında görülmüştü. Onlar bu bölgeye Maverâünnehir’den gelmişlerdi. Bunlar Karahanlılara bağlı olup, 1141 Katvan Savaşından sonra, Karluk baskısından dolayı Horasan’a geçmişlerdi.¹⁵¹

Arslan Yabgu, Gazneli sultanı tarafından esir alınmasının ardından kendisine bağlı olan Türkmenler, Tuğrul ve Çağrı Beylere katılmak istemeyerek Horasan’a geçmişlerdi. Horasan Türkmenleri olarak anılan bu kitle, Kızıl, Boğa, Yağmur ve Göktaş beylerinin hâkimiyetinde toplanmışlardı. Gaznelilerin vergi talepleri ve baskıları sonucunda, yağma hareketlerine başlayarak isyan etmişlerdi. İran halkını zor duruma sokan bu kitle üzerine, ordu gönderilmiş ancak başarılı olunamamıştı. 1028 yılında, Sultan Mahmut’un ağır darbesi sonucu, Yağmur ve Kızıl liderliğindeki Oğuzlar, Balhan Dağlarına çekilmişlerdi. Buka, Göktaş, Dana, Mansur ve Anasioğlu önderliğindekiler ise İsfahan’a inmişlerdi. Bu dönemde Horasan’a gelenler, Balhan ve Irak Türkmenleri olarak anılırlardı.¹⁵²

Sultan Mahmut’un ölümünden sonra Gazneliler arasında taht mücadelesi başlamıştı. Bunun üzerine Sultan Mesut, Türkmenleri geri çağırdı. Tahtı ele geçirdikten sonra ise Türkmenleri, Irak ordusu komutanlığına verdi. Onlar burada birçok sefere katılmış ve başarılı olmuşlardı. Ancak Gazneli komutanlarla iyi geçinememeye başlamışlardı. Endişe içerisinde olan Mesut, Yağmur Bey ile birlikte birçok Türkmen beyini öldürtmüştü. Bu hadise üzerine, bu beylerin çocukları büyük bir isyan başlattı. Yağmur Bey’in oğlu önderliğindeki Türkmenler, Balhan Dağına gitmişlerdi. Onlara

¹⁴⁹ Avcıoğlu, a.g.e., s.1378.

¹⁵⁰ Avcıoğlu, a.g.e., s.1379-1380.

¹⁵¹ Sümer, a.g.m., s.153.

¹⁵² Şalbayev, a.g.e., s.145-146.

katılan birçok beyle birlikte isyan büyümüş ve Gazneli ordusu teker teker mağlup edilmişti.¹⁵³

1065 yılında Oğuzlar ya da Türkmenler, Sır-Derya bölgesinde yaşarlardı. Bu topluluklar, Horasan Selçuklularının himayesine girmişlerdi. Maverâünnehir’de bulunan topluluksa, Karahanlı ve Harezmşah himayesindeydi. Bir Oğuz grubu ise 12. yüzyılda Baykent şehri civarında ikamet etmekteydi. Bir kısım ise, Semerkant Karahanlı hükümdarlarının ordusunda görev yapmaktaydı.¹⁵⁴ Sultan Sencer’i esir alan Oğuzlar, Horasan bölgesine inmeden önce Maverâünnehir’de yaşarlardı. Onlar da Karluklarla birlikte Karahanlı hükümdarlığına bağlıydılar. Oğuzların Maverâünnehir’e gelmelerinin sebebi, Kanglı-Kıpçakların onlara baskı kurması olabilirdi. Oğuzlar, Üçok ve Bozok olarak ikiye ayrılırlar.¹⁵⁵ Üçokların başında Dâd Bey unvanlı Tûti Bey, Bozoklarda ise Korkut Bey vardı. Oğuzlar, Karahanlılara hizmet ettikleri esnada onlarla iyi geçinmişlerdi. Bunun yanında Karluklar ise dik başlılık yapmaktaydı. Kitaylar, 1122 yılında, Çin’den kovulduktan sonra Moğolistan’a gitmek yerine müsait olan Türk ülkelerine gelmişlerdi. Kısa zaman içerisinde, Balasagun’u merkez alan güçlü bir devlet kurmuşlardı.¹⁵⁶

Sultan Sencer’in 1141’de Katvan’da Karahitaylara karşı aldığı yenilgi sonrası Karluklar, kendilerine yeni güçlü bir devlet bulmuşlardı. Onlar Sencer’in savaşı kaybetmesine sebep olan en önemli faktördü. Bu savaş neticesinde Karahanlılar da Karahitaylara bağlı hâle gelmişlerdi. Aynı zamanda Karluklar, Karahitay desteği sayesinde Oğuzları bölgeden çıkarmaya muvaffak olmuşlardı.¹⁵⁷ Oğuzlar, Toharistan (Belh’in doğusu) bölgesine yerleşmişlerdi. Bazı kaynaklar, onların 40.000 çadır olduğunu söylemektedir. Ancak bu savın gerçeklik payı yoktur. Onlar, Sultan Sencer tarafından halk zümresinden sayıldılar ve vergiler Sencer’in hasları tarafından toplandı. Oğuzların yılda 24.000 koyun vergi vermeleri, 40.000 çadır olamayacaklarını göstermektedir.¹⁵⁸

İbn Fadlan, Seyahatnamesi’nde Müslüman olan Oğuzlara Türkmen denildiğini

¹⁵³ Şalbayev, a.g.e., s.147-148.

¹⁵⁴ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, (Çev: Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.334-335.

¹⁵⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2016, s.136.

¹⁵⁶ Sümer, a.g.e., s.136.

¹⁵⁷ Sümer, a.g.e., s.136.

¹⁵⁸ Sümer, a.g.e., s.136.

söylemiş ve Müslüman olmayan Oğuzlarla mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Onların iyi bir Müslüman olduğunu ve zamanla çoğalarak, kâfirlere karşı zaferler kazandıklarını belirtmiştir. Müslüman olan bu Türkmenlerin, İslam ülkelerine yayıldığını, oralarda devlet kurduklarını ifade etmiştir.¹⁵⁹ Oğuz birliklerine ne zamandan beri Türkmen denildiği hakkında farklı görüşler vardır. Kaynaklara göre, Oğuzlar, Müslüman olduktan sonra onlara Türkmen denilmeye başlanmıştır. Onlar, 11. yüzyıldan itibaren bu adla anılmıştır. Ancak kendileri uzun bir müddet bu adı benimsememişlerdi. 10. yüzyıl içerisinde, Müslüman Türk kavmi olarak Türkmenler bilinirdi. Aynı zamanda bu isim onları, Müslüman olmayan Türklerden ayırıyordu. Zamanla bu isim önemli bir anlam kazanmaya başlamıştı. Bazı kaynaklar ise Türkmen adının Oğuzlardan ayrı olarak kullanıldığını belirtilmiştir. 12. yüzyıldan itibaren Oğuzlara tamamen Türkmen denilmiştir.¹⁶⁰

Türkmenler konusunda, her kaynak bize farklı bilgiler sunmaktadır. Kaynaklara göre Oğuzlar, Maveraünnehir'in batısına indikten sonra siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardı. Sürekli olarak İslam beldelerine akınlar yapmışlardı. Bazı boylar ise merkezi güçle anlaşılamadığı zamanlarda, Müslümanlarla ittifak tesis etmişlerdi. Bu ittifaklar sonucu aynı boylar, sınırlara yerleştirilmişti. Bundan dolayı aynı boyları diğerlerinden ayırmak için "Türkmen" denmişti.¹⁶¹ Bazı kaynaklar ise Türkmen ve Oğuz sözcüklerinin, bir boya ait olup iki ayrı adı olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra bu isim, yalnızca Oğuzları değil Karlukları da kapsamaktadır. Türkmen'in, saf Türk anlamına geldiği belirtilmiştir. Oğuz Yabgu Devleti'nin, Oğuz ve Türkmen olarak çift isimle anıldığı söylenmiştir. Türkmen kelimesinin kullanım amacı farklı olsa da, çoğunluğunu Oğuzlar oluşturmuştur. Birçok kaynakta da belirtildiği gibi Oğuzlar, zamanla Türkmen olarak anılmaya başlamıştır.¹⁶²

Bazı kaynaklarda ise Taciklerin, bölgede bulunan Türklere ilk zamanlarda Türk, daha sonra ise Türkmen demeye başladıklarını söyler. 10. yüzyıl içerisinde, Oğuzlardan ayrı bir şekilde Seyhun Nehri dolaylarında bir topluluk vardı.

¹⁵⁹ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s.69.

¹⁶⁰ Sümer, a.g.m., s.160-161.

¹⁶¹ Kaya, a.g.e., s.17.

¹⁶² Kaya, a.g.e., s.19-20.

Kaynaklara göre bu topluluk, Türkmen olarak adlandırılıyordu.¹⁶³ Bazı kaynaklara göre ise Türkmen kelimesi, Oğuz ve Kıpçaklar için kullanılmıştır. Onlara göre Türkmen kelimesi, Moğol istilasından sonraki dönem kullanılmaya başlanmıştı. Bazılarına göre ise Soğd halkının yakından tanıdığı Türgişleri niteliyordu. Bazılarına göre ise Türkmenlerin, göçebe Oğuzlara göre daha medeni olduğu ve çoğunlukla ziraatla uğraştığı belirtilmiştir.¹⁶⁴

3.3. Oğuzlar ve Selçuklu Etkileşimi

Gazneli bazı tarihçiler, Selçuklu Oğuzlarına Türkmen derler. Yakın Doğu tarihçileri ise onları Oğuz olarak nitelerler. Tuğrul Bey'in ordusunda bulunanları ve 1070-1071 tarihleri arasında Suriye'ye gelenleri de Oğuz olarak anarlar. Melikşah devrinden itibaren Oğuzlara Türkmen denmeye başlanır. Yalnızca Sencer'i mağlup edenler, Oğuz olarak anılır. Buna karşılık Oğuzlar, Türkmen ismini kabul etmemiştir.¹⁶⁵ Oğuzlar, Selçuklu Devleti'ni kuran unsurlardı. Onlar, devleti kurmalarının yanı sıra sınırını da genişletmişlerdi. Devlet kurulduktan sonra küme hâlinde olan Oğuzlar, Bizans uçlarına gönderilmişlerdi. Bu şekilde Oğuzların hem otlak sıkıntısı giderilmeye çalışılıyor hem de karışıklık çıkarmalarına engel olunuyordu. Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yinal, 1048'de Acem Irak'ına gelen Oğuzların yurt tutma sıkıntısından dolayı Rum sınırına gitmelerini istemişti.¹⁶⁶

Bu Türkmenler, İbrahim Yinal'ın tavsiyesine uyarak Anadolu'ya sefer yapmaya başlamıştı. Bununla onlar, ekonomik imkânlarla sahip olmakla birlikte özgür yaşamalarını sağlamak için Azerbaycan'a gitmeye başlamışlardı. Bu kitlelerin kaybedecek bir şeyleri olmadığı için Azerbaycan bölgesine gitmeyi tercih etmişlerdi.¹⁶⁷ Selçuklular, Gazneliler'den örnek aldıkları gulâm sistemine göre, ordularını yetiştirilen Türklerden oluşturmaya başlamışlardı. Selçuklu beyleri, Dandanakan Savaşı öncesinde ve sonrasında kendilerine sığınan Gaznelileri hizmetlerine almışlardı. Bununla birlikte devletin kurulmasına yardımcı olan, yersiz yurtsuz kalan Türkmenler geri plana atılmıştı. Onlar, devletin imkânlarından ve

¹⁶³ Mevlüt Günler, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkmen Politikası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s.60-61.

¹⁶⁴ Günler a.g.e., s.64-65.

¹⁶⁵ Sümer, a.g.e., s.126.

¹⁶⁶ Sümer, a.g.e., s.126.

¹⁶⁷ Salim Koca, "Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Çöküşten Önce Son Parlayışı", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, sayı:1, 2017, s.71.

görevlerinden yoksun bırakılmıştı. Bu durum, Oğuzlar arasında huzursuzluğa ve hoşnutsuzluğa sebep olmuştu.¹⁶⁸

Burada dikkat edilmesi gereken iki önemli unsur vardır. Bunlardan biri, Türkmen grupları içerisinde aile ve boy unsurunun güçlü olmasıdır. Yani Oğuzlar, Selçuklu beylerinden ziyade, başlarındaki büyüklere ve boy beylerine itaat etmekteydi. Bundan dolayı da Selçuklu beyleri, Oğuzların bu davranışlarını iktidarları ve devletleri için tehlikeli bulmuşlardı. Diğer tarafta ise gulâmlar böyle bir bilince sahip değildi. Gulâmların böyle olmasının sebebi küçük yaşta devlet hizmetine alınarak sultana kesin bir bağlılık sunmalarıydı. Bunun yanında saray terbiyesiyle ve gelenekleriyle donatılıyorlardı.¹⁶⁹ Bir diğer husus ise Selçuklu Devleti içerisinde bulunan Fars ve Arap topluluklarıdır. Bu kitlelerin memnun edilmesi ve aynı zamanda da idare edilebilmesi için bazı politikalar benimsenmişti. Bu toplulukların desteklerini alabilmek için, onların içerisinde bulunan eğitilmiş kişilere idarede yer verilmişti. Bu durum yalnızca Selçuklu Devleti ile sınırlı kalmamıştı. Politika, diğer Türk devletlerinde de devam ettirilmişti.¹⁷⁰

Alp Arslan, Memlûk emirlerini göreve getirdiği esnada Oğuz beyleri, Suriye bölgesinde Arap hükümdarlarının hizmetine girmeye başladı. Onlar, Oğuzları Bizans sınırına göndererek burada başlarına ya Selçuklu şehzadelerini ya da Memlûk emirlerini geçiriyorlardı. Ancak bu da kesin çözüm olmadığı gibi birbirini öldüren beyler oluyordu. Malazgirt Zaferi, Oğuzların devlet içerisinde daha fazla sorun olmasını önledi. Onlar, Kutalmış Oğullarının kontrolünde Anadolu'ya yayıldı.¹⁷¹ Sultan Melikşah zamanında, devlet hizmetinde olan Türkmen beyleri az sayıdaydı ve bunlara önemli görevler verilmemekteydi. Bunlardan en önemlisi, asil bir aileden olan Artuk Bey, Çubuk ve Antakya hâkimi Yağı Sıyan-Sayan beylerdi. Ancak bunlar içerisinde Artuk Bey'e de değeri gereğince görev verilmemişti. Bundan dolayı o, Suriye meliki Tutuş'un hizmetine girmiş ve ölene kadar Kudüs valisi olarak kalmıştı.¹⁷²

Oğuz toplulukları, yerleşmiş oldukları İslam ülkelerinde, yaşam tarzlarından dolayı

¹⁶⁸ Koca, a.g.m., s.69.

¹⁶⁹ Koca, a.g.m., s.69.

¹⁷⁰ Koca, a.g.m., s.70.

¹⁷¹ Sümer, a.g.e., s.128-129.

¹⁷² Sümer, a.g.e., s.129.

sıkıntı çekmişler ve huzursuzluğa sebep olmuşlardı. Oğuzlar, hareketli ve hızlı bir kavim oldukları için sakin kalmaları pek mümkün olmazdı. Gittikleri yerlerde, yerli halklarla sürekli problemler yaşamışlardı. Bundan dolayı Tuğrul Bey, Oğuz kitlelerinin beylerini devlet hizmetine alarak, bu problemlerin önüne geçmeye çalışmıştı. Ancak bu beyler, devlete olan öfkelerinden dolayı bunu kabul etmemişlerdi.¹⁷³ Bütün yaşananlara rağmen Oğuzlar, tamamen göz ardı edilmemişti. Kalabalık ve bir o kadarda savaşçı olan bu topluluğa karşı böyle davranmak pek doğru olmazdı. Bundan dolayı Oğuzlar, her yerde devletlerin askerî bölümünde yer aldı. Diğer kavimlerin isyan etmelerini önledikleri gibi, devletin dayandığı ikinci önemli unsur oldular, devlet içerisinde yedek kuvvet rolünü üstlendiler.¹⁷⁴

Türkmen birlikleri, Orta Doğu'da çoğunlukla uç bölgelerde yurt bulmuş ve yaşamışlardı. Bu durumdan bağlı oldukları devletler de ve kendileri de memnundu. Türkmen grupları, düşman ülkeler üzerinde fetihler yapıyorlar ve onlardan gelen saldırılara engel oluyorlardı. Bağlı oldukları hanedanlara bu şekilde hizmet ediyorlar ve onlardan doyumluk alıyorlardı. Türkmen birlikleri, sınır bölgeleri için kuvvetli ve önemli bir unsordu. Öyle ki önemli hanedanların liderleri, onları tehlikeli düşmanlara karşı kullanmak için sınırlara yerleştirirdi.¹⁷⁵ Sınır bölgesindeki Oğuzlardan en kalabalığı Bizans sınırında bulunuyordu ve şöhreti Horasan'a kadar uzanıyordu. Bazı Oğuzlar ise kıyı ve kuytu bölgelerde yer alıyordu. Bunlardan bazıları o yörelerin hâkimi konumunda oldukları gibi bazıları da dirlik sahibiydi. Birçoğu da devlete vergi veren raiyyet konumundaydı. Bir kısım ise oturdukları bölgede ya da fetih yaptıkları yerlerde kendi beyliklerini kurmuştu.¹⁷⁶

Selçuklu himayesinde olan Oğuz kitlesinin önemli bir kısmı, 11. ve 12. yüzyıllarda Horasan, Gürgen ve Dehistan sınır bölgelerinde ikamet etmekteydi. Bu kitleler, Sultan Sencer'in fermanlarına göre bu bölgelerde oturmaktaydı. Aynı belgelerde, Dehistan ve Mangışlak bölgelerinde, bazı putperestlerin olduğu söylenmektedir.¹⁷⁷ 11. ve 12. yüzyıllarda, Oğuzların ya da Türkmenlerin önemli bir kısmı, Selçuklu ordusuna hizmet etmekteydi. Bu gruplar gönüllü birliklerden oluşmaktaydı. Bunlar

¹⁷³ Koca, a.g.m., s.70.

¹⁷⁴ Sümer, a.g.e., s.131.

¹⁷⁵ Sümer, a.g.e., s.131.

¹⁷⁶ Sümer, a.g.e., s.131.

¹⁷⁷ Agacanov, a.g.e., s.338.

farklı boylara ve kabilelere aitlerdi. 12. yüzyıl belgelerinde, Selçuklu ordusundaki Oğuz birlikleri hakkında bilgi mevcuttur. Bu grupları içerisinde barındıran askeri birlikler, sağ ve sol kanatlardan oluşmaktaydı. Sultan Sencer döneminde, sağ kanadı oluşturan komutanlar Kayı ve Bayat boylarından, sol kanat Peçenek ve Çavundurlar'dan oluşmaktaydı.¹⁷⁸

Sultan Sencer'in fermanlarına bakıldığında, 12. yüzyılda Türkmen toplulukları haşem ve mütecennid olarak görev yapmaktaydı. Önemli bir kısım ise şehzade birliklerindeydi ya da yerel hanedanların hizmeti altındaydı. Diğer bir Oğuz kitlesiyse, sınır bölgelerde kendi beylerinin hizmeti altındaydı. 12. yüzyıldaki belgelere bakıldığında Oğuz ordusu, Gürgen, Dehistan, Şehristan ya da diğer sınır bölgelerinde ikamet etmekteydi.¹⁷⁹ Türkmenler, hafif silahlara sahip ancak vurucu etkisi büyük, çevik bir orduya sahipti. Ganimet elde ettikleri süre az giderleri olurdu. Selçuklu Devleti, Türkmenlere karşı denge sağlayıp onları kontrol etmeye çalışsa da, onların askeri güçlerinden vazgeçmemişlerdi. Ancak yine de itaatsiz ve disiplinsiz olmalarından dolayı, itaatleri kesinleşmeliydi.¹⁸⁰

3.4. Oğuz İsyanı

Oğuz kitleleri ve boyları, birçok nedenden dolayı uç bölgelere yerleşmeye devam etmişlerdi. Örneğin Melikşah zamanında yerleşik halkla birlikte Oğuz kitleleri de vardı. Aynı şekilde, Sultan Sencer döneminde de Horasan'da ve doğu kısımlarda Oğuz kitleleri yaşamaktaydı. Devlet, bu kitleleri halkla birlikte görse de onlar, kendi içlerinde teşkilatlıydı. Bu başlarına atanan şahnelerin durumundan da anlaşılıyordu.¹⁸¹ Bu dönemde Sencer, Gazneliler, Karahanlılar, Hârezm, Irak ve Türkiye Selçuklularını hâkimiyetine almıştı. Karahitay yenilgisine kadar yenilmezlik unvanını korumuştur. Aynı dönem içerisinde Hârezmşah Atsız'ın isyanları baş göstermişti. Sencer bu dönemde Karahitaylara karşılık vermediği gibi Atsız'a da gerekmedikçe müdahale etmedi.¹⁸²

¹⁷⁸ Agacanov, a.g.e., s.349.

¹⁷⁹ Agacanov, a.g.e., s.352.

¹⁸⁰ Claude Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, (haz: Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2021, s.439.

¹⁸¹ Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:5, sayı:2, 1947, s.160-161.

¹⁸² Köymen, a.g.m., s.163.

Katvan yenilgisinden sonra Türkistan bölgesi kaybedilmiş ve Orta Asya’da siyasi dengeler bozulmuştu. Bu dönemde, Oğuzların göç sorunu kontrol edilemez hale gelmişti. Savaştan sonra Selçuklu topraklarına akın akın göçler yaşanmıştı. Onları göçe iten en önemli unsur Karluklardı. Göç etmek zorunda kalan bu Oğuz kitleleri, Belh’te diğer topluluklara katılmıştı.¹⁸³ Selçuklular, yeni gelen bu Oğuzları devlet hizmetinde kullanmadı. Onlar vergi vererek, devletin topraklarına yerleşmiş ve halktan sayılmışlardı. Kendilerine karşı katı bir siyaset izlenmesine rağmen ilk zamanlarda sessizliklerini korumuşlardı. Ancak zamanla bazı olaylara ön ayak olmuşlardı. Bunun en önemli sebebi, kendilerini kabul eden bir devlet istemeleriydi. Selçuklu tarafı ise bu Oğuzları, sorun çıkaran göçebeler olarak görmüşlerdi. Özellikle Horasan, Gürgen, Dehistan ve Mankışlak’ta yaşayanların başına şihne atanmıştı.¹⁸⁴ Şihnelik, Selçukluda sınır bölgelerinin asayiş ve düzenini korumak için kurulmuştu. Oğuzlar, devlete belirli miktarda mera vergisi veriyordu. Aynı zamanda savaşlarda beylerle birlikte sefere çıkarlardı. Bu düzen içerisinde Oğuzlar ve şihneler arasında çeşitli problemler yaşanırdı. Bu problemler, zaman zaman ayaklanmalara sebep olurdu.¹⁸⁵

Oğuzlar, devlete karşı beyleri tarafından temsil edilirdi. Ancak bu beyler, devlete karşı orantısız temsil gücü kullanırlardı. Zaman içerisinde, kendilerinin yalnızca sultana bağlı olduğunu belirterek sorunlar çıkarmaya başlamışlardı. Hem üzerlerine gönderilen görevlileri hem de yerleşik halkı zor duruma soktukları zamanlar olmuştu.¹⁸⁶ Oğuzlar devletin kuruluşundan sonra da göçebe yaşamaya devam etmişlerdi. Onlar, İran’ın önemli bölgelerinde birlikler hâlinde yaşamaktaydı. Bu kitleler, uygulanan politikalara karşı hoşnutsuzluklarından dolayı devletin kuruluşundan beri huzursuzluk çıkarmaktaydı. İsyan hareketine girişen bu Oğuzlar, 12. yüzyılda Karlukların baskısından dolayı Belh bölgesine gelmişlerdi. Bunlar kendilerini doğrudan sultana bağlı görmekteydiler. Ancak kendi içişlerinde serbestlerdi. Bu Oğuzların 40.000 civarında çadırları olduğu söylenir. Bunlar saray mutfağına yılda 24.000 koyun vermekle görevlidirler. Selçuklu ve Oğuz arasındaki

¹⁸³ Emir Çınar, “Sultan Sencer Dönemi Oğuz İsyanına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım”, *Dorlion Journal Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:2, 2023, s.372.

¹⁸⁴ Çınar, a.g.m., s.372-373.

¹⁸⁵ Çınar, a.g.m., s.373.

¹⁸⁶ Adnan Çevik, “Oğuz İsyanı”, Gülay Ögün Bezer (ed.), *Büyük Selçuklu Tarihi*, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013, s.114.

huzursuzluk bu vergilerden dolayı başlamıştı.¹⁸⁷ Vergi toplayan görevliler ve Oğuzlar arasında anlaşmazlık baş göstermişti. Bu anlaşmazlığın sebebi vergi toplayanların tutumuydu. Vergiciler, bu Oğuzlardan rüşvet istemiş, aynı zamanda koyunları beğenmemişti. Bu görevliler, Oğuzlara sert davrandıkları gibi şeflerin de mallarına el koymuşlardı. Bu davranışlara dayanamayan Oğuzlar, tahsildarı öldürmüşlerdi. Sultan Sencer'in aşçıbaşısı olayı Sencer'e anlatamamış ve vergiyi cebinden karşılamak zorunda kalmıştı. Ancak daha sonra olayı, Belh valisi Kumaç'a anlatmıştı.¹⁸⁸

Belh Valisi Kumaç, Merv'e geldiği zaman Hân-Sâlâr ona Oğuzların davranışlarından ve tahsildarı öldürmelerinden bahsetmişti. Kumaç ise sultanın huzurunda, Oğuzların dik başlılığa başladığını ve vergi vermediklerini söyledi. O, aynı zamanda Oğuzların şihneliğini isteyerek onları itaat altına alacağını belirtti. Sultan ise onu bu göreve uygun bularak Kumaç'ı Oğuzların şihneliğine atadı.¹⁸⁹ Bazı kaynaklar, Kumaç'ın Oğuzlara karşı öfkeli olduğunu ve bu göreve gönüllü olduğunu belirtir. Bunun sebebi ise Oğuzlar ve Emir Kumaç arasındaki güvensizliktir. Kumaç ve Emir Zengî arasında kuvvetli bir düşmanlık vardı. Zengî ordusunu Oğuzlarla güçlendirerek, Kumaç ile savaşmak üzere yola çıktı. Ancak Kumaç'ın Oğuzlarla haberleşmesi üzerine Oğuzlar, savaş esnasında Kumaç'ın tarafına geçti. Bu sayede Kumaç savaş kazanmış, Zengî ve oğlu öldürülmüştü. Yaşananlardan sonra Kumaç, Oğuzlara bazı özerklikler tanımıştı. Ancak Oğuzlar ve Kumaç'ın arası Gur hükümdarının Belh üzerine yürümesiyle bozuldu. Oğuzlar bu seferde Kumaç'tan ayrılıp Gur hükümdarının tarafına geçmişlerdi. Bunun üzerine Kumaç, Belh'i kaybetmişti.¹⁹⁰

Emir Kumaç, Oğuzlar tarafına bir görevli gönderip öldürdükleri tahsildarın diyetini istemişti. Ancak onlar kendilerinin Sencer'e bağlı olduğunu söyleyerek görevliyi geri gönderdi. Onlar, kimsenin emrine girmeyeceklerini belirtmişlerdi. Bunun üzerine Kumaç ve oğlu Oğuzları itaat altına almak için harekete geçti. İki taraf arasındaki savaş sonucunda Kumaç ağır bir yenilgi almış, oğluyla birlikte öldürülmüştü. Bunun üzerine Sencer, diğer emirlerin etkisiyle Oğuzlara karşı harekete geçmeye karar

¹⁸⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s.299-300.

¹⁸⁸ Avcıoğlu, a.g.e., c.4, s.1713.

¹⁸⁹ Muhammed el-Hüseyinî el-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi (el-Urâza fî'l-Hikâyeti's Selcûkiyye)*, (Çev: Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s.108.

¹⁹⁰ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, c.I, (Çev: Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017, s.147.

verdi.¹⁹¹ Bu hâdise Merv’de duyulunca ileri gelen devlet adamları ve emirler Sencer’e, bu az sayıdaki Oğuzların yaptıklarının son safhaya ulaştığını, saltanat ve devlet için onları yola getirip cezalandırmamanın uygun olmayacağını belirttiler. Aynı zamanda karşılık verilmemesinin doğru olmayacağını ve onların bu durumda cesaretlerinin artacağını söylediler. Cesaret bulmaları hâlinde, devlet düzeninin bozulacağını belirttiler. Sencer, onların bu söylediklerini doğru buldu.¹⁹²

Bunun üzerine Sultan Sencer büyük bir orduyla Oğuzlar üzerine hareket etmeye karar verdi. Bunu haber alan Oğuzlar, korkarak Sencer’e bir elçi gönderdi. Oğuzlar, Sultan Sencer’e daima itaat ettiklerini, Kumaç’ın mallarına kastettiğini, bundan dolayı savaştıklarını söyledi. Sencer’in kendilerini affetmeleri için, Kumaç ve oğlunun ölümüne diyet olarak yüz bin dinar ve yüz köle vermeyi teklif etmişlerdi.¹⁹³ Sultan Sencer Oğuzların çaresizliğini görünce onlara acıdı ve savaştan vazgeçmek istedi. Ancak yine emirlerin muhalefeti ile karşılaştı. Bunun üzerine ordusunu Oğuzların üzerine yönlendirdi. Oğuzlar, Sultan Sencer’in büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini görünce, kadın ve çocuklarını yanlarına alarak Sencer’den af dileyip ona yalvardılar. Sultana kendilerini affetmesi için tekliflerde bulundular. Sultan, kalbi yumuşayıp affetmek istediysede emirler buna engel oldu.¹⁹⁴

Emir Müeyyed ve Mervezî sultanın geri dönmeye niyetlendiğini görünce atının dizginini tutarak bu dik başlı grubu itaat altına almadan geri dönmenin doğru olmayacağını söyledi. Bu durumun sultanın güçsüzlüğüne yorulacağını belirttiler. Sencer onların görüşleri doğrultusunda savaşmaya karar verdi.¹⁹⁵ Selçuklu ordusu içerisindeki askerlerin birçoğu Müeyyed’e karşı düşmanlık besliyordu. Bundan dolayı savaş esnasında gevşeklik gösterdiler. Onların bu tutumları karşısında Oğuzlar tüm güçleriyle savaşmaya başladı. Onlar, Sencer’in kendilerini affetmesinden ümidi keserek yiğitçe, tüm varlıklarıyla savaştı.¹⁹⁶

Selçuklu ordusu ve Oğuzlar bir gün boyu savaştı. Bu savaş neticesinde Oğuzlar Sencer’in yüz bin kişilik ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Bu bozgundan sonra

¹⁹¹ Köymen, a.g.e., s.300.

¹⁹² Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.191.

¹⁹³ Avcioğlu, a.g.e., c.4, s.1713-1714.

¹⁹⁴ Mîrhând, a.g.e., s.191-192.

¹⁹⁵ Mîrhând, a.g.e., s.192.

¹⁹⁶ Fazlullâh, a.g.e., s.123.

Sencer Belh'e kaçtı. Ancak Oğuzlar onu takip etti ve ikinci savaşlarında da galip geldi. Bu defa da Merv'e kaçan Sencer, burada da yenildi ve 1153 tarihinde Oğuzlara esir düştü. Oğuzlar, Sencer'e ilk başta iyi davranarak önünde yer öptüler. Hatta onu tahta oturtarak itaat arz ettiler.¹⁹⁷ Oğuzlar yanlarında sultan ile birlikte Merv'e girdi. Merv şehri zengin ve değerli eşyalarla dolu bir şehirdi. Merve şehri ve halkı Selçuklu kuruluş devrinden beri sükûnet içindeydi. Oğuzlar, bu şehri görülmemiş şekilde yağmaladı. Üç gün, gece ve gündüz şehri yağma ettiler. Şehirde görünen değerli ne varsa hepsine el koydular. Daha sonra da halka işkenceler ederek, sakladıkları ya da gömdükleri eşyaları aldılar. Merv şehri, içerisinde hiçbir şey kalmayacak hâle gelene kadar yağmlandı. Daha sonra sultan yanlarındayken Nişabur şehrine geçtiler.¹⁹⁸ Nişabur halkı ilk aşamada Oğuzlara direndi ve onlardan birçok kişiyi öldürdü. Ancak daha sonra savunma güçleri kırıldı ve Oğuz kavmi orayı da büyük bir yağmadan geçirdi. Mescide sığınan halkı, yaşlı, genç, kadın, çocuk, âlim, kâfir demeden hepsini kılıçtan geçirdi. Katliamın boyutunu anlatan bazı kaynaklar, orada akan kanı bir nehirdeki suya benzetirler. Oğuzlar bu şehirdeki insanları gecedен gündüze kadar katletti. Öyle ki ölenler içerisinde yarı ölü ya da yarı diri olanları kontrol edip kılıçtan geçiriyorlardı.¹⁹⁹

“Yeryüzünde bir şey kalmayınca duvarları delmeye ve mezarları teftişe başladılar. Onların iki değerli uzvuna, ağız ve gözlerine tuz ve toprak dökmek suretiyle esirlere işkence yaparak, sakladıkları ve gömdükleri şeyleri istiyorlardı. Horâsân uleması, meşâyih ve ekâbiri o mel'ûnların azabına duçar olup şehadet mertebesine ulaştılar. Bu cümleden olmak üzere muttaki bir fazıl ve takva sahibi bir âlim olan Muhammed bin Yahyâ'yı işkence ile helak ettiler.”²⁰⁰

Vergi meselesi, genellikle Oğuz kavimlerinde isyan sebebi olarak kullanılırdı. Selçuklularda zamanında soydaşları gibi Oğuz Yabgu Devleti'ne başkaldırmıştı. Hem Selçuklu Oğuzları hem de Sencer dönemindeki kitle, bağımsızlık elde etmeye meyilliydi. İsyanlardaki en temel bahane vergilerdi. İsyanların tek sebebi vergi sistemi değildi. Oğuzlar, konargöçer yaşama alışık oldukları için karınları doyurma

¹⁹⁷ Lütfullah, a.g.e., s.148-149.

¹⁹⁸ Mîrhând, a.g.e., s.194.

¹⁹⁹ Yezdi, a.g.e., s.113-114.

²⁰⁰ Mîrhând, a.g.e., s.195.

en temel ihtiyalarıydı. Bu temel ihtiyaç karşılanmadığı zaman başkaldırırlardı. Çünkü onlara göre Türk töresinde halkın karnının doyurulması temel vazifeydi.²⁰¹ Karluk baskıları sonucu Selçuklu topraklarına gelen kitleler, yurt ve otlak arayışına girmişlerdi. Selçuklu zaferleri, üst düzey beyleri zenginleştirmişti, Oğuzlar ise yalnızca hayatlarını devam ettirecek şekilde gelir elde ediyorlardı. Bu ekonomik uçurumlar, isyanlara sebep olmuştur. Oğuzlar huzurlu ve rahat bir şekilde yaşamak adına, orantısız güç kullanmışlardı. Kendilerini maddi-manevi anlamda idare edecek bir lider olmayınca da dağılmak zorunda kalırlardı.²⁰²

3.5. Sultan Sencer'in Esirlik Dönemi

Oğuzlar yalnızca Sultan Sencer'i değil, emirlerini de esir olarak almıştı. Ellerini kollarını bağladıkları emirlerin boyunları bulundukları yerde vuruldu. Oğuzlar, Sultan Sencer'i tahtına oturtmuşlar ve itaatlerini bildirmişlerdi. Ancak Oğuzların bu davranışı asıl niyetlerini yansıtmıyordu. Sencer, Oğuzlar için değerli bir esir ve otorite sahibiydi. Onu işlerini yaparken kullanmak niyetindeydiler. Sencer ise bu durumu ilk başlarda anlayamamıştı.²⁰³ Sencer, Oğuzların oyununu kısa bir süre sonra anladı. Oğuzlarla Merv şehrine giren Sencer, burada Bahtiyar Bey'in Merv şehrinin iktasını istemesi üzerine gerçekleri öğrendi. Oğuz beyinin bu isteğine karşılık sultan, payitahtın kimseye ikta olarak verilemeyeceğini söylemiş ve isteği reddetmişti. Oğuz beylerinin Sencer ile alaylı konuşmaları ve gülüşmeleri üzerine sultan tahtından inerek hangâhına kapanmıştı.²⁰⁴

Oğuzlar, esir sultanı gittikleri her yere götürmüşlerdi. Öyle ki Sencer, Oğuzların şehirleri yağma ve talan edişlerine, insanları öldürüşlerine şahit olmuştu. Oğuzlar, sultan yanlarında olmasına rağmen yağma ve işkence işlerine devam etmişti. Sencer bu olaylar karşısında Oğuzlara ağır hakaretleretmiş ancak kimseye sözünü geçirememişti. Oğuzlar, Selçuklu şehirlerini yağma ve talan etmenin yanında, kendilerine göre şehirlere atamalar yapıyordu. Bunları yaparken de esir sultanın otoritesinden faydalanarak ondan istifade ediyorlardı. Sencer, onlar için kaçma

²⁰¹ Çınar, a.g.m., s.381.

²⁰² Çınar, a.g.m., s.382.

²⁰³ Züriye Oruç, "Sultan Sencer'in Esâreti", *USAD*, sayı:12, 2020, s.243-244.

²⁰⁴ Oruç, a.g.m., s.244.

şüphesi olan bir esir değil, otoritesinden yararlanan bir sultandı.²⁰⁵ Oğuzlar esir sultanın kaçmasına karşı çok sıkı önlemler almışlardı. Başına muhafızlar koyarak gittiği her yerde onu izlemişlerdi. Sencer, onlardan izin almadan bir yere gidemiyordu. Sencer'in hizmetçilerini kendileri belirliyor ve her hafta yeniliyorlardı. Hatta onlar Sencer'in kaçmasına karşı daha sıkı önlemler almışlardı.²⁰⁶

Sencer, 1153'ten 1156 yılına kadar Oğuzlar tarafından esir edildi. Bazı kaynaklar ise, onun esirlik süresini farklı tarih aralıklarıyla belirtir. Sultan, Oğuzlarla ata biner, onlarla hareket ederdi. Onun muhafızları da vardı. Oğuzlardan izin almadan hiçbir yere gidemez ve herhangi bir iş yapamazdı. Onlar, Sencer'e sultan diyerek yer öper ve ona itaat ettiklerini belirtirlerdi. Ancak Sencer tamamen onların emrindeydi. Oğuzlar, sultanı mağlup ettikten sonra Sencer'in bütün malına ve memleketlerine el koydular.²⁰⁷ Sultan Sencer, Oğuzlar tarafından geceleri demir kafes içinde tutuluyordu. Oğuzların bunu, esir sultanın kaçmasından endişe ettikleri için yaptığı görülüyor. Sencer gerçekleri görmüştü ve kaçma ihtimali yükselmmişti. Bundan dolayı Oğuzlar, ona karşı böyle bir tedbir almıştı. Gündüzleri onu kafesten çıkararak yaptıkları işlerde ondan yararlanıyorlardı. Geceleri ise tekrar kafes içerisine koyuyorlardı. Sencer, eşi Terken Hatun'un da Oğuzların elinde esir olmasından dolayı esirlik süresince bir şey yapamamıştı. Tüm esirlik süresinde çok acılar çekmiş ve sıkıntılar yaşamıştı. Ancak o, bütün bu esirlik hayatına eşi için katlanmıştı.²⁰⁸

Sencer'in esirken atına binip dolaşmasına izin veriliyordu. Ancak onun hizmetçisi olmadığından silahını kendisi taşıyordu. Bunun yanında Sencer'e esirliği süresince daha kötü muamele etmeye başlamışlardı. Zaman geçtikçe ona az yemek vermeye başlamışlardı ve bir çadır içerisindeki kafeste yaşamasına müsaade ediyorlardı. Öyle ki sultan, yemek verilmemesi ihtimaline karşı yemeklerini saklıyordu ve zaman zaman aç kaldığı oluyordu. Onun bu esaret süresinde yaşadıkları Bağdat'a kadar ulaşmıştı.²⁰⁹ Sultan esirlik hayatı süresince kaçmayı düşünmüş ve bazı fırsatları değerlendirmeye çalışmıştı. Sencer, Atsız'ın Âmûye Kalesi için kendisine başvurması sonucunda ondan yardım istemiş ve kendisine bir ordu göndermesini

²⁰⁵ Oruç, a.g.m., s.244-245.

²⁰⁶ Oruç, a.g.m., s.245.

²⁰⁷ Mahmud, a.g.e., s.233.

²⁰⁸ Oruç, a.g.m., s.246.

²⁰⁹ Oruç, a.g.m., s.248.

talep etmişti. Ancak bu talepten bir sonuç alınamamıştı. Bu olayla birlikte Sencer'in otoritesinin hâlâ devam ettiği görülür. Bütün bu yaşananlara rağmen sultanın sözünün hâlâ değerli olması ve devlet işleri için ona başvurulması, onun otoritesinin ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne serer.²¹⁰

3.6. Esaret Esnasında Yaşanan Olaylar

Oğuzların büyük bozgunundan ve Sencer'in esir düşmesinden sonra, ilk zamanlarda askeriye ve devlet erkânı, Horasan'da savunma cephesini oluşturamamıştı. Onlar, yenilgiden sonra, Selçuklu Devleti'nin yakınlardaki şehirlerine kaçmaya ve göç etmeye başlamışlardı. Sultanın kurtarılamayacağını anlayan ileri gelen devlet adamları, payitahtı kurtarmak ve Oğuzlarla savaşmak için bazı kararlar almaya başladılar. Bunun için de ilk olarak Sencer'in yeğeni Süleyman Şah'ı ülkeye getirdiler.²¹¹ Oğuzlara karşı ciddi bir harekât yapılmasını önemseyen sultanın veziri Fahrülmülk, güçlü bir teşkilatlanma için Nîşâbur'a geldi. Onun karşısında karışık ve çetin bir siyaset vardı. İlk olarak hapiste bulunan Süleyman Şah'ın getirilmesi emredildi. 20 yıl sultanın vezirliğini yapan Fahrülmülk, tecrübelerine dayanarak devleti toparlamanın tek yolunun, Selçuklu hanedanına mensup birinin başa gelmesiyle olacağını düşündü.²¹²

Süleyman Şah 11 Eylül 1153 yılında Nîşâbur'a geldi. Adına hutbe okundu ve hazırlıklar yapıldı. Yapılan hazırlıklar neticesinde Merv'e, Oğuzlar üzerine yüründü. Ancak askerler, Oğuzları görünce korkarak kaçtılar ve mağlup oldular. Bunun neticesinde Oğuzlar tekrar Nîşâbur'a girdi. Yaşanan bu olay sonucunda Süleyman Şah'ın durumu zayıfladı. Üstelik aynı zaman içerisinde vezir Tahir b. Fahrülmülk de öldü. Durumu daha da sıkıntıya düşen Süleyman Şah, Cürcân'a dönmek zorunda kaldı (Nisan-Mayıs 1154).²¹³ Süleyman Şah'ın başarısızlığından sonra devlet erkânı, kendilerini Oğuz derdinden kurtaracak başka bir aday buldu. İran halkını Oğuz bozgunundan kurtarmasını umdukları bir diğer aday ise, sultanın yeğeni Mahmut Han'dı. Mahmut Han, Karahanlı soyundan olup Sencer'in kız kardeşi tarafından yeğeniydi. Ordu ileri gelen komutanları Merv'in yağmalanmasından üç ay sonra

²¹⁰ Oruç, a.g.m., s.248-249.

²¹¹ Köymen, a.g.e., s.305.

²¹² Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayın, İstanbul 2013, s.29-30.

²¹³ Ayan, a.g.e., s.30-31.

Mahmut Han ile anlaşarak kendisine itaat bildirmişlerdi (Aralık 1154). Sultan seçilen Mahmut Han hem Irak Selçuklu hükümdarıydı hem de Atsız tarafından tanınmıştı.²¹⁴

Sonuç olarak Süleyman Şah'tan umulan bulunamamıştı. Sencer'in hükümdarlığı esnasındaki sultanlığı tarihî vesikalardan anlaşılan Mahmut Han, hükümdar tayin edildikten sonra emirlerle birlikte Herat'ı kuşatan Oğuzların üzerine hareket etti. İki taraf arasında yapılan savaşlarda çoğunlukla Oğuzlar kazandı. Oğuzlar, Temmuz ayının 1155 yılında, Herat'tan ayrılarak Merv'e gittiler ve burayı tekrar kuşattılar.²¹⁵ Mahmut Han'ın sultanlığı tanınır tanınmaz Oğuzlar üzerine savaşa başladı. Yapılan savaşlarda çoğunlukla Oğuzlar galip geldi. Ancak buna rağmen Mahmut Han, Oğuzların Herat kuşatmasını kaldırmalarını sağladı. Bunun neticesinde Oğuzlar Merv'e çekilmek zorunda kaldı. Mahmut Han bu geri çekilişe rağmen tek başına mücadele edemeyeceğini anladı ve Atsız'dan yardım istedi. Atsız yardım çağrısına olumlu yanıt vererek Sîstan melikini, Mâzenderan melikini ve Gûr hükümdarını ittifaka çağırdı. Atsız'ın bu çabaları bazı Sencer taraftarlarını huzursuz etti. Özellikle Müeyyed Ayaba bu durum karşısında harekete geçti.²¹⁶

Mahmut Han hem Oğuzlarla hem de Müeyyed Ayaba ile anlaşmak zorunda kaldı. Müeyyed Ayaba Nişâbur'a saldırdı ve Mahmut Han oraya giderek onun huzura gelmesini istedi. Ayaba bu teklifi kabul etmedi ve iki taraf arasında anlaşma sağlanmaya çalışıldı. Görüşmeler sonunda Müeyyed Ayaba Mahmut Han'a mal göndermeyi kabul etti. Yapılan anlaşma neticesinde iki taraf da o bölgede kaldı.²¹⁷ Sencer'in Oğuzlara yenik düşmesinden ve akabinde esir olmasından sonra, bazı devletler Oğuzların hâkimiyetini kabul etmemişti. Bazıları ise durum karşısında tarafsız ya da pasif kalmıştı. Karahanlılar, Sîstan hükümdarı, Irak ve Anadolu Selçukluları ve Abbâsî halifeliği Oğuz istilasına karşısında pasif kalmıştı. Gûr hükümdarı ve Bâvendîler ise kendi çıkarlarına göre hareket etmişti. Bu iki devlet, devletlerinin çıkarlarına göre işgaller yapmışlardı. Oğuz istilasını kabul etmeyen devlet ise Atsız'ın başında olduğu Harezmşahlardı. Atsız, bu istiladan sonra her daim Sencer'e tabi olduğunu dile getirmişti.²¹⁸ Selçuklu Devleti'ni istila eden Oğuzlar,

²¹⁴ Köymen, a.g.e., s.306.

²¹⁵ Ayan, a.g.e., s.32.

²¹⁶ Köymen, a.g.e., s.306.

²¹⁷ Ayan, a.g.e., s.32.

²¹⁸ Köymen, a.g.e., s.304.

Gur hükümdarı hariç diğer devletler tarafından tanınmamış ve yaptıkları yağma hareketlerinden dolayı da İran halkının nefretini kazanmışlardı. Onlar, siyasi açıdan tamamen yalnız kalmışlardı. Kendilerine müttefik bir devlet aramışlar ancak umduklarını bulamamışlardı.²¹⁹

²¹⁹ Köymen, a.g.e., s.305.

4. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

4.1. Sultan Sencer'in Esaretten Kurtarılışı ve Ölümü

Sultanın esirlikten kurtarıldığı esnada Oğuzlar, Belh önlerindeydi. Onlar, Belh civarındayken Emir Müeyyed Ayaba ve beraberindeki emirler, başa getirdikleri sultanlardan umduklarını bulamayınca siyaset değiştirmişler ve Sencer'i ziyaret etmek istemişlerdi. Oğuzlardan izin alan emirler, Oğuz beyleri yanlarında olmadan sultanla görüşemiyorlardı. Bu esnada Emir Müeyyed, Oğuzlardan bir grubu mal ve mülk teklifiyle kandırdı. Sencer'e hizmet sırası bu gruba geldiği zaman, sultanla beraber ava çıkmak için Tirmiz'e yakın konumda bulunan Ceyhun'a gittiler.²²⁰ Emirler ise bu esnada kaçırma planı doğrultusunda iki gemi hazırlatmıştı. Sencer istedikleri konuma geldiğinde onu bu gemilerle birlikte Oğuzların elinden kurtardılar. Oğuzlar ise sultanın gelme vaktinin geçtiğini fark edince telaşla peşine düştüler. Ancak Sencer ve beraberindekiler karşı kıyıya çoktan geçmişlerdi. Oğuzlar onu getiremeyeceklerini anlayınca geri döndüler.²²¹

Sencer kurtarıldıktan sonra Ceyhun dolaylarında ordusunun tekrar toplanmasını beklemişti. Âdet olduğu üzere esirlikten kurtulduğunu, kendisine bağlı olan ve olmayan bütün devletlere bildirmişti. Onun kurtulduğunu haber alan emirler etrafında toplanmaya başlamıştı. Bu esnada Nesa şehrinde olan Atsız, onu tebrik etmiş ve itaatini bildirmişti. Bunun yanında ne yapması gerektiğine dair emir beklediğini söylemişti. Aynı zamanda o, Oğuzlara sultandan özür dilemelerini ve ona itaat etmelerini belirten bir mektup göndermişti.²²² Sultan, ordusunu ve emirlerini topladıktan sonra başkent Merv'e geçti, başkent sarayında parçalanan devletini tekrar toparlamak istedi. Ancak burada umduğunu bulamadı. Oğuz bozgunundan önceki devletinden geriye bir şey kalmamıştı. Aynı zamanda hazinesi boştu ve ülkesi harap hâldeydi. Bunun yanında emrine giren komutanlar da ona itaat etmiyordu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen devletini toparlayabilmek için uğraştı. Ancak esirliğin vermiş olduğu yorgunluk ve tükenmişlik sonucu hastalandı.²²³

²²⁰ Ayan, a.g.e., s.38.

²²¹ Ayan, a.g.e., s.38-39.

²²² Oruç, a.g.m., s.254.

²²³ Oruç, a.g.m., s.255.

Sultan Sencer, Oğuzların esirliğinden kurtulduktan sonra hastalandı. Kaynaklar ishal ve kulunç hastalığına yakalandığını belirtir. Hastalığa daha fazla dayanamayan sultan, 26 Nisan 1157 tarihinde, 72 yaşında vefat etti. Hayattayken kendisi için yaptırdığı, tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen, Dâr-ı Âhîret türbesine gömüldü. Malı ve hazinesi fazla olan sultan, toplamda 40 yıl saltanat sürdü. Bütün devlet yönetim süresi ise 62 yıldır. Ömrünün yarısını devlet hizmetine harcadı. Sencer, Selçuklu ailesinin en akıllı ve ilim erbabı olanıydı. Aynı zamanda mimariye de oldukça önem verirdi. İlim sahibi insanlara çokça hürmet eder, onları himaye altına alır, düşünce özgürlüklerini destekler ve hoşgörü gösterirdi. Bundan dolayı pek çok âlimin onun himayesinde eserler ürettiği bilinir.²²⁴ Sencer'in saltanatı doğu kısmında Kaşgar, batı bölgesinde Yemen, Tâif, Uman ve Mekrân'a ve Azerbaycan taraflarındaysa, Rum ve Bulgar kısımlarına kadar erişirdi. Onun adına okutulan hutbe, doğu ve batıya kadar ulaşmıştı. Yetenekli bir sultan olmasının yanında, erdemli bir kişiliği vardı. Âlimlere ve zanaatkârlara hürmet eder ve daima onlarla iletişim halinde olurdu.²²⁵

Büyük sultan olarak anılan Sencer'in hâkimiyet zamanına bazı kaynaklar "İkinci İmparatorluk Devri" demiştir. Onun uzun süren saltanatı askerî ve siyasi açıdan sakin geçmişti. Sultan Sencer'in uzun saltanatının güven vermesinden dolayı, onun devrinde kendisi hakkında bazı destanlar anlatılmıştı. Meliklik ve sultanlık zamanlarında ülkenin kuzeyini istilalara karşı güvence altına almıştı. Kurduğu üsler sayesinde, Türk-İslam coğrafyasını yağmalardan korumuştur. Aynı zamanda Sencer, Karahitaylara karşı yenilse de daha öncesinde onların ülkeye girişlerini geciktirmişti. Bunun yanında devletin batı kısmını da himaye ederek korumaya çalışmıştı. Abbâsî halifesinin bağımsız hareket etmesini engellemişti. Onun Türk ve İslam tarihindeki yerini, devletin genişliğini, himayesi altındaki devletleri gösteren birçok belge ve eser vardır.²²⁶

4.2. Sencer'in Ölümünden Sonra Yaşanan Hadiseler

²²⁴ Mahmud, a.g.e., s.235-236.

²²⁵ Nurullah Soylar, *Şebânkâreî'nin Mecmau'l- Ensâb Fi't-Tevârih Adlı Eseri (Çeviri ve Değerlendirmesi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018, s.113.

²²⁶ Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", Refik Turan (Ed.), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s.164-165.

Sencer'in ölümü neticesinde Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekildi ve bir daha kurulamadı. Oğuzların yağma hareketlerine devam ettiği esnada farklı mezhepler ve İsmâîliler arasında da mücadele devam ediyordu. Mahmut Han hem Karahanlı hem de Selçuklu hanedanı adına sultan ilan edildi. Ancak onun soyu hem devleti hem de kendisini koruma altına almaya yetmedi. Müeyyed Ayaba, onu ve oğlunu öldürerek doğuda kurulması beklenen yönetime son verdi (1062).²²⁷ Harezmşahlar, Karahitaylar, Gûrlular ve Oğuzlar mücadele ettikçe Horasan'ın karmaşası artmaya devam ediyordu. Böylece Harezmşahların yönetimi altında bir siyasal oluşum başladı. Bu siyasal birlik, 12. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdi. Bunun yanı sıra şehirler ve bölgeler hasarlarına ve başlarında bulunan liderle göre farklı oranlarda etkilendi. Batıda bulunan Selçuklu ailesinden maddi ya da manevi bir destek gelmedi.²²⁸

Selçukluların Irak kolunda da bazı sorunlar yaşanmaktaydı. Irak Sultanı Mesut'un ölümü üzerine taht mücadelesi başlamıştı. Taht için son Selçuklu Muhammed b. Mahmûd, Selçukluları kendi istediği gibi idare etmek isteyen Halife Muktefi ve Selçuklu emirleriyle mücadele etmekteydi. Bu emirlerden birisi Hasbeg b. Belengerî idi. Bu büyük emir, III. Melikşah'ı sultan olarak tahta çıkardı. Ancak bir süre sonra Muhammed'i tahta çıkarmak için planlar yapmaya başladı. 1153 tarihinde Muhammed tahta çıkarken Hasbeg öldürüldü. Muhammed, Hasbeg'i öldürerek emirleri yola getireceğini düşünmüştü. Ancak işler düşündüğü gibi olmadı. Emirler onu bir tehdit olarak gördüler ve daha fazla toprağa el koymaya başladılar.²²⁹

Halife Muktefi'nin amacı Bağdat'ta yıllardır süren Selçuklu hâkimiyetine son vermektir. İktidar boşluğundan yararlanarak Hille ve Vasıt'ı ele geçirdi. Bağdat'ta bulunan son Selçuklu şahnesine ait Tikrit'i kuşattı. Muhammed ise hâkimiyetini güçlendirmek için emirleri yola getirmeye çalıştı, mali problemleri düzenlemeye çabaladı ve Bağdat'a yerleşmeyi arzuladı. Bunun için Şemseddin Dergüzîni'yi vezir olarak atadı. Vezir, mali düzeni biraz olsun iyileştirdi. Ancak vezirin dediklerini dinlemeyen Muhammed, halifenin ve emirlerin içerisinde bulunduğu bir savaşa sürüklendi. Halifenin desteklediği Süleymanşah yenildi ve hapsedildi. Bu zaferden

²²⁷ A. C. S. Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.121-122.

²²⁸ Peacock, a.g.e., s.122.

²²⁹ Peacock, a.g.e., s.123-124.

sonra Muhammed, 1157 yılında Bağdat'ı kuşattı. Ancak yine emirlerin taht mücadeleleri sonucunda toprak kaybetmeye başladı ve geri çekilmek zorunda kaldı. 1159 yılında hastalanarak ölen Muhammed, emellerine ulaşamadı ve Selçuklular Irak'ı kesin olarak kaybetti.²³⁰

Sencer'in ölümünden sonra Oğuzlar, 1158 yılında Merv'i ele geçirdi. Sultan Mahmûd ve Müeyyed Ayaba, Oğuzların üzerine yürüdü ancak ağır bir yenildi aldılar. Böylelikle Oğuzlar, Serahs ve Tûs bölgelerini yağmaladılar. Oğuzlar başlarında meşru bir sultan istedikleri için Sultan Mahmûd'a elçi gönderdiler. Merv'e davet edilen Mahmûd daveti yanıtsız bıraktı. Bunun üzerine Oğuzlar, sultan olarak Mahmûd'un oğlunu istediler. Mahmûd'un oğlunu sultan yapan Oğuzlar, Horasan kentlerini kendilerini tanımaya zorladılar. Egemenliklerini kabul etmeyen yerleri ise yağmaladılar.²³¹ Yenilgiden sonra Müeyyed beraberindekilerle birlikte Tus'a gitmişti. Oğuzlar, Merv şehrini istila etmişler ancak halka karşı ılımlı davranmışlardı. Aynı zamanda onlar, âlimlere ve imamlara saygı göstermişlerdi. Daha sonra Serahs'a gitmişler ve burayı da istila etmişlerdi. Köyleri tahrip olan halk ise kaçmak zorunda kalmıştı. Tus'u da yağmalamışlar ve burada da birçok insanı öldürmüşlerdi²³² Sultan Mahmut ise oğlunu teslim ettikten sonra Horasan'a gitmişti. Onun yanında Müeyyed Ayaba dışında Sencer'in emirleri de vardı. Oğuzlar ise Tus halkını kendilerine itaat etmeye davet etmişlerdi. Ancak halk bu teklifi kabul etmemişti. Şehrin kendileri için güvenli olması, malzeme ve silahlarına güvenmişlerdi. Ancak Oğuzlar, şehri kısa sürede ele geçirmiş ve halktan birçok kişiyi öldürmüşlerdi. Daha sonra Sultan Mahmut'un oğluyla birlikte Beyhak'a gitmişler ve Sebzevâr şehrini istila etmeye çalışmışlardı. Ancak halkın direnci sonucu barış yapmak zorunda kalarak geri dönmüşlerdi.²³³ Nişabur'a yerleşen Müeyyed Ayaba, devlet içerisindeki güç, kuvvet ve askerlerinin çoğaldığını görünce Nişabur halkına iyi davranmaya başlamıştı. 1160 yılında ise Husrevçird Kalesi'ni güçlü muhasaraya rağmen ele geçirmişti. Daha sonra Herat'a gitti ise de burayı ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldı. Kündür şehrine giderek orada, halka zulüm eden bozguncuları yenerek kendisine itaat ettirdi. Ancak bozguncuların başı daha sonra isyan etmiş ve bunun üzerine Müeyyed

²³⁰ Peacock, a.g.e., s.124-125-126.

²³¹ Avcıoğlu, a.g.e., c.4, s.1719.

²³² Esîr, a.g.e., c.9, s.271.

²³³ Esîr, a.g.e., c.9, s.271-272.

tarafından öldürülmüştü. Sultan Mahmut, Müeyyed'e Nişabur, Tus ve civarını verdiğini bildirmişti. Bunun üzerine Müeyyed Ayaba Nişabur'a geri döndü (5 Kasım 1160).²³⁴

Bu esnada Harezmşahlar'dan İl Arslan, amcalarını ve kardeşlerini öldürerek, babası Atsız'ın tahtına oturdu. Karahitay hâkimiyetinde olan Karahanlılar ise Karluklarla mücadele etmekteydi. Karluklar, İbrâhim Han'ı öldürdüler. Bunun üzerine tahta geçen Ali Göksagun, intikam olarak Karlukların liderini öldürdü. Karluk birlikleri İl Arslan'a sığındı. Direnen Karluklar ve Karahanlılar arasında kanlı bir mücadele başladı. Aynı zamanda 1158 yılında İl Arslan da Karahanlılar üzerine yürüdü. Bu savaş neticesinde İl Arslan yenildi ve Göksagun beraberindekilerle birlikte Karlukları ve Oğuzları cezalandırdı. Yaşanan olaylar esnasında Horasan'da Sencer'i yenen Oğuzlar dışında bir Oğuz grubu ortaya çıktı. Nesa bölgesinde bulunan bu Oğuzlar, Yazır boyundandı ve liderleri Yağmur Han'dı.²³⁵

Harezmşah hükümdarı İl-Arslan, Horasan'da çok önemli başarılar göstermemişti. İl-Arslan'ı yalnızca Dihistan hükümdarı Aytak koruyucu olarak tanımıştı. Aytak, 1161 yılında Yağmur Han ile yaptığı savaşta yenilerek Harezm'e sığınmıştı. Bu esnada Oğuzlar, Gurgan ve Dihistan'ı yağmalamıştı. Oğuzlar gittikten sonra Aytak, Dihistan ve Gurgan'ı geri almış ve bu şehirlerde kendisi ve İl-Arslan adına hutbe okutmaya devam etmişti. Müeyyed ise Nişabur, Tus ve birkaç farklı yerde egemenliğe sahipti. 1163 yılında ise Bistan ve Damgan'ı ele geçirmişti. Bunun üzerine buraların valisi olarak tanınmıştı. 1165 yılında ise İl-Arslan ve Müeyyed arasında savaş başlamıştı. İl-Arslan, Nesa şehrini savunmuş ancak Nişabur üzerine yaptığı sefer yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bu esnada Aytak ve İl-Arslan arasında çatışma çıkmıştı. Aytak'ın Müeyyed'den yardım istemesi üzerine Müeyyed, güney tarafını savunmuş ancak Dihistan'ı kaybetmişlerdi.²³⁶

Oğuzların başında bulunan Sultan Mahmûd, onların egemenliğine dayanmayarak Ayaba'ya sığındı. Ayaba, onun ve oğlunun gözlerine mil çektirdi ve ikisi de öldü. Böylelikle Batı Karahanlılar son buldu. Oğuzlar ise Mahmûd kaçtıktan sonra Merv'e döndü, tarih boyunca görülmemiş bir olaya imza attılar ve Sultan Sencer adına hutbe

²³⁴ Esîr, a.g.e., c.9, s.290-291.

²³⁵ Avcioğlu, a.g.e., c.4, s.1719-1720.

²³⁶ Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, (çev: M. A. Yalmaz, T. Andaç, Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s.318-319-320.

okuttular. Ölmüş biri adına hutbe okutmak tarihte görülmemiş bir şeydi. 1167 yılında Gur hükümdarını yenen Oğuzlar, Gazne'yi ele geçirdi. Oğuzlar, 1164-1165 tarihleri arasında eski düzenlerini koruyamadı. Bu esnada ise Gur Devleti ve Harezmşahlar yükselmeye başladı.²³⁷

Bu dönem içerisinde Karahitaylar hala ülke sınırları içerisindeydi ve onları kovacak hiçbir güç yoktu. Tam tarihi bilinmemekle birlikte Karahitaylar, Harezm'e karşı sefer düzenlemişlerdi. Bu seferin sebebi Harezmşah'ın haracı vaktinde vermemesiydi. Harezm ordusu önlemler almasına rağmen Karahitay ordusuna yenilmişti.²³⁸ İl-Arslan'ın ölümünden sonra Harezm tahtında mücadele başlamıştı. Tekiş tahta geçen kardeşi Sultan Şah'a karşı Karahitaylar'dan yardım istemişti. Tekiş'in Karahitay kuvvetleriyle Harezm'e gitmesi sonucu, kardeşi Sultan Şah ve annesi şehri terk etmişti. Bu durum üzerine Sultan Şah, Müeyyed'den yardım istemişti. Yardımı kabul eden Müeyyed, savaşmak için Tekiş'in bulunduğu bölgeye hareket etmişti. O, ordularını küçük birliklere ayırarak çölü geçmeyi hedeflemişti. Ancak kendisinin başında bulunduğu ilk grup, Harezm ordusu tarafından imha edilmiş ve Müeyyed'de idam edilmişti.²³⁹

Oğuz beyi Dinar'ın başarısız olması sonucu, Oğuzların bir kısmı onu terk etti. Oğuzlar, Merv ve Serahs'ı kaybedince dağılmaya yüz tuttu. Daha sonra ise Gazne'yi ve Belh'i de kaybetmeleri, onların Horasan'daki tarihlerinin son bulmasına sebep oldu. Oğuzların bir kısmı Fars ve Kirman'a gitti. Kirman'a giden Oğuzlar, Dinar Bey'in başlarına geçmesinin sonucunda burada egemenlik kurdu. Fars'da egemenlik kuran Salgurlu sülalesi ise Kirman'ı kendisine bağladı. Bununla birlikte Horasan'da ikinci Oğuz isyanı başladı ancak bu isyan Selçuklularınkinin aksine başarısızlıkla sonuçlandı. Bu ikinci isyan, Büyük Selçuklu Devleti kalıntıları da yok etti. Böylelikle Selçukluların mirasçısı Harezmşahlar oldu.²⁴⁰

Selçuklular kuruldukları dönemden itibaren belirli bir plan doğrultusunda hareket etmişlerdi. Ancak Sencer'in Karahitay yenilgisinden sonra Oğuzların Belh'e yerleştirilmeleri, Oğuzlar için beklenmedik bir durum olmuştu. Bundan dolayı

²³⁷ Avcıoğlu, a.g.e., c.4, s.1721-1722.

²³⁸ Barthold, a.g.e., s.321.

²³⁹ Barthold, a.g.e., s.322-323.

²⁴⁰ Avcıoğlu, a.g.e., c.4, s.1722-1723.

kazandıkları zaferden sonra bir varlık gösterememişler, yalnızca yağma hareketinde bulunmuşlardı. Oğuzlar, Selçuklu'yu yıkmış ancak karşılığında güçlü bir unsur çıkaramamıştı.²⁴¹ Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye tarihinin şöhretini yükselten devlet olmuştur. Tuğrul, Alp Arslan, Melikşah ve Sencer gibi önemli hükümdarlara sahipti. Selçuklu sülalesi, tam 172 yıl devlet yönetmişti. Devlet teşkilatı ve ordu bakımından hem devrinin hem de haleflerinin en güçlüsüydü. Kültürel açıdan ise, devrinin en önemli eserlerine imza atmışlar ve bu eserlerin ortaya çıkmasında etken olmuşlardı, Türk-İslam medeniyetinin yükselmesini sağlamışlardı.²⁴²

4.3. Büyük Selçuklu Devlet Sistemi

Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet teşkilat sistemi, kuruluşundan itibaren yani Tuğrul Bey döneminden itibaren düzenli bir şekilde işlemiştir. Bunun sebebi, Türk devletinde hâkimiyet telakkisi anlayışının etkili olmasıdır. Selçuklu Devleti'nde hâkimiyetin en büyük temsilcisi devlete hükümdarlık yapan sultandır. Sultan, es-sultânü'l-a'zam unvanıyla anılır. Türk töresine göre sultan, doğrudan Tanrı'dan aldığı görevle hükümdarlık yapmaktadır yani "kut" yoluyla dünyada hükümdarlık görevini üstlenmektedir. Selçuklularda da bu gelenek devam etmektedir. Hükümdarın ağzından çıkan sözler, kanun niteliği taşımaktadır. Danışma meclislerinde, verilecek kararlar tartışılabilir de son kararı daima hükümdar verirdi.²⁴³

Selçuklular, Oğuzların içerisinde Müslüman bir ülkeye yerleşerek burada Müslüman olmuşlar, Türk-İslam geleneklerini birleştirerek yeni bir devlet düzeni kurmuşlardır. İran coğrafyasına yerleşen Selçuklu sülalesi, en fazla İran tesirinde kalan Türk devleti olmuştur. Bunun yanında kendi kültürlerini de aynı coğrafyaya getirmişlerdir. Selçuklu Devleti, kurdukları bu medeniyet içerisine Ön Asya ve Anadolu'da bulunan İslam ülkelerini de eklemişlerdir. Türk-İslam Medeniyeti, Selçuklular ve Osmanlılarla birlikte önemli derecede ivme kazanmıştır. Selçukluların kurmuş olduğu Türk-İslam Medeniyeti ile Abbasilerin temsil ettiği arasında belirli farklar vardır.²⁴⁴

Selçuklu Devleti, her ne kadar İran tesiri altında kalsa da bu etkiyi azaltacak önemli

²⁴¹ Aydın Usta, *Sorularla Selçuklu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s.126.

²⁴² Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972, s.119-120.

²⁴³ Merçil, a.g.e., s.131.

²⁴⁴ Demir, a.g.e., s.173.

bir faktöre sahiptir. Selçuklu Devleti'ni yönetenlerin Türk olması önemli bir unsurdur. Selçuklular, Sâmânî Devleti'nin kurduğu devlet teşkilatının koruyucusu olmuşlardır. Türkler, Sünniliği benimseyerek diğer mezheplerle mücadele etmişlerdir. Aynı zamanda kendilerini halifenin koruyucusu olarak görmüşlerdir. Sâmânîlerin şehirlerde bıraktığı Sünni hukuku Selçuklularda da devam etmiştir. Aynı zamanda çarşı pazar hukukunu da benimsemişler ve bunu Anadolu'da devam ettirmişlerdir. Selçukluların Sünniliği kabul etmeleri, Türk kimliklerini koruma açısından önemlidir.²⁴⁵

Selçukluların kuruluşu esnasında önemli bir unsur olan Türkmenlerin yerine, asker konumunda gulâmların tercih edilmesi ve devletin teşkilat kadrosunda İranlıların bulunması, İran halkının kültürel açıdan gelişiminin önünü açmıştır. Selçuklular tarafından İran'a yerleştirilen Türk unsurlar da aynı düzeyde gelişim göstermişlerdir. Yalnızca tarımsal sürece bağlı olan Türkler benliklerini korumuşlardır.²⁴⁶ Selçuklular başlangıçta, ülkeyi hanedan üyelerinin ortak malı sayarak, âdemi merkezîyetçi bir yapılanma benimsemişlerdir. Ancak daha sonra İran'ın idari geleneklerini ön plana almışlardır. Selçukluların siyasi merkezi, eski İran şehirleri olmuştur. Selçuklu sultanları, kendilerine İranlı vezirler atamışlardır. Bu vezirler, konargöçer Türkler ve İranlılar arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ünlü vezir Nizâmülmülk, askerî kısmını Türklerin, bürokrasi kısmını İranlıların oluşturduğu ve hukuk olarak da Sünni İslam'ın benimsendiği bir devlet yapısı oluşturmuştur.²⁴⁷

Alp Arslan'ın tahta çıkmasıyla birlikte, çift hükümdarlık yapısı ortadan kalkmıştı. Başta tek hükümdarın olduğu bir yapı benimsenmişti. Saray ve orduda Türkçe konuşulsa da resmî dil Farsça idi. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle birlikte dinî yapının yanında bir de siyasi güç unsuru ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte halife, siyasi ve askerî yetkilerini Selçuklulara devretmiştir. Bu da Selçukluların burada uzun yıllar söz sahibi olmasını sağlamıştır.²⁴⁸ Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu bölgedeki parçalı siyasi yapıdan dolayı devlete bağlı emirlikler ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte hükümdarlıkta, vasal devletler ve emirliklerin oluşturduğu bir siyasi yapı meydana gelmişti. Nizâmülmülk'ün kurduğu ikta sistemi sonucu, parçalı olan

²⁴⁵ Demir, a.g.e., s.174.

²⁴⁶ Demir, a.g.e., s.175.

²⁴⁷ Demir, a.g.e., s.175.

²⁴⁸ Demir, a.g.e., s.176.

bu siyasi yapı hukuken kesinleşmişti.²⁴⁹ Eski Türk devlet anlayışı ve feodal yapı Selçuklulara intikal etmiş, İran ve Bizans kralları gibi mutlak bir kudrete sahip değillerdi. Onlar Türk beylerinden bir derece yüksektelerdi. Merkeziyetçi faaliyetler, feodal yapıya etki etmemişti. Aynı zamanda ikta idaresi de bu feodal yapıya göre şekillenmişti.²⁵⁰

Büyük Selçuklu Devleti, ele geçirdikleri yerleri iki şekilde yönetirdi. Vasıtalı ve vasıtasız olarak adlandırılan bu yönetim şeklinde, vasıtalı yerler bağlı hükümdarlar tarafından, vasıtasız yerler ise tayin edilen valiler tarafından yönetilirdi. Vassal devletler, devletin küçük modelleri olacak şekilde teşkilatlanırdı. Bağlı devlet, Selçuklu Devleti'ne yıllık haraç vermekteydi. Aynı zamanda hükümdar adına para bastırır ve hutbe okuturdu. Devlet isyanı önlemek için bağlı devletin oğullarından birini rehin olarak yanında tutmaktaydı. Bağlı olan devletler yalnızca kendi alanlarında hükümdarlık yetkisine sahipti. Devletin başında bulunan kişi sultan, bağlı olan hükümdar ise melik olarak adlandırılırdı. Selçuklu devlet yapısı eyalet sistemine benzer şekilde faaliyet göstermişti. Devleti sultan ve ailesinin ortak malı olarak kabul eden Selçuklular, sultanlar hayatta oldukları süre zarfında çocukları vali ya da melik unvanıyla bazı bölgelere hâkim olmuştu. Onlara yardım etmesi için de Atabeyler görevlendirilmişti. Bazı Atabeyler, güçsüz olan melikleri kullanarak güçlenmişti.²⁵¹

Farklı kaynaklar, vasallık konusunda sınıflandırma yapmıştır. Selçuklu soyundan, Türk soyundan ya da başka soydan olmak üzere üçe ayrılmıştı. Selçuklu soyundan olanlar bilindiği üzere, Anadolu, Kirman ve Irak Selçuklularıydı. Hükümdarları Türk olan devletler ise Karahanlı, Gazneli, Hârezmşah, Danişmendli, Mengücekli ve Saltuklu devletleriydi. Diğer devletler ise Bâvendîler, Ukayloğulları ve Mezyedoğullarıydı. Bu devletler, belirli dönemlerde Selçukluların yendikleri ya da mücadele ettiği devletlerdi.²⁵²

4.4. Büyük Selçuklu Devleti'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi

Selçukluların Katvan yenilgisinden sonra toparlandığı ve devletin eski düzenine

²⁴⁹ Demir, a.g.e., s.176-177.

²⁵⁰ Osman Turan, "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", *Belleten*, cilt:29, sayı:116, 1965, s.649.

²⁵¹ Abdulsamet Yaman, Eda Akgül Arslan, Cihan Arslan, "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, sayı:40, 2018, s.163.

²⁵² Sadiç, a.g.e., s.24-25.

döndüğü düşünölmüştü. Fakat Sencer, kendisine özgü karizmasını kaybetmiş ve devlette yenilmezlik statüsünü yitirmişti. Sencer ile yapılan Selçuklular, sultanın karizmatik liderliğine göre şekillenmişti. Oğuzlar hem Sencer'in karizmatik liderliğine hem de devlet yapısına darbe vurmuşlardı. Böylece devlet, tarih sahnesinden çekilmişti.²⁵³

Kaynaklar, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışını farklı sebeplerle açıklar. Bazı kaynaklar, merkezî otoriteden doğan sorunlardan dolayı olduğunu belirtir. Ülkenin hanedanın ortak malı sayılmasının devlet içerisinde sorunlara sebep olduğunu dile getirirler. Hanedan üyeleri arasında çıkan sorunların ülke genelindeki politikaları olumsuz yönde etkilediği belirtilir. Aynı zamanda beylerin yerine gulâmların söz sahibi olmaları da sebeplerden biri olarak görülür. Bunun yanında Bâtınilerin faaliyetlerine de dikkat çekilir. Abbâsî halifelerinin siyasi bir otorite kurmaya çalışmaları da bir etken olarak kabul edilir. Bazı kaynaklar, atabeylerin etki alanının genişlemesinin de önemli bir etken olduğunu dile getirir. Bunun yanında Sencer'in batı yönünü ihmal etmesi de sebeplerden birisidir. Ancak Büyük Selçuklu Devleti özelinde bakıldığında yıkımın en önemli sebebi Oğuz isyanıdır.²⁵⁴

Yıkımın en önemli sebebi Oğuz isyanı olarak görülse de tek neden bu değildir. İstilanın kendisi yalnız bir eylem değildir. İstila hareketleri yalnızca devletlerde değil, ülke genelinde büyük bir tahribata sebep olur. Bulunduğu coğrafyanın genelini tahribata uğratır. Konargöçer olan bu kavimler, siyasi yıkımın yanında sosyal ve ekonomik yıkıma da neden olur. Yapılan istilalar, kurulu olan devlet düzenlerini yıkıma sürükler. Tarihte, istilaların yarattığı etkileri gösteren birçok örnek vardır. Oğuz istilasısı da Büyük Selçuklu Devleti içerisinde böyle bir yıkıma sebep olmuştur. Oğuzlar yalnızca devleti değil, bulunduğu coğrafyayı, devlet içerisindeki kurulu düzeni, devlete bağlı ülkeleri yıkıma götürmüş ve politikaların dengesini bozmuştur.²⁵⁵

Selçuklu tarihi, Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Hem siyasi hem de sosyal açıdan, Türk tarihini farklı bir evreye taşımıştır. Özellikle İslamlaşma

²⁵³ Mustafa Alican, *İslâm Tarihine Düşen Cemre "Selçuklular"*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020, s.238-239.

²⁵⁴ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *Büyük Selçuklular (Selçukluları Yeniden Keşfetmek)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.145.

²⁵⁵ Ersan, Alican, a.g.e., s.146.

sürecinin Büyük Selçuklular liderliğinde gerçekleşmesi, Orta Doğu siyasetinde etkin olunması ve Türklerin yerleşik hayata geçmeleri önemli etkenlerdir. Selçuklu sülalesi, her bakımdan Türk dünyasında bir devrin kapısını açmıştır.²⁵⁶ Selçuklular, İran coğrafyasında kurulmuş, daha sonra Akdeniz'e ve Anadolu'ya yayılma imkânı bulmuşlardır, Türklerin yerleşim evrelerini kontrol etmişlerdir. Selçuklular, İslam ülkelerine dâhil olmalarının yanı sıra, burada etkin güç hâline gelmişlerdir. Büyük Selçuklular, Türkiye Selçuklularının ve Osmanlıların tarihsel birikiminin önünü açmışlardır.²⁵⁷

Büyük Selçuklu Devleti'ni ön plana çıkaran en önemli unsur, Anadolu'yu Türk yurdu hâline getirmesidir. Daha Tuğrul Bey döneminden itibaren Türkmen grupları Anadolu'ya sevk edilmiştir. Bununla birlikte Anadolu'da Türk temelleri daha Selçuklunun ilk dönemlerinde atılmıştır. Bu sayede onlar, uzun bir asır Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Bunun yanı sıra Selçukluların Malazgirt Savaşı'nı kazanması, Haçlı seferlerinin yolunu açmıştır. Onlar seferlerin başlangıç evresinde İslam dünyasının koruyucusu rolünü üstlenmişlerdir.²⁵⁸ Büyük Selçuklular, kendilerinden sonra kurulan devletlere siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan örnek olmuştur. Aynı zamanda Türk-İslam dünyasına mimari açıdan birçok miras bırakmışlardır. Bunun yanında bilim insanlarını ve edebiyatçıları koruyarak kendi zamanlarında eserler ortaya konulmasına sebep olmuşlardır. Selçuklular kendi dönemlerinde yaşayan gayrimüslimleri himaye ederek, onlara adalet ve hoşgörüyle yaklaşmışlardır.²⁵⁹

Selçuklu sülalesinin, bulunduğu çağın şartlarına göre kurduğu devlet işleyiş açısından oldukça kuvvetliydi. Siyasi, sosyal ve ekonomik yapılanmalar onların kontrolü altında işlemişti. Kurdukları medreseler, çağının ilki olmasından dolayı oldukça önemlidir. Bu medreseler İslam dünyasına açılmış, her kesimi içerisine almış ve ilmin yayıldığı yer hâline gelmişti. Sünniliğin esaslarına göre yetiştirilen kişiler, Türk-İslam coğrafyasının koruyucusu olmuşlardı. Bu medreseler ülkenin her yerine yayılmış, kültür yuvası hâline dönüşmüştü.²⁶⁰ Selçuklu Devleti'nin kurulması, İslam coğrafyasının ve Müslüman ülkelerin tarihi açısından dönüm noktası olmuştu.

²⁵⁶ Ersan, Alican, a.g.e., s.150.

²⁵⁷ Ersan, Alican, a.g.e., s.150-151.

²⁵⁸ Merçil, a.g.e., s.112.

²⁵⁹ Merçil, a.g.e., s.112.

²⁶⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.33-34.

İslam coğrafyasının içte buhrana düştüğü esnada ortaya çıkması sonucu, buradaki siyasi birliği sağlamıştı. Aynı zamanda İslam dünyasının hâkimi konumuna gelmişti. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Anadolu fethedilmiş ve Türkleşmişti. Bu, hiç şüphesiz o dönemin en önemli meselesiydi. Eski kavim ve medeniyetlerin yaşadığı Anadolu, tarihinde ilk defa hem siyasi hem de sosyal açıdan değişime uğramıştı. Bütün bu hususlara ve önemine rağmen Selçuklu tarihine, anlamı ve tarihî hususiyeti açısından daha yeni ilgi duyulmaya başlanmıştır.²⁶¹

Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasından sonra Anadolu'ya yerleşen Türklerden yeni bir millet zuhur etmişti. Bu medeniyet ülkesine yerleşen Türkler, derin inançlar meydana getirmişler ve yerleşik unsur olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Bu yerleşim ile Selçuklular, kendilerinden sonraki devletlere hatta günümüze kadar Türk medeniyetinin devam etmesini sağlamışlardır.²⁶² Sultan Sencer'in ölümüyle tarih sahnesinden çekilen Büyük Selçuklulara bağlı devletler vardı. Bunlar Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları ve Anadolu Selçukluları'dır. Bunların içinden Anadolu Selçuklu Devleti varlığını, Osmanlılara kadar devam ettirmiştir. Kirman Selçukluları, 1048 yılında Alp Arslan'ın kardeşi Kavurt tarafından kurulmuştu. Kavurt Bey'in ölümünden sonra onun soyundan olan melikler, Selçuklular bünyesinde varlıklarını devam ettirmişti. Kirman Selçukluları bir ara Gûrlulara tabi olmuş ancak Oğuz isyanı sonucunda tarihe karışmışlardı.²⁶³ Sultan Sencer'in izni dâhilinde 1118 yılında, Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmûd tarafından kurulan Irak Selçuklu Devleti, Sencer'in ölümüne kadar onun kontrolü altında kalmıştı. Bu devlet, son Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un 1194 yılında Harezmşah emiri Tuğrul İnanc tarafından öldürülmesiyle ortadan kaldırılmıştı.²⁶⁴ Suriye Selçuklu Devleti, 1079 yılında Alp Arslan'ın oğlu Tutuş tarafından kurulmuştu. Onun 1095'te ölümüyle devlet, Halep ve Dımaşk Selçukluları olarak ikiye bölünmüştü. Tutuş'un oğullarından birisi Halep'te diğeri ise Dımaşk'ta bulunmaktaydı. 1117 yılında, Artuklu hükümdarı tarafından Halep Selçukluları yıkılmıştı. Dımaşk tarafı ise 1104 tarihinden sonra Tuğteginliler adıyla anılmaya

²⁶¹ Turan, a.g.e., s.47.

²⁶² İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.319.

²⁶³ Erkan Göksu, *Selçuklular: Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.220.

²⁶⁴ Göksu, a.g.e., s.220.

başlanmıştı.²⁶⁵ Selçukluların uzun süre varlığını devam ettiren kolu, Türkiye ya da Anadolu Selçuklu kısmıdır. Türkiye Selçukluları, Kutalmışoğlu Süleyman Şah önderliğinde 1075 yılında kurulmuştu. Selçukluların bu kolu, batı tarafındaki Türklüğün ve Türkiye'nin temellerini atmıştı. 1243 yılında Moğollara karşı savaşı kaybetmeleri sonucunda onların himayesine girmişti. Ancak bazı kişilere göre 1308 bazılarına göre de 1318 yılına kadar varlıklarını korumuşlardı.²⁶⁶

Büyük Selçuklu Devleti, Oğuzlarla kurulmuş ve onlar tarafından yıkılmıştı. Selçuklular, devleti kurduktan sonra yükseliş zamanlarında soydaşlarının varlığını unutmuşlardı. Selçukluların siyasetine karşı Oğuzların zafer kazanması tesadüf değildi. Her dönem, vezirler tarafından çare bulunmaya çalışılan Türkmen politikası Selçukluların yenilgisiyle neticelenmişti. Bakıldığında birçok çözüm bulunup tedbirler alınsa da, devletin en büyük problemi Oğuzlar olmuştu. Devleti kuran bu Oğuz kitleleri, devletin askeri ve bürokrat kısmında yabancıların ön plana çıkmasını kabul etmemişlerdi. Oğuz kitleleri, doğaları gereği kendi kendilerini yönetebiliyordu. Türkmenlerin başına buyruk karakterinden dolayı, onları tanımak istemeyenler uzak durmayı seçebilirdi. Ancak Selçuklular onları tanımayı reddederek, kendi sonlarını hazırlamışlardı.²⁶⁷ Selçuklular, Türk ve İslam tarihi içerisinde sınırlarını Çin'den Marmara Deniz'i kıyılarına kadar ulaştıran, sınırlarına Kafkasya, Mısır, Harezm, Türkistan, Afganistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu topraklarını dâhil eden, geniş bir coğrafyayı kapsayan devlet kurmuşlardı. Ancak kurdukları bu imparatorluk içerisinde, yaşanan taht kavgaları ve isyanlardan dolayı dağılmak zorunda kalmışlardı. İmparatorluğun sonunu getiren saltanat mücadeleleri ve isyanlardan dolayı, devletlerarası ilişkiler zayıflamış ve Selçukluların yıkımını hızlandırmıştı. Son aşamada ise Sultan Sencer esir düşmüş ve Oğuzların Büyük Selçuklu kısmı tarihe karışmıştı.²⁶⁸

²⁶⁵ Göksu, a.g.e., s.220.

²⁶⁶ Göksu, a.g.e., s.220.

²⁶⁷ Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Huzistan Avşarları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:4, sayı:18, 2011, s.184.

²⁶⁸ Abdullah Bayındır, "Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:16, sayı:1, 2017, s.126-127.

SONUÇ

Sultan Melikşah'ın ölümü neticesinde (1092), Melikşah'ın oğulları arasında mücadele başlamıştır. Bu mücadele Beryaruk ve Muhammet Tapar arasında olsa da, tüm hanedanlık ve ülke bundan etkilenmiştir. Melikşah'tan sonra Selçuklu tahtına sırasıyla Berkayaruk, Muhammet Tapar ve Sencer geçmiştir. Bunların arasında en uzun sultanlık yapan Sencer'dir. O, babasının bıraktığı siyaseti en doğru şekilde ilerletmiştir. Sencer daha meliklik devrinde, hüküm sürdüğü yerlerde, büyük hürmet görmüş ve birçok güçlü devleti Selçuklu topraklarına dâhil etmiştir. Onun saltanatı boyunca sınırlar en geniş noktaya kadar ulaşmıştır. Sultan Sencer yalnızca sınırları genişletmemiş, ülke bütünlüğünü koruyarak, tek bir vücut haline getirmiştir. Ancak onunda diğer sultanlar gibi göz ardı ettiği konargöçer Oğuzlar hususu vardır. Sencer'de halefleri gibi Oğuzlara yönelik güçlü ve köklü bir politika izleyememiştir. Belirli bölgelere gönderdiği bu konargöçer birlikleri kontrol altına almak için onların başına şihne atamıştır. Ancak bu, çözüm olmaktan ziyade onun için büyük bir kaos haline gelmiştir. Öyle ki, Oğuzlar atanan bu şihnelerle problemler yaşamış ve büyük isyanlara kalkışmışlardır. Katvan Savaşı'ndan sonra zayıflayan Selçuklu ordusu, meydana gelen Oğuz İsyanı ile yıkıma yönelmiştir. Devlet yıkıma yönelirken şehirler ise görülmedik şekilde yağma edilmiştir. Neredeyse tüm Selçuklu ülkeleri, Oğuzlardan nasibini almıştır. Sultan Sencer için talih, Katvan Savaşı'ndan sonra aksi yönde dönmeye başlamıştır. Arkasından gelen isyanla hiç iyileşmeyecek bir yara açılmıştır. Sencer'in ölümünden sonra da devletin başına maalesef donanımlı bir hükümdar gelmemiştir. Bundan dolayı, Selçuklu Devletinin toprakları zamanla Harezm Devleti'nin kontrolüne geçmeye başlamıştır. Selçuklu Devleti, sürekli göz ardı edilen Türkmen meselesi altında ezilmiştir. Kurulduğu coğrafyadan dolayı, devletin önemli kademelerinde yabancı unsurlardan kişiler ve orduda da gulam askerlerinden oluşan birlikler bulunuyordu. Türkmenleri mücadeleye sürükleyen en önemli etkenlerden birisi de budur. Onlar, kendi soydaşlarının kurduğu devletin önemli bir parçası ve söz sahibi olmak istemişlerdir. Yabancı unsurların ön plana çıkarılmasını hazmedememişlerdir. Ne var ki, Oğuzların istediklerinin yapılması sonucu asi davranışlarından vazgeçmeleri de kesin değildir. Oğuzların tabanı konargöçerliğe dayanmakta ve doyumlukla hareket etmekteydiler. Asi bir topluluk olarak nitelendiriliyorlardı. Çünkü en ufak bir hareketlenmede ya da

memnuniyetsizlikte silahlarına sarılarak, ayaklanma çıkarırlardı. Bu, Büyük Selçuklu Devleti tarihi içerisinde birçok safhada görülmüştü. Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında da birçok ayaklanmaya öncülük etmişler ve o dönemdeki devletleri ve halkları zor duruma sokmuşlardı. Öyle ki, Selçuklularda kendi soydaşlarına başkaldırmış ve yönetilmeyi kabul etmeyerek, yöneten konumuna gelmişlerdi.

Selçuklu İmparatorluğu içerisinde birçok isyan yaşanmıştır. Yaşanan isyanların çoğu fayda sağlamış ancak çoğu ise sosyo-politik ve psikolojik açıdan değişimlere yol açmıştır. Selçuklular İslam'ı kabul ederek, farklı bir bölgede devlet kurmuşlardı. Ancak onlar, Oğuzlardan gelmekte ve onların karakteristik özelliklerini taşımaktaydı. Selçuklular ve Oğuzlar karakterleri gereği, baskıyı kabul etmez ve bağımsızlıkları için savaşırlardı. Oğuzlar konargöçer yaşam şekillerinden dolayı savaşçı ve yağmacı bir yapıya sahipti. Onların bu yapılarından dolayı, devlet kademelerinde kendilerine yer verilmemiş ve söz sahibi de olamamışlardı. Onlar, Selçukluların yerleşik yaşam kurallarını benimseyememişlerdi. Bundan dolayı da sınır bölgelerine gönderilerek, meydana gelebilecek karışıklıkların önüne geçilmek istenmişti. Çünkü Selçuklular onları çok iyi tanıdıkları için yerleşik hayatı benimseyemediklerini anlamışlardı. Oğuz soyundan gelen bu devlet, yaşam tarzını ve karakterini bildiği soydaşlarına karşı dizginleyici politikalar uygulamışlardı. Oğuzların en önemli özelliklerinden biri, kendi karakterleri ve kimliklerine uygun lidere bağlı olma isteğidir. Bundan dolayı da yerleşik hayata geçen Selçuklu liderleri ile anlaşamamışlardı. Bu liderler zamanın ve bölgenin yapısına ayak uydurmaya çalışmış, bu etkenlere göre devleti şekillendirmişlerdi. O dönemdeki siyasi ve dini yapıya uygun hareket etmeye çalışmışlardı. Bunu yaparken de hem aile fertlerini hem kendi halkını hem de bölge halkını idare edecek politikalar yürütmüşlerdi.

Devletin yıkılışına, yalnızca Oğuzlar sebep olmamıştır. Selçuklu Devleti ve ordu içerisindeki komutanlar ve beylerin birbirleriyle olan rekabetleri, devleti birçok hadisede zor durumda bırakmıştır. Bu rekabet, birçok savaşın kaderini değiştirmiştir. Ordu içerisinde de bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Askerlerin husumetli olduğu ya da sevmediği emirler vardır. Bundan dolayı savaş esnasında ya da öncesinde ordu içerisinde gevşemeler yaşanmıştır. Bu etmenler, özellikle Oğuz İsyanında kendini açıkça göstermiştir. Hanedan arası mücadeleler, bazı devlet politikaları, emir ve komutanların faaliyetleri ve en önemlisi Türkmen meselesi, koca bir imparatorluğu

tarih sahnesinden çekmiştir. Bütün bunların yanında Büyük Selçuklu Devleti, devrin en büyük ve köklü devleti olarak nitelendirilebilir. Onlar, İslam'ın ve halifenin koruyucusu olarak İslam Tarihinde yeni bir çağ açmışlardı. Hükümdarlarının faaliyetleri ve fetihleri sonucu, ülke sınırları genişlemiş ve dünya tarihine adlarını yazdırmışlardı. Devlet yapısı ve yönetimi açısından birçok devlete örnek olmuşlardır. Her nerede yaşarlarsa yaşasınlar, benliklerini ve Türk geleneklerini unutmamışlardır.

KAYNAKÇA

AGACANOV S. G., *Oğuzlar*, (Çev: Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), SelengeYayınları, İstanbul 2013.

AKINCI Abdulvahap, BURAK Ahmet, “Selçuklu Devleti Kuruluş Döneminde (1040-1092) Türk Devlet Anlayışında Pers Etkileri”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt:10, sayı:1, 2022, ss. 31-52.

ALİCAN Mustafa, *İslâm Tarihine Düşen Cemre “Selçuklular”*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020.

AVCIOĞLU Doğan, *Türklerin Tarihi*, c.III, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006.

AVCIOĞLU Doğan, *Türklerin Tarihi*, c.IV, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006.

AYAN Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayın, İstanbul 2013.

AYAN Ergin, *Sultan Tuğrul Bey (Selçuklu İmparatorluğu’nun Kurucusu)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

AYAN Ergin, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Dağılma Sürecinde Huzistan Avşarları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:4, sayı:18, 2011, ss. 183-195.

BAYINDIR Abdullah, “Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:16, sayı:1, 2017, ss. 115-128.

BARTHOLD V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (haz: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

BARTHOLD V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (çev: Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

BAYAT Fuzuli, “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2004, ss. 71-77.

BAZIN Louis, “Oğuz ve “Türk” Sözleri Üzerine Notlar, (çev: Ebru Kabakçı), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı:39, 2015, ss. 33-40.

BANGUOĞLU Tahsin, “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine (Kâşgari’den Notlar: II)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, cilt:7, 1959, ss. 1-26.

BARTHOLD Wilhelm, *İlk Müslüman Türkler*, (çev: M. A. Yalmaz, T. Andaç, Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.

CAHEN Claude, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, (haz: Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2021.

CÜVEYNÎ Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022.

ÇEVİK Adnan, “Oğuz İsyanı”, Gülay Öğün Bezer (ed.), *Büyük Selçuklu Tarihi*, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.

ÇETİN Altan, “Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dair Bir Değerlendirme”, *Belleten*, cilt:72, sayı:264, 2008, ss. 483-489.

ÇINAR Emir, “Sultan Sencer Dönemi Oğuz İsyanına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım”, *Dorlion Journal Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:2, 2023, ss. 363-388.

DEMİR Mustafa, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2011.

DİVİTÇİOĞLU Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2015.

DİVİTÇİOĞLU Sencer, *Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2015.

EL-YEZDÎ Muhammed el-Hüseynî, *Selçukluların Hikâyesi (el-Urâza fî'l-Hikâyeti's Selcûkiyye)*, (Çev: Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

ERSAN Mehmet, ALİCAN Mustafa, *Büyük Selçuklular (Selçukluları Yeniden Keşfetmek)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ESÎR İbnü'l, *İslâm Tarihi (El Kâmil Fi't-Tarih)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, c.9.

FAZLULLÂH Reşîdü'd-dîn, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, (çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2014.

GÜNLER Mevlüt, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkmen Politikası*, Gazi Üniversitesi LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

GÖKSU Erkan, *Büyük Selçuklular (1040-1157)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

GÖMEÇ Saadettin, “Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:23, sayı:35, 2004, ss. 113-121.

GÖKSU Erkan, *Selçuklular: Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, Kronik Kitap,

İstanbul 2019.

HAMILTON James, “Tokuz-Oğuz ve On-Uygur”, (çev: Yunus Koç, İsmet Birkan), *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, sayı:7, 1997, s. 187

KARADAŞ Cağfer, “Selçukluların Din Politikası”, *İSTEM*, sayı:2, 2003, ss. 95-108.

KAFESOĞLU İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

KARAARSLAN Uğurhan, ÖZDEMİR Hüseyin, *Selçuklular (Çift Başlı Kartalın Hikâyesi)*, c.I, Historia Yayınları, İstanbul 2018.

KARATAY Osman, *İlk Oğuzlar (Köken, Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

KAYA Çetin, *VIII. ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar*, Trakya Üniversitesi LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2014.

KORTANTAMER Samira, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt:8, sayı:1, 1993, ss. 239-254.

KOCA Salim, “Türkler ve İslâmiyet”, *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt:8, sayı: 22, 1996, ss. 263-286.

KOCA Salim, “Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devleti’nin Çöküşten Önce Son Parlayışı”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, sayı:1, 2017, ss. 31-80.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi İçerisinde Sancar’ın Meliklik Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

KÖYMEN Mehmet Altay, “Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:5, sayı:2, 1947, ss. 159-173.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

KÖYMEN Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu (İslâm Âlemine Girmeden Önce Selçuklular)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya*

Fakültesi Dergisi, cilt:15, sayı:1-3, 1957, ss. 97-108.

KUŞÇU DUDU Ayşe, “Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:27, 2010, ss. 637-664.

LÜTFULLAH Müneccimbaşı Ahmed b.Câmiu'd-Düvel *Selçuklular Tarihi 1 (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, (Çev: Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.

MAHMUD Ahmed Bin, *Selçuknâme*, (çev: Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2011.

MERÇİL Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2016.

MERÇİL Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2011.

MÎRHÂND Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

NASIRABADI Gülseren Azar, “Büyük Selçuklu Dönemi’nde Hemedan’ın Siyasi Tarihi”, *USAD*, sayı:12, 2020, ss. 209-236.

NALBANT ÖZKAN Bilge, ““Oğuz” Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkbilig*, S.20, 2010, ss. 47-59.

ORUÇ Züriye, “Sultan Sencer’in Esâreti”, *USAD*, sayı:12, 2020, ss. 237-260.

ÖNGÜL Ali, *Selçuklular Tarihi-1 (Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

ÖNGÜL Ali, *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

ÖZKUZUGÜDENLİ Osman G., *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar (Katvan Savaşı)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

ÖZGÜDENLİ Osman G., *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157))*, C. I, İsam Yayınları, İstanbul 2017.

PEACOCK A. C. S., *Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu*, (çev: Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

PEACOCK A. C. S., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (çev: Özkan Akpınar), İletişim

Yayınları, İstanbul 2020.

PİYADEOĞLU Cihan, *Büyük Selçuklular (Yeni Bir Devrin Başlangıcı)*, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

RASONYİ Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993, s. 164.

ROUX Jean-Paul, *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*, (çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan) Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.

ROUX Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev: Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014.

SARICI Burak Nazif, “Büyük Selçuklularda Devlet-Yönetim Anlayışı ve İtaat Kavramı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:28, 2023, ss. 1-28.

SADIÇ Fatih, *Büyük Selçuklu Devleti Sultan Sancar Devri Devlet Teşkilâtı ve Kültür Hareketleri*, Ordu Üniversitesi LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ordu 2022.

SARAÇ Sena, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Gûrlular Devleti İle Siyasî Münasebetleri”, *Genel Kültür Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:4, sayı: 7, 2022, ss. 57-68.

SEVİM Ali, MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 257.

SINOR Denis, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, (çev: Ahmet Ateş), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.4, S. 1-2, 2022,ss. 1-14.

SÜMER Faruk, “Oğuzlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:33, ss. 325-330.

SÜMER Faruk, “X. Yüzyılda Oğuzlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:16, sayı: 76, 1958, ss. 131-163.

SÜMER Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2016.

SOYLAR Nurullah, *Şebânkâreî'nin Mecmau'l- Ensâb Fi't-Tevârîh Adlı Eseri (Çeviri ve Değerlendirmesi)*, Erciyes Üniversitesi LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018.

SOOFİZADEH Abdolvahid, “Selçuklu Devleti Döneminde Horasan'ın Önemi”,

DTCF Dergisi, cilt:63, sayı:1, 2023, ss. 1-25.

ŞALBAYEV Aydos, *Oğuzların Göçleri ve Yayılmaları (Başlangıçtan (VII. Yüzyıl) XIII. Yüzyıla Kadar)*, Gazi Üniversitesi LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ŞAPOLYO Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972.

ŞEŞEN Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

TAŞAĞIL Ahmet, “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, Tufan Gündüz (ed.), Mikail Cengiz (ed.), *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015.

TURAN Osman, “Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle”, *Belleten*, cilt:29, sayı: 116, 1965, ss. 639-660.

TURAN Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

TÜRKER Özgür, ÖZEN Firdevs, “Oğuznâme, Selçuknâme ve Meliknâme’ye Göre Selçuklu Hanedanı’nın Menşei”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 41, 2017, ss. 331-351.

USTA Aydın, *Sorularla Selçuklu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

VURGUN Nagehan, “Sultan Sencer Dönemi’nde Dış Politika”, Mustafa Aça (Ed.), Mehmet Ali Yolcu (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya-Anadolu*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022.

YAMAN Abdulsamet, AKGÜN ARSLAN Eda, ARSLAN Cihan, “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sayı: 40, 2018, ss. 157-171.

YAZICI Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

YAKUPOĞLU Cevdet, “Sultan Sencer Devri”, Refik Turan (Ed.), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

YILDIZ Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Yedinci Cilt)*, Çağ

Yayınları, İstanbul 1989.

ZAHODER B., “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan” (çev: İsmail Kaynak), *Belleten Dergisi*, cilt:19, sayı: 76, 1955, ss. 491-527.

